

นิทานโบราณคดี

(บางเรื่อง)

พระนิพนธ์

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

A# 177812

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.9 นครราชสีมา

นิทานโบราณคดี

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาตำรากราชยานุภาพ

(ฉบับนักเรียน)

พินอนนังริ้ว

191/1-2 ถ.สุรนารี ต.ในเมือง

อ.เมือง จ.นครราชสีมา 30000

โทร.(044)252726

เอกลักษณ์หนังสือ

ราคา ๑๐ บาท

นิทานโบราณคดี (ฉบับนักเรียน)

พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
พิมพ์ครั้งแรก เดือนเมษายน ๒๕๒๒

สำนักพิมพ์บรรณกิจ (แผนกขายส่งและปลีก)

๓๔-๓๖ ถนนนครสวรรค์ ผ่านฟ้า กทม. ๑

โทรศัพท์ ๒๘๑-๔๒๑๓, ๒๘๒-๕๕๒๐ ๒๘๒-๖๕๓๓

สำนักพิมพ์บรรณกิจ (แผนกขายปลีก)

๒๕๐-๒๕๒ หลังโรงพยาบาลนครลิโด์ สยามสแควร์ ซอย ๒ กทม. ๕

โทรศัพท์ ๒๕๑-๕๘๖๖, ๒๕๑-๘๔๗๘

นายสมศักดิ์ เตชะเกษม ผู้จัดการจำหน่าย

ราคา ๑๐ บาท

พิมพ์ที่ เจริญวิทย์การพิมพ์

โทร. ๒๘๒๑๕๕๔

๓๒๒/๑-๒ ตลาดบ้านพานถม บางลำพู กรุงเทพฯ ๑

นายสุรวิทย์ ไชยพงศาวลี ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๒๒

คำนำ

หนังสือนิทานโบราณคดีนี้ ได้จัดพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗ สำหรับแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพองค์ผู้ทรงพระนิพนธ์ นิทานโบราณคดีนี้ นับเป็นหนังสือที่มีค่ายิ่งเรื่องหนึ่ง เพราะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริงแต่ในสมัยที่ล่วงมาแล้ว ไม่เฉพาะแต่ด้านโบราณคดีเท่านั้น หากแต่กว้างขวางไปถึงวิชาประวัติศาสตร์ วรรณคดี ศิลป วัฒนธรรม การศึกษา ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับเมืองไทย ซึ่งหมายรวมถึงการจัดการปกครองบ้านเมืองด้วย ดังนั้น นิทานโบราณคดีนี้ จึงนับเป็นมรดกอันหาค่าเปรียบมิได้ชิ้นหนึ่งในจำนวนมาก ซึ่งได้ทรงมอบไว้แก่เราชาวไทย ส่วนปฐมเหตุที่ทรงพระนิพนธ์หนังสือเล่มนี้ ได้ปรากฏในพระนิพนธ์ คำนำ ซึ่งได้ลงพิมพ์ไว้ในเล่มนี้ด้วยแล้ว

บัดนี้ ทางสำนักพิมพ์บรรณกิจมีความต้องการจะพิมพ์หนังสือนิทานโบราณคดี (บางเรื่องขึ้น) และได้ขออนุญาตต่อข้าพเจ้าในฐานะเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ ข้าพเจ้าพิจารณาแล้ว เห็นว่าการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ย่อมจะเกิดประโยชน์แก่บุคคลผู้สนใจโดยทั่วไป จึงอนุญาตให้สำนักพิมพ์บรรณกิจ จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์

ทูลพิศมัย ดิศกุล

พฤศจิกายน ๒๕๒๒

เลขห้อง 104

เลขหมู่ ๑๙๗
398.3

๓495๗

เลขทะเบียน

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

๗ 31111016123588 ๗๖

กรมศิลปากร

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

คำนำ

นิทานโบราณคดี

เรื่องต่าง ๆ ที่จะเล่าต่อไปนี้ ล้วนเป็นเรื่องจริง ซึ่งตัวฉันได้รู้เห็นเองมิได้คิดประคิดขึ้นใหม่ แต่เป็นเรื่องเกร็ดนอกพงศาวดารจึงเรียกว่า “นิทานโบราณคดี” เหตุที่จะเขียนนิทานเหล่านี้เกิดแต่ลูกที่อยู่ตัวอยากรู้อเรื่องเก่าแก่ก่อนเธอเกิด ถึงเวลานั่งกินอาหารพร้อมกันมักชวนให้เล่าอะไร ๆ ให้เด็กฟังเหมือนคนแก่ที่เคยเห็นมาแต่ก่อน แม้ตัวฉันเองเมื่อยังเป็นหนูมาก็เคยชอบไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมสมเด็จพระบวรราชปรีชา ที่วังตรงหน้าประตูวิเศษชัยศรี ทูลถามถึงเรื่องโบราณต่าง ๆ ท่านก็โปรดตรัสเล่าให้ฟังโดยไม่ทรงรังเกียจ ดูเหมือนจะพอพระหฤทัยให้ทูลถามด้วยเสียอีก การที่คนแก่ชอบเล่าอะไรให้เด็กฟัง น่าจะเป็นธรรมดาตามนุษย์มาแต่ดึกดำบรรพ์ แต่โดยมากเล่าแล้วก็เล่าไป

ต่อบางทีจึงมีคนเขียนเรื่องที่เล่าลงเป็นลายลักษณ์อักษร ตัวฉันเองเดิมก็ไม่ได้คิดว่าจะเขียน แต่ลูกหญิงพูนพิศมัยเธอว่า เรื่องต่าง ๆ ที่ฉันเล่าให้ฟังล้วนมีแก่นสารเป็นคติน่ารู้ ถ้าปล่อยให้สูญเสียน่าเสียดาย เธออ้อนวอนขอให้ฉันเขียนรักษาไว้ให้เป็นประโยชน์แก่ลูกหลาน และผู้อื่นต่อไป ฉันจึงได้เริ่มเขียนนิทานโบราณคดีมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๑ แต่ไม่ได้กำหนดว่าจะเขียนเรื่องชนิดใด สุดท้ายนึกเรื่องอะไรขึ้นก็เห็นว่าน่าจะเขียน ก็เขียนลงเป็นนิทาน นึกเรื่องใดได้ก่อนก็เขียนก่อน เรื่องใดนึกขึ้นได้ภายหลังก็เขียนทีหลัง นิทานที่เขียนจึงเป็นเรื่องหลายอย่างต่างชนิดระคนปนกัน แต่หวังใจว่าผู้อื่นจะไม่เสียเวลาเปล่าด้วยอ่านนิทานเหล่านี้.

ดร.

ปิ่น วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๔๘๕

สารบัญ

หน้า

นิทานเรื่อง

ห้ามไม่ให้เข้าไปเมืองสุพรรณ

๑

นิทานเรื่อง

ของแปลกเมืองชัยบุรีในอินเดีย

๑๘

นิทานเรื่อง

ของแปลกที่เมืองพาราณสี

๓๔

นิทานเรื่อง

ตั้งโรงพยาบาล

๕๓

นิทานเรื่อง

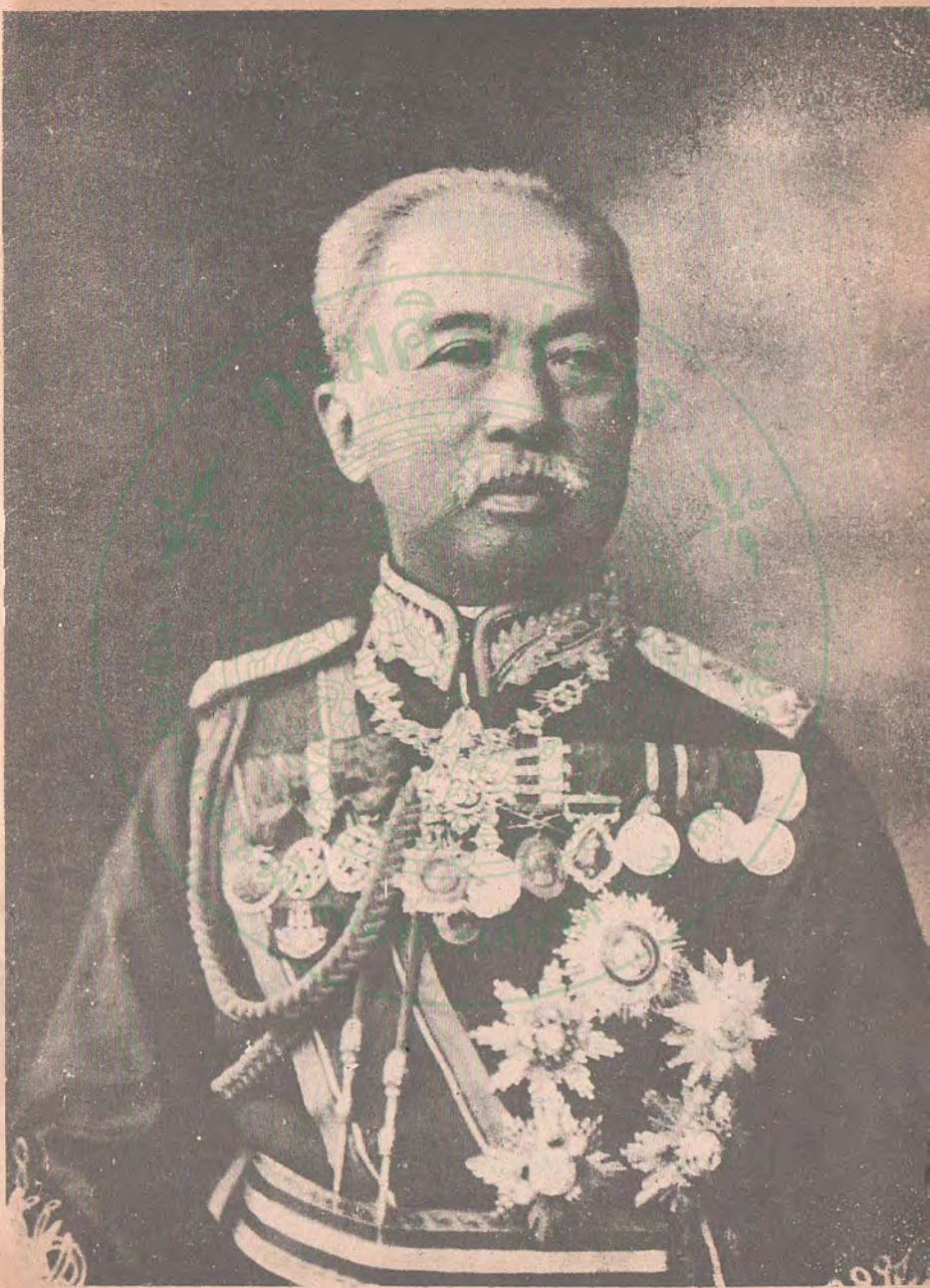
โจรแปลกประหลาด

๗๕

นิทานเรื่อง

เสือใหญ่ในเมืองชุมพร

๑๐๐

พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมพระยาตำรากราชานุภาพ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำรากราชานุภาพ ทรงมีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายทิศวรกุมาร เป็นโอรสองค์ที่ ๕๗ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าจอมมารคำชุ่ม ประสูติเมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๕ ทรงกับวันเสาร์ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๗ ปีจอ จัตวาศก ประสูติในพระบรมมหาราชวัง ที่ตำหนักใกล้ทางประตูนงกัศลีดา

ทรงเริ่มเรียนหนังสือไทยกับคุณแสง และ คุณปาน ราชินิกุลในพระบรมมหาราชวัง ทรงศึกษาภาษาบาลีในสำนักพระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) และหลวงธรรมานุกิจจานง (จ้อย) เมื่อพระชันษา ๘ ปีทรงศึกษาอักษร ขอม กับ พวก กรม พระอาลักษณ์ ชันษา ๙ ปีทรงศึกษาวิชาภาษาอังกฤษกับ มร. ฟรานซิส ยอช แปเตอร์สัน .เมื่อพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษาทรงบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วไปประทับวัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อศึกษาพระธรรมวินัยและพุทธศาสนาเป็นเวลา ๑ ปี ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตน-

ศาสตราจารย์ไปประทับวัดราชประดิษฐ์ ๖ ทรงจำพรรษาที่
วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ บางปะอิน ขณะที่ทรงจำพรรษาที่วัดนี้
ก็ได้สังเกตเห็นเด็กนักเรียนส่วนมากเรียนหนังสือมานาน ยังอ่าน
หนังสือไม่ออก ได้แต่ถามสาเหตุจนรู้ว่าเด็กจะมาเรียนตอนว่าง
จากทำนา การขาดเรียนไปนาน ๆ จึงไม่ค่อยรู้หนังสือได้เร็วนัก
อีกประการหนึ่งแบบเรียนหลวงนั้น ต้องใช้เวลาเรียน ไม่ต่ำกว่า
๒ ปีหนึ่งจึงจะเรียนตลอดเล่ม จึงเป็นมูลเหตุให้ทรงนิพนธ์หนังสือ
ชุดแบบเรียนเร็วขึ้น

ทรงศึกษาวิชาการทหารกับหลวงรัตนยุทธ (เล็ก) และ
ความรู้ทางรัฐประศาสนศาสตร์และโบราณคดี จาก พระบาท สม-
เด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงศึกษาเพิ่มเติม
ด้วยพระองค์เองอยู่เสมอ จนได้ชื่อว่ามี ความเชี่ยวชาญในด้าน
ต่าง ๆ มากมาย เช่น ประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณคดี
การปกครอง ฯลฯ

ทรงเริ่มเข้ารับราชการ ครั้งแรก ในกรม ทหารราบมหาด
เล็ก ต่อมาได้เลื่อนยศขึ้นเป็นลำดับ จนเป็นผู้บังคับบัญชาทหาร
มหาดเล็ก ทรงริเริ่มจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดผู้จะเป็นทหาร ต่อมา
กลายเป็นโรงเรียนสำหรับข้าราชการทั่ว ๆ ไป

พ.ศ. ๒๔๒๙ ได้รับพระราชทานเลื่อน พระอิสริยยศ
เป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พระองค์ทรงมีภาระหน้าที่และ
ความรับผิดชอบต่อบ้านเมืองมาก นับว่าตลอดชีวิตของพระองค์
ได้ทรงช่วยเหลือปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ ไว้มากมาย คง
จะกล่าวต่อไปนี้ คือ

๑. ด้านการศึกษา พระองค์ทรงสนใจการศึกษามาตั้ง
แต่แรก ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาด้วยพระองค์เอง หรือจัดการ
ศึกษาเพื่อผู้อื่น เมื่อทรงเป็นผู้บังคับบัญชาทหารมหาดเล็กได้
เริ่มจัดตั้งโรงเรียนนายทหารมหาดเล็กหรือ โรงเรียนพระตำหนัก
สวนกุหลาบ ซึ่งภายหลังกลายมาเป็นโรงเรียนสำหรับข้าราชการ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายมา
เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการและกำกับการธรรมการ ทั้งยังเป็นผู้
ช่วยผู้บัญชาการทหารบกในกรมยุทธนาธิการตำแหน่งหนึ่งด้วย

เรื่องการจัดโรงเรียนในระยะแรกไม่มีการสอบไล่พออ่าน
ออกเขียนได้ก็สามารถทำงานได้แล้ว ทำให้มีผู้จบการศึกษาชั้น
สูงน้อย สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงจัดให้มีการ
สอบขึ้น ทั้งยังทรงจัดทำประกาศนี้บัตรขึ้นเองอีกด้วย พระ-

บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ มพระราชดำริว่าควรจะจัดตั้งโรงเรียนให้แพร่หลายออกไปถึงราษฎรทั่วใน พ.ศ. ๒๔๒๗ จึงโปรดให้สมเด็จพระบรมราชาที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนขึ้นในวัด สำหรับบุตรหลานข้าราชการทั่วไป จัดขึ้นที่วัดมหารพณารามเป็นแห่งแรก ต่อมาได้ขยายออกไปตามพระอารามตลอดจนตามหัวเมือง

ในขณะที่ยังดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมธรรมการ ได้ทรงวางระเบียบราชการของกรมและโรงเรียนอย่างรัดกุม ทรงจัดเจ้าหน้าที่งานออกตรวจโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมืองตลอดจนความประพฤติของครูอาจารย์ และได้ทรงทูลขอพระราชทานรางวัลให้นักเรียนที่เรียนดีเพื่อเป็นกำลังใจแก่เด็กต่อไป เฉพาะอย่างยิ่งได้ทรงนิพนธ์แบบเรียนเร็วขึ้นใหม่เพื่อให้นักเรียนรู้หนังสือเร็วขึ้น (แต่ก่อน ใช้ แบบ เรียน หก เล่ม ของ พระยาศรีสุนทรโวหาร)

ในขณะนี้ได้มีโรงเรียนเกิดขึ้นมากมาย นับว่าพระองค์ทรงมีพระคุณต่อการศึกษาของไทยเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ ให้สมเด็จพระ

(๕)

กรมพระยาดำรงราชานุภาพไปศึกษาทูลถามทางก้าน การศึกษาในยุโรป อียิปต์ อินเดีย เพื่อจะได้นำความรู้มาจัดตั้ง กระทรวงธรรมการขึ้น เมื่อกลับจากยุโรปได้ตั้งพระทัยที่จะทำนุบำรุงการศึกษาอย่างแท้จริง แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดให้ไปประจำการกระทรวงมหาดไทย เพราะในระยะนั้นบ้านเมืองอยู่ในสภาพล่อแหลมต่อการล่าอาณานิคมของ บรรดาประเทศตะวันตก แม้กระนั้นก็ตาม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงให้คำแนะนำช่วยเหลือทางก้านการศึกษาตลอดมา

๒. ด้านการเมืองการปกครอง ทรงรับหน้าที่ในฐานะเสนาบดีมหาดไทยนับว่าเป็นภาระอันหนักมาก ทรงแก้ไขปรับปรุงวิธีการปกครองและระเบียบต่างๆ ในส่วนราชการมหาดไทย เช่น ศาลาลูกขุนให้ข้าราชการเข้าประจำทำงานตั้งแต่องค์เสนาบดีลงไป ซึ่งแต่ก่อนเจ้าหน้าที่จะนำราชการไปเสนอที่บ้านเสนาบดี ทรงสร้างเครื่องพิมพ์ดีดภาษาไทยใช้ในราชการขึ้นเป็น ครั้งแรก ปรับปรุงระเบียบปฏิบัติราชการใหม่ในเรื่องการรับ ส่ง ร่าง เขียนและเก็บหนังสือราชการตามแบบสมัยใหม่ แบ่งหน้าที่ราชการออกเป็น ๑๒ กรม มี กรมมหาดไทยกลาง กรมมหาดไทย

(๖)

ฝ่ายเหนือ กรมพลม้า กรมสำรวจ กรมปลัดบัญชี กรม
ทะเบียน กรมตำรวจภูธร กรมตำรวจภูบาล กรมพยาบาล กรม
ป่าไม้ กรมโลหกิจ และกรมสรรพากรนอก

ทรงปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค เช่น ให้ข้าราชการ
หัวเมืองได้รับเงินเดือน จัดให้มีสถานที่ราชการและบ้านพัก
ข้าราชการ จัดตั้งมณฑลเทศาภิบาลขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย
แห่งเดียว เพื่อเป็นสื่อกลางระหว่างกรุงเทพกับหัวเมือง ทำให้
การติดต่อราชการเป็นไปโดยรวดเร็วขึ้นกว่าแต่ก่อน

ทรงปฏิรูปการปกครองท้องถิ่น ได้แบ่งเขตเป็นอำเภอ
ตำบล หมู่บ้าน และจัดให้มีพนักงานปกครองขึ้น ไปประจำ
ท้องถิ่น

ทรงจัดตั้งกองตำรวจภูธรขึ้นตามมณฑลต่าง ๆ และขยาย
หน่วยตำรวจภูธรออกไปประจำตามเมืองอำเภอเพื่อให้ตรวจตรา
ปราบปรามโจรผู้ร้าย และรักษาความสงบของท้องถิ่นโดยทั่วถึง

ทรงจัดการสุขาภิบาลขึ้นเป็นครั้งแรกที่ท่าฉลอม จังหวัด
สมุทรสาคร

นอกจากนี้ยังได้สนใจในกิจการต่าง ๆ ของบ้านเมือง
ทรงตรวจตราท้องถิ่นที่หัวพระราชอาณาจักร ทำให้รู้จักสภาพท้องถิ่น

ที่ต่าง ๆ มากมาย ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จประพาสหัวเมือง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงได้ทรงเป็นผู้กระทำการเสด็จพระราชดำเนินทุกครั้ง จนได้พระนามว่า Lord Programme Maker ทั้งยังเป็นผู้นำ และผู้ตามเสด็จพระราชดำเนินในฐานะเจ้าของห้องที่ทุกคราวไป ด้วยความอุตสาหะ และพระปรีชาสามารถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงพระราชทานเลื่อนพระอิสริยยศเป็น กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒

๓. ด้านเศรษฐกิจ พระองค์มีส่วนช่วยเหลือปรับปรุงทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งในระยะนั้นทางภาคเหนือและภาคใต้ของไทย นับว่าเป็นแหล่งเศรษฐกิจที่ชาวต่างประเทศต้องการที่จะมาขอสัมปทานการทำป่าไม้และเหมืองแร่ อีกประการหนึ่งชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาติดต่อกับไทยในเวลานั้น กำลังแย่งผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ฉะนั้นไทยจึงต้องดำเนินนโยบายที่จะไม่ส่งผลกระทบทางการเมือง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำป่าไม้ ราษฎรไทยเองก็ร้องทุกข์มายังรัฐบาลเนื่อง ๆ ว่าไม่ได้รับความยุติธรรมเพราะแต่ก่อนป่าไม้ไม่ได้ขึ้นกับรัฐบาลกลาง หัวเมือง

ทางฝ่ายเหนือมีเจ้าผู้ปกครองแคว้น ผู้ใดประสงค์จะทำไม้สักใน
ป่าท้องที่ใดก็ต้องขออนุญาตจากเจ้าผู้ครองแคว้นนั้นโดยยอมเสีย
ค่าต่อไม้ (เสียเงินตามจำนวนต้นสัก) นอกจากนี้เจ้าผู้ครองแคว้น
จะยกป่าไม้ให้ใครก็ได้ เมื่อเจ้าของป่าตายก็เป็นมรดกตกทอดแก่
ทายาท

เรื่องป่าไม้มีปัญหามากเพราะบางครั้งเจ้าของป่าอนุญาต
ให้ตัดป่าชักกันหลายรายในบริเวณเดียวกัน (เพราะเมื่อผู้อื่นให้
ค่าตอบแทนสูงกว่าก็อนุญาตให้แก่ผู้นั้นไป) ต่อมาเมื่อชาวต่าง
ประเทศเข้ามาทำสัญญาตัดไม้ แต่ต้องผ่านการให้สัตยาบันจาก
รัฐบาลก่อน ทำให้มีปัญหา บางทีรัฐบาลยังไม่ให้สัตยาบันก็ถือ
โอกาสตัดไม้ก่อน อีกประการหนึ่งเมื่อมีการแก่งแย่งกันมากขึ้น
ก็มีการให้เงินกันเปลืองมากขึ้น มีเรื่องราวร้องทุกข์ไปยังรัฐบาล
อีก สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเห็นความจำเป็นที่จะ
ต้องจัดการควบคุมการทำป่าไม้ให้รัดกุมยิ่งขึ้น โดยให้ถือว่าป่าไม้
เป็นของหลวงทั้งสิ้น โดยประการแรกตกลงกับเจ้าของป่าว่าจะ
จ่ายเงินส่วนแบ่งค่าต่อไม้ให้กึ่งหนึ่ง เสร็จแล้วเปลี่ยนแปลงวิธีการ
ให้สัมปทานไม้สักกับบริษัทป่าไม้ต่างประเทศ เป็นต้น นอกจากนี้

ให้มีการสำรวจป่า จัดเจ้าหน้าที่ดูแลป่าไม้ ส่งนักเรียนไทยไป
เรียนวิชาการป่าไม้ในต่างประเทศ มีการออกกฎหมายต่าง ๆ
เกี่ยวกับเรื่องป่าไม้

๔. ด้านสาธารณสุข ในด้านสาธารณสุข สมเด็จ ฯ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทำประโยชน์ไว้มาก เช่นในเรื่อง
ของการผลิตหม้อ ผลิตยา รักษาและป้องกันโรค กล่าวคือ
ทรงรับภาระจัดการโรงเรียนแพทย์ในขณะที่เป็นอธิบดีกรมธรรม
การ จนกระทั่งเสด็จไปราชการในยุโรป เมื่อกลับมาได้ย้ายไป
เป็นเสนาบดีมหาดไทย แต่กระนั้นพระองค์ก็ยังได้สนพระทัย
ในเรื่องของสาธารณสุข เมื่อจัดตั้งกรมพยาบาลขึ้น (ขึ้นกับ
กระทรวงมหาดไทย) ทรงปรับปรุงการอนามัย แต่งตั้งแพทย์
ตำบลงขึ้น ผลิตยารักษาโรคให้ชื่อว่า ยาโอสถศาลา ต่อมาเรียก
ว่า ยาตำราหลวง แม้พระราชกรณียกิจยังไม่นิยมหม้อสมัยใหม่และ
ยาสมัยใหม่ก็ตาม สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้
พยายามชี้แจง และหาพรรคพวกเพื่อนพ้องมารักษาให้ดูเป็นตัว
อย่างก่อน จนในที่สุดก็เกิดความนิยมขึ้นตามลำดับ

นอกจากนี้ยังทรงจัดตั้ง ปาตรุสภ หรือ ปาสเตอร์ อินสติ-
ติวที่ขึ้นที่ตึกของกระทรวงมหาดไทยเพื่อผลิตวัคซีน ป้องกันโรค

พิษสุนัขบ้า เชื้อรุมแก๊พิษงู ภายหลังโอนปาตฺรสุภาไปขึ้นกับ
 สภาภาษาชาติไทยใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ผลิตเชื้อป้องกันโรคไข้ทรพิษ
 ผลิตวัคซีนป้องกันอหิวาห์ ภายโรค เป็นกรรมการผู้หนึ่งที่ได้
 จัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นเป็นแห่งแรกในประเทศไทยคือ โรงพยาบาล
 ศิริราช และมีการตั้งโรงพยาบาลตามหัวเมือง ตั้งโรงพยาบาล
 คนเสียจริต ตลอดจนได้ทรงริเริ่มวางรากฐานการสาธารณสุข
 ขึ้นอีกหลายประการ คือการจัดการสมาชิกาตามหัวเมือง
 จัดทะเบียนคนเกิด ตาย จัดให้มีการประชุมแพทย์ทั่วราชอาณาจักร

นอกจากพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ดังได้กล่าวแล้ว ยังมี
 ตำแหน่งหน้าที่อื่น ๆ อีก เช่น

- เป็นเสนาบดีที่ปรึกษาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-
 เกลาเจ้าอยู่หัว
- เป็นผู้อำนวยการจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนคร
- เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย
- กรรมการสภาการคลัง
- กรรมการทำประมวลกฎหมายแพ่ง พาณิชย์

- องคมนตรีตรวจงบประมาณแผ่นดิน

- เป็นเอกรัฐมนตรี

- นายกราชบัณฑิตยสภา

- และอื่น ๆ อีกมาก

ทรงมีงานนิพนธ์มากมายทั้งในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ทำนันทนต่าง ๆ ประวัติบุคคลอื่น ๆ มากมาย นับว่าทรงทำประโยชน์ให้บ้านเมืองหลายทาง

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ และ พ.ศ. ๒๔๗๒ ได้รับพระราชทานเลื่อนพระอิสริยยศเป็น กรมพระและกรมพระยา ในราชทินนามเดิมตามลำดับ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจ่างราชนุกภาพ เริ่มประชวร ด้วยโรคพระหทัยพิการมาแต่เดือน ธันวาคม ๒๔๘๔ พระอาการทรงกับทรุดเรื่อยมา จนกระทั่ง ๑ ธันวาคม ๒๔๘๖ สิ้นพระชนม์ด้วยพระอาการอันสงบ เพราะพระหทัยหยุดทำงาน

หนังสืออ้างอิง

พูนพิศมัย คีตกุล, ม.จ. พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพัฒน์
การ ๒๔๘๗

พูนพิศมัย คีตกุล, ม.จ. ชีวิตและงานของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระนคร :
หอสมุดกลาง ๐๙ ๒๔๑๔
ปรากฏาเรื่องสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
และพระประวัติลูกเธอ พระนคร :
องค์การคำคุณสภา ๒๔๐๖

กรมศิลปากร

นิทานโบราณคดี

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาตำราพระอักษร

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

นิทานเรื่อง

ห้ามไม่ให้เจ้าไปเมืองสุพรรณ

มีคติโบราณดึกดำบรรพ์มาแต่ก่อนว่า ห้ามมิให้เจ้านาย
เสด็จไปเมืองสุพรรณบุรี จะห้ามมาแต่เมื่อใด ห้ามเพราะเหตุ
ใด ถ้าเจ้านายขึ้นเสด็จไป จะเป็นอย่างไร สืบสวนก็ไม่ได้
ความเป็นหลักฐาน เป็นแต่ต่างกันต่าง ๆ ว่า เพราะเทพารักษ์
หลักเมืองสุพรรณไม่ชอบเจ้า เกรงจะทำอันตรายบ้าง ว่ามี
อะไรเป็นอัปมงคลอยู่ที่เมืองสุพรรณ เคยทำให้เจ้านายที่เสด็จ
ไปเสียพระจริตบ้าง แต่เมื่อมีคติโบราณห้ามอยู่อย่างนั้น เจา-
นายก็ไม่เสด็จไปเมืองสุพรรณ เพราะไม่อยากจะฝ่าฝืนคติโบราณ
หรือไม่กล้าทูลลา ด้วยเกรงพระเจ้าอยู่หัวจะไม่พระราชทาน
อนุญาตให้ไป อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏว่าเจ้านายพระองค์ไหน

ได้เคยเล็ดเข้าไปเมืองสุพรรณ จนมาตกเป็นหน้าที่ของคนที่จะเป็น
ผู้เพิกถอนคดีนั้น ถูกประหลาดอยู่

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ฉันเป็นเสนาบดีกระทรวง
มหาดไทย ในปีนั้นฉันออกไปตรวจหัวเมืองต่างๆ ทางฝ่ายเหนือ
ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาขึ้นไปถึงเมืองพิษณุโลก สวรรคโลก สุโขทัย
เมืองตาก แล้วกลับลงมาทางเมืองกำแพงเพชร มาประจบทาง
ชาวนครที่เมืองนครสวรรค์ แล้วลงมาถึงเมืองอ่างทอง หยุดพัก
อยู่ ๒ วัน สั่งเจ้าเมืองกรมการให้หาผ้าพาหนะกับคนหาบหาม
สิ่งของ เพื่อจะเดินทางบกไปเมืองสุพรรณบุรี เวลานั้นพระยา
อินทรวชิต (เถียร) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอ่างทอง แยกได้รับ
ราชการในกรมมหาดเล็กแต่ในรัชกาลที่ ๔ เคยอุ้มฉันมาเมื่อยัง
เป็นเด็ก จึงคุ้นกันสนิทกว่าขุนนางที่เป็นชาวหัวเมือง แต่สังเกต
ดูแก่ไม่เต็มใจจะให้ฉันไปเมืองสุพรรณ บอกว่าหนทางไกลไม่มีที่
จะพักแรม และท้องทุ่งที่จะเดินทางไปก็ยังเป็นน้ำเป็นโคลน
ถ้าฉันไปเกรงจะลำบากนัก ฉันตอบว่า เมื่อขึ้นไปเมืองเหนือ
ได้เคยเดินบกทางไกล ๆ มาหลายแห่งแล้ว เห็นพอจะทนได้ไหม

เป็นไรดอก ทั้งได้สั่งให้เรือไปคอยรับอยู่ที่เมืองสุพรรณ พวก
เมืองสุพรรณรักกันหมกมุ่นจะไป ถ้าไม่ไปก็อายเขา แกล่ได้ฟัง
ตอบก็ไม่ว่าอะไรต่อไป แต่แกล่ไม่เงิ ออกจากนั้นแกล่ไปหา
พระยาวรพุทธิโกสัยซึ่งเป็นผู้ใหญ่ในราชการที่ไปกับฉันไปตามว่า
“นี่ในกรมท่านไม่ทรงทราบหรือว่าเขาห้ามไม่ให้เจ้านายเสด็จไป
เมืองสุพรรณ ทำไมเจ้าคุณไม่ทูลห้ามปราม” พระยาวรพุทธิ ๖
ก็เห็นจะออกตกใจ มาบอกฉันตามคำที่พระยาอ่างทองว่า ฉันสั่ง
พระยาวรพุทธิ ๖ ให้กลับไปตามพระยาอ่างทองว่า ห้ามเพราะ
เหตุใด แกรู้หรือไม่ พระยาอ่างทองบอกว่า “เขารู้เทพารักษ์
หลักเมืองสุพรรณไม่ชอบเจ้านาย ถ้าเสด็จไปมักทำให้เกิดภัย
อันตราย” ฉันได้ฟังก็เข้าใจในขณะนั้นว่า เหตุที่พระยาอ่างทอง
ไม่อยากให้ฉันไปเมืองสุพรรณ คงเป็นเพราะเกมีความรักดีต่อ
พระราชวงศ์ เกรงว่าจะเกิดภัยอันตรายแก่ฉันจึงห้ามปราม ถ้า
เป็นเจ้านายพระองค์อื่น ก็เห็นจะคิดอุบายบอกบ่ไม่ให้จัดพาหนะ
ถวาย แต่ตัวฉันเผด็จเป็นทั้งเจ้าและเป็นนายของแกล่ในตำแหน่ง
ราชการ ไม่กล้าบอกบ่จึงพยายามห้ามอย่างนั้น ฉันสั่งพระยา
วรพุทธิ ๖ ให้ไปชี้แจงแก่พระยาอ่างทองว่า ฉันเคยได้ยินมาแล้ว

ว่า ไม่ให้เจ้านายเสด็จไปเมืองสุพรรณ แต่ยังไม่รู้ว่าห้ามเพราะเหตุใด เมื่อได้ฟังคำอธิบายของพระยาอ่างทองว่า เพราะเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณไม่ชอบเจ้านาย จึงคิดว่าเทพารักษ์มีฤทธิ์เดชถึงสามารถจะให้ร้ายก็แก่ผู้อื่นได้ จะต้องได้สร้างบารมีมาแต่ชาติปางก่อน ผลบุญจึงบันดาลให้มาเป็นเทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ถึงเพียงนั้น ก็การสร้างบารมีนั้นจำเป็นต้องประกอบด้วยศีลธรรมความดี ถ้าปราศจากศีลธรรมก็หาอาจจะเป็นเทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์ได้ไม่ เพราะฉะนั้นฉันเห็นว่า เทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณ คงอยู่ในศีลธรรม รู้ว่าฉันไปเมืองสุพรรณเพื่อจะทำนุบำรุงบ้านเมืองให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน คงจะกลับยินดีอนุโมทนาด้วยเสียอีก ไม่เห็นว่าน่าวทกอย่างไร พระยาอ่างทองจนถ้อยคำสำนวนก็ไม่ขัดขวางต่อไป

ฉันออกจากเมืองอ่างทองแต่พอรุ่งเช้า ต้องลงเรือข้ามลำน้ำน้อยที่ถึงเมืองวิเศษไชยชาญแต่ก่อน แล้วขี่ม้าต่อไป ท้องที่ในระหว่างเมืองอ่างทองกับเมืองสุพรรณเป็นทุ่งตลอดทางเวลานั้นเป็นต้นฤดูแล้ง บางแห่งแผ่นดินแห้งพอขี่ม้าควบได้ บางแห่งยังไม่แห้งสนิท ใต้เท้าขี่สับค้ำย บางแห่งก็เป็นน้ำเป็นโคลน

ต้องให้ม้าเดินลุยน้ำไป แต่เป็นที่นา มีหมู่บ้านราษฎรเป็นระยะ
ออกไปจนใกล้จะต่อแดนเมืองสุพรรณจึงเป็นบ่าพัง ที่ว่างอยู่
ตอนหนึ่งเรียกว่า “ย่านสาวร้องไห้” ชื่อนี้เคยได้ยินเรียกหลาย
แห่ง หมายความว่าเหมือนกันหมด ว่าที่ตอนนั้นเมื่อถึงฤดูแล้งแห้ง
ผาก คนเดินทางหาน้ำกินไม่ได้ ฉะนั้นมาไปถึงแต่เข้าจวนสายออก
จะหิว เหลียวหากคนพวกหาอาหารก็ตามไม่ทัน ถึงบ้านชาวนา
แห่งหนึ่ง มีพวกชาวบ้านพากันออกมานั่งคอยรบ และมีไก่
หาสำหรับข้าวตังเรียงไว้ที่หน้าบ้าน เตรียมเลี้ยงพวกคนที่
ผ่านไป ฉะนั้นลงมาไปปราศรัยแล้วเปิดฝาศีสำหรับดู เห็นเขา
หุงข้าวแดงแต่เป็นข้าวใหม่ในบ่อนมาเลี้ยงกบปลาแห่งปีใหม่นั้น
เหมือนกัน นอกจากนั้นยังมีข้าวอย่างอื่นอีกสองสามสิ่งซึ่งไม่น่า
กิน เห็นแต่ข้าวใหม่กับปลาแห้งก็อยากกินตัวกำลังหิว เลย
หยุดพักกินข้าวที่ชาวบ้านเลี้ยง อร่อยพลึก ยังไม่ลืมจนบัดนี้
สังเกตดูชาวบ้านเห็นพวกเรากินเอร็ดอร่อยก็พากันยินดี ข้าวปลา
บกพร่องก็เอามาเพิ่มเติมจนกินอิ่มกันหมด คงรู้สึกว่าจะหาไม่
เสียแรงเปล่า เมื่อกินอิ่มแล้วฉันวางเงินปลีกให้เป็นบำเหน็จทุก
สำหรับ

ทรง^๕จะเล่าถึงเรื่องชาวบ้านเลี้ยงคนเดินทางไปอีกสัก-
 หน่อย เคยสังเกตมาดูเหมือนชาวเมืองไทยไม่เลือกว่าอยู่หัวเมือง
 ไหน ๆ ถ้ามีแขกไปถึงบ้าน ชอบเลี้ยงอาหารด้วยความอาริมิได้
 ประรณาก็เรียกค่าตอบแทนอย่างไร จะว่าเป็นธรรมดาของ
 ชนชาติไทยก็เห็นจะได้ นั้นเคยได้ยินคนไปเที่ยวตามหัวเมืองเมื
 จนฝรั่ง มาเล่าและชมเชย^๕นั้นเป็นปากเดียวกันหมด นั้นได้เคย
 เห็นเป็นอย่างประหลาดครั้งหนึ่ง เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
 เสด็จ “ประพาสต้น” (คือมิให้ใครรู้จัก) เวลาเย็นวันหนึ่งทรง
 เรือพายไปในทุ่งทางคลองตำเนินสะดวก ไปถึงบ้านชาวไร่หนึ่ง
 หนึ่ง เจ้าของบ้านเป็นผู้หญิงกำลังตั้งสำรับไว้จะกินอาหารเย็น
 กับลูกหลาน พอได้เห็นพระองค์ แก่สำคัญว่าเป็นข้าราชการที่
 ตามเสด็จ เชิญให้เสวยอาหารตามที่เกต^๕ไว้ สมเด็จพระพุทธ-
 เจ้าหลวงทรงเห็นสนุก กับเชิญ แล้วตรัสชวนพวกที่ตามเสด็จเข้า
 นั่งล้อมกินด้วยกัน แต่ในขณะที่กำลังเสวยอยู่นั้น ลูกชายเจ้า
 ของบ้านซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติมันั่งแล ๆ อยู่สักครู่หนึ่ง ออกปากว่า
 “เหมือนนั้” แล้วว่า “แน่แล้ว” ลูกชน^๕นั่งคุกเข่ากราบใน
 ทันที พวกเราถามว่าเหมือนอะไร มันบอกว่า “เหมือนรูป

เจ้าชีวิตที่เขาตั้งไว้ตามเครื่องบูชา" เลียซกันทั้งวง เจ้าของบ้าน
ได้รับพระราชทานเงินตอบแทนกว่าค่าอาหารหลายเท่า เวลาตัว
ฉันเองไปตรวจราชการตามหัวเมือง ไปพักเรือนหรือพักแรมใกล้
หมู่บ้านที่ไหน พวกชาวบ้านมักหาสารพัดกับข้าวมาให้โดยมิได้
มีผู้ใดสงสัยเลย แม้ขบวนเสด็จพระราชดำเนิน ก็ทำเช่นนั้นโดย
ประสงค์จะเลี้ยงพวกบริวาร พระเจ้าอยู่หัวโปรดพระราชทาน
เงินปลื้กวางในสำหรับตอบแทนเสมอเป็นนิตย์ ฉันเองก็ทำเช่นนั้น
เพื่อจะรักษาประเพณีที่ดีของไทยไว้มิให้เกิดทอดอถอย เพราะเห็น
ว่าท่านคุณไม่ได้รับความพอใจ เปรียบเสมือนเลี้ยงพระไม่สวด
ยถา สัพพี แต่คนเดินทางที่เป็นสาธุชน เขาก็ตอบแทนอย่างไร
อย่างหนึ่งเหมือนกัน ยังมีอนุสนธิ์ต่อจากการกินไปถึงที่พัก
นอนของคนเดินทาง ในเมืองไทยนี้ตึกอย่างหนึ่งที่มีวัดอยู่ทั่ว
ทุกหนแห่ง บรรดาคนเดินทางถ้าไปโดยสุภาพก็เป็นห่วงใจได้ว่า
จะอาศัยพักแรมที่วัดไหน พระสงฆ์ ก็มีความอารี ต้อนรับให้พักที่
วัดนั้นเหมือนกันหมดทุกแห่ง การเดินทางในเมืองไทยจึง
สะดวกด้วยประการฉะนี้

พันท่งนาในแขวงเมืองอ่างทอง ต้องฝ่าพายุฝนเสาร้อง
ให้ไปสักข้านาฬิกาหนึ่ง ก็ออกท่องท่งในแขวงเมืองสพรรณบุรี

เมื่อใกล้จะถึงขานเมืองแลเห็นต้นตาลเป็นป่าใหญ่คล้ายกับที่เมือง
 เพชรบุรี นึกขึ้นถึงนิทานที่เคยได้ฟังเขาเล่าเมื่อตามเสด็จไป
 เมืองเพชรบุรี แท้จริงเป็นทหามหาตเล็ก ซึ่งอ้างเป็นมูลของ
 ภาษิตว่า “เมืองสุพรรณมีต้นตาลน้อยกว่าเมืองเพชรบุรีทัน
 เดียว” ถูกขึ้นอยู่ นิทานนั้นว่ามีชายชาวสุพรรณ ๒ คนไปยัง
 เมืองเพชรบุรี วันหนึ่งเพื่อนฝูงชาวเมืองเพชรหลายคน ชวน
 ไปกินเหล้าที่โรงสุรา พอกินเหล้าเมาตั้งตัวเข้าด้วยกัน ก็คุย
 อวดอ้างกันไปต่าง ๆ ตามประสาขเมา คนที่เป็นชาวเมืองเพชร
 คนหนึ่งอวดขึ้นว่า เมืองไหนๆไม่มีต้นตาลมากเหมือนเมืองเพชร
 บุรี คนที่เป็นชาวเมืองสุพรรณชักบอกว่า ที่เมืองสุพรรณมีต้น
 ตาลมากกว่าเมืองเพชรเป็นไหน ๆ คนชาวเมืองเพชรออกเคือง
 ว่าเมืองสุพรรณเล็กประจักษ์ เมืองอื่นที่ใหญ่กว่าเมืองสุพรรณก็
 ไม่มีต้นตาลมากเท่าเมืองเพชรบุรี คนเมืองสุพรรณชักใจตอบว่า
 อะไร ๆ ที่เมืองสุพรรณมีดีกว่าเมืองเพชรหมดไป ทำไมต้นตาล
 จะมีมากกว่าไม่ได้ เลยเถียงกันจนเกิดโทสะทั้งสองฝ่ายเกือบจะ
 ชกกันขึ้น คนชาวเมืองสุพรรณเห็นพวกเมืองเพชรมากกว่าก็
 รู้สึกตัว ยอมรับว่า “เอาเถอะ ต้นตาลเมืองสุพรรณมีน้อยกว่า

เมืองเพชรกันหนึ่ง” พวกชาวเมืองเพชรนั้นก็พอใจเลยด้วยกัน
อย่างเต็ม เขาเล่ามาดังนี้

ทางจากเมืองอ่างทองไปเมืองสุพรรณ เป็น ทางไกล และ
ในเวลานั้นยังลำบากสมดังพระยาอ่างทองว่า ชี้นำไปตั้งแต่เข้าจน
เย็น ฉะนั้นเองรู้สึกพลัดออกปากถามคนชี้นำทางว่าเมื่อไร
จะถึงหลายหน จนจนพลบค่ำจึงไปถึงท่าเทียบที่พัก ณ เมือง
สุพรรณบุรี แต่พอถึงก็รู้เรื่องแปลกประหลาด ด้วยพวกกรมการ
เมืองสุพรรณที่คอยรับอยู่ มีแต่พระชัยราชรักษาลักเป็นหัวหน้า
หาเห็นตัวพระยาสุนทรสงครามเจ้าเมืองไม่ ฉะนั้นถามปลัดว่า
พระยาสุพรรณเจ้าหรือ เขาบอกว่าเข้าไปกรุงเทพ ฯ ฉะนั้นแปลก
ใจตามต่อไปว่า ไปแต่เมื่อไร เขาบอกว่าไปเมื่อสัปดาห์สองสามวัน
นี้เอง ก็ยังประหลาดใจว่า ตัวฉันเป็นเสนาบดีไปตรวจราชการ
ครั้งแรก ขอบที่เจ้าเมืองจะคอยรับเหมือนอย่างเมืองอื่น ๆ ที่ได้
ไปแล้ว น้อย่างไรพระยาสุพรรณจึงหลบหน้าไปเช่นนั้น ในส่วน
พระยาสุพรรณ ฯ คนนั้นก็เคยรู้จักกับฉันมาแต่ก่อน และมีได้
มีเหตุที่จะรังเกียจกันอย่างไร นี้ก็น่าจะมีเหตุอะไรสักอย่างหนึ่ง
ที่ทำให้เขาไม่อยู่สู้หน้าฉัน พอรุ่งขึ้นวันหลังก็รู้เหตุ ด้วยราษฎร

พากันเขียนเรื่องราวกล่าวโทษพระยาสุพรรณ ฯ หลายพวก ว่า
 กตขีให้เดือดร้อนด้วยประการต่าง ๆ แต่รวมความก็อยู่ในว่าลง
 เอาจนเกราะภูรไม่ถึงเป็นาศึกจนกรจ เห็นเรื่องราวเหล่านั้น
 จันก็เข้าใจว่าเหตุไต่พระยาสุพรรณ ฯ จึงไม่อยู่สุหน้า คงเป็น
 เพราะเกรวว่าจะถูกราษฎรฟ้อง และรู้ว่าคงจะต้องถูกเอาออก
 จากตำแหน่ง แต่เกรวว่าจันจะชำระโทษที่เมืองสุพรรณให้ได้
 รับความอภัยสอตสุจึงหลบเข้าไปกรุงเทพ ฯ เหมือนอย่างว่า
 “หนีไปตายเอาดาบหน้า” โดยจะชำระสะสางก็ให้เป็นในกรุง-
 เทพ ฯ อย่าให้อับอายชาวเมืองสุพรรณเท่านั้นเอง แต่จันไป
 ตรวจหัวเมืองครั้งนั้น ตั้งใจแต่จะไปหาความรู้กับจะดูว่ามีคน
 ดี ๆ อยู่ที่ไหนบ้าง มิได้ปรารถนาจะไปเที่ยวค้นคว้าหาความผิด
 ของเจ้าเมืองกรมการสมันนั้น ไปตามเมืองอื่นก็ไม่ได้ผลัดเปลี่ยน
 เจ้าเมืองจรมการ จนมาถึงเมืองสุพรรณอันเป็นสุดทาง มามี
 เหตุเจ้าเมืองหลบหนี ก็มีความจำเป็นจะต้องทำอย่างไรอย่างหนึ่ง
 ให้เด็ดขาด มิฉะนั้นจะถูกดูหมิ่น จันจึงสั่งให้ถือเป็นยุติพระ-
 ยาสุพรรณ ฯ ไม่ได้เป็นเจ้าเมืองต่อไปแล้ว ส่วนคดีที่ราษฎร
 ยื่นเรื่องราวมาให้รับแล้วกันไป ด้วยพระยาสุพรรณ ฯ ถูกเอา

ออกจากตำแหน่งนั้นแล้ว ฉันรับบำราษว่าจะหาเจ้าเมืองที่
ส่งไป มิได้เบียดเบียนให้เดือดร้อน พวกที่ยื่นเรื่องราวก็พอใจ

เมื่อฉันพักอยู่ที่เมืองสุพรรณศรีนครนั้น มีเวลาไปเที่ยวที่
เจดีย์วัดที่สำคัญ เช่นวัดมหาธาตุและวัดพระป่าเลไล สรรพ
สรรพราชภิเษก และไปทำพิธีกรรมที่ศาลเทพารักษ์หัวเมือง
ซึ่งในเวลานั้นยังเป็นศาลไม้เก่าคร่ำคร่า มีเทวรูปพระพิฆเนศวร
เก่ามากจำหลักศิลาตั้งอยู่สององค์ ฉันรับเป็นหัวหน้าชักชวน
พวกราชาเมืองสุพรรณ ให้ช่วยกันสร้างศาลใหม่ ให้เป็นตึกก่อ
อิฐถือปูน และก่อเขื่อนถมดินเป็นสนามรอบศาล พวกพ่อค้า
ช่วยกัน เชื้อแรงทั้งในการบริจาคทรัพย์และจัดการรักษา
เหมือนจะเริ่มมีชัยกงประจำศาลแทนมา

เมืองสุพรรณเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในทางโบราณคดี
แต่จะรื้อเรื่องนั้นไว้พรรณนาในโอกาสอื่น จะพรรณนาว่า
แต่ด้วยของบางอย่าง อันมีที่เมืองสุพรรณแปลกกับบรรดาเมือง
อื่น ๆ บรรดาได้เคยเห็นมาแต่ก่อน คืออย่างหนึ่งมีศาลเจ้ามาก
กว่าที่ไหน ๆ หมด จะไปทางไหน ๆ ในบริเวณเมือง เป็นแต่
เห็นศาลเจ้าไม่ขาดสายตา เป็นศาลขนาดย่อม ๆ ทำด้วยไม้แก่น

มุงกระเบื้องกมี้ แต่ทำด้วยไม้ไผ่มุงจากกมี้ ล้วนมีผ้าแดงหรือ
ผ้าสีชมพูห้อยไว้เป็นเครื่องหมาย สังเกตเพียงตรงที่จวนเจ้าเมือง
มีศาลเจ้ารายล้อมถึง ๕ ศาล อาคารชื่อว่าชาวเมืองสุพรรณเห็น
จะกลัวเกรงเจ้าผีเป็นนัยสับสนกันมาช้านาน ที่เรียกว่าเจ้าผีนั่นต่าง
กับเทพารักษ์ บอกอธิบายให้เข้าใจง่าย ๆ เทพารักษ์ คือ เทวตา
ที่บุญพามาอยู่ประจำพิทักษ์รักษาอาณาเขตแห่งใดแห่งหนึ่งให้อยู่
เย็นเป็นสุข แต่เจ้าผีนั่นคือมนุษย์ที่ตนชีพไปแล้ว ผลกรรมทำ
ให้ต้องท่องเที่ยวเป็นผีอยู่ ยังไม่สามารถไปถือกำเนิดใหม่ได้ ถ้า
ผีไม่ชอบใจใครก็อาจจะทำร้ายให้เดือดร้อนรำคาญ เพราะฉะนั้น
คนจึงกลัวผี ถ้าเชื่อว่าแห่งใดเป็นที่ผีสิงอยู่ก็ต้องเอาใจผี เช่น
ปลูกศาลให้สำนักและเซ่นไหว้เรียกว่า “เจ้า” มิให้ผีเบียดเบียน
บางที่ก็กล่าวกันว่าเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรณบุรีถูกร้าย จะเกิด
แต่ชาวสุพรรณบุรีเอาคติเจ้าผีไปปนกับเทพารักษ์ก็ไม่ได้

เมืองสุพรรณทำให้จับใจผิดกับที่อื่นอีกอย่างหนึ่ง ที่
เป็นเมืองเนื่องกับนิทานเรื่องขุนช้างขุนแผน อันคนชอบกัน
แพร่หลาย ด้วยได้ฟังเสภาและจำเรื่องได้ยิ่งกว่านิทานเรื่องอื่น ๆ
ตามที่กล่าวใน เรื่องนิทานว่า ขุนศรีวิชัยกับนางเทพทองพ่อแม่ขุน

ข้างตงบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลท่าสิบเบี้ยก็คิดว่าบ้านพันธฺรโยธา กับนางศรีประจันพ่อแม่ของนางพิมพ้อยู่ที่ตำบลท่าพี่เลี้ยงก็คิดว่าขุนช้างไปครองบ้านหมื่นแล้วพ่อตาอยู่ที่ตำบลบ้านไร่ใหญ่ก็คิดว่าขุนช้างพลายแก้วกับนางพิมเมื่อยังเป็นเด็กเคยไปเล่นด้วยกันที่สวนข้างเขาใหญ่ก็คิดว่าเฒ่าแก้วอยู่วัดพระป่าเลไลยก์แล้วหนีไปอยู่วัดเกตุ ตำบลบ้านและวัดเหล่านี้ยังอยู่จนทุกวันนี้ฉันได้เคยไปถึงทุกแห่ง นอกจากนั้นในเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนขุนแผนพานางวันทองหนี ออกซื้อตำบลต่าง ๆ ในทางที่ไปว่า ออกทางประตูจอม ผ่านวัดตะลุ่มโปง โกลก่ายานนาแปลกแม่ ข้ามลำน้ำบ้านพลับถึงบ้านกล้วยยังทลายผ่านเขาถ้าพระ ตำบลต่าง ๆ เหล่านี้ยังมีอยู่ทั้งนั้น ใครเคยชอบอ่านเรื่องขุนช้างขุนแผน ไปถึงเมืองสุพรรณก็ออกสนุกที่ได้ไปคูเมืองขุนช้างขุนแผนด้วยอีกอย่างหนึ่ง

ตั้งแต่ฉันไปถึงเมืองสุพรรณครั้งนั้นแล้ว เจ้านายก็เริ่มเสด็จไปเที่ยวเมืองสุพรรณ แม้ตัวฉันเองก็ชอบไปเมืองสุพรรณ ได้ไปอีกหลายครั้ง เมื่อรัชกาลที่ ๕ ฉันได้รับราชการเป็นตำแหน่งผู้จัดการเสด็จประพาสมาแต่ยังเป็นอธิบดี กระทรวง

กรรมการ เมื่อมาเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้บังคับบัญชา
การตามหัวเมืองหนานทั้นนุกึงสำคัญขึ้น เพราะสมเด็จพระพุทธ
เจ้าหลวง ใคร่จะทอดพระเนตรการปกครองหัวเมืองที่จัดใหม่
ต้องคิดหาที่เสด็จประพาสถวายทุกปี ปีหนึ่งฉันทราบทูลเชิญ
เสด็จประพาสเมืองสุพรรณบุรี กล่าวว่า “ฉันทก็อยากไป แต่
ว่าไม่บ้านะ” ฉันทกราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้าไปเมืองสุพรรณ
หลายปีแล้ว ก็ยังรับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ได้” ทรง
พระสรวลตรัสว่า “ไปซิ”

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประ
พาสเมืองสุพรรณครั้งแรก ครั้นนั้นฉันทไปล่วงหน้าวันหนึ่งเพื่อ
จะตรวจทางและที่ประทับ ไปคอยรับเสด็จอยู่อำเภอสองพี่น้อง
วันที่ฉันทไปถึงนั้นเวลาค่ำ พอกินอาหารแล้วฉันทนั่งพูดอยู่กับพวก
กรรมการ พอตักยามหนึ่ง (๒๑ นาฬิกา) ได้ยินเสียงปืนนัด ๑
ฉันทจึงส่งกรรมการว่า พรุ่งนี้ให้ไปบอกพวกชาวบ้านเสีย ว่าเวลา
พระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่ที่นอ้าไหยงบิน พุดยังไม่ทันขาด
คำได้ยินเสียงปืนยิงซ้ำอีกสองสามนัด เห็นผิดสังเกต พวกกรม
การก็พากันฉงน ฉันทว่า “เกิดปล้นกันคอกกระมัง น้อย่างไร

ดูราวกับจะปล้นรับเสด็จ” สั่งให้กรมการกับตำรวจภูธรรีบไป
ในขณะนั้น กำชับให้จับตัวผู้ร้ายให้ได้ พวกกรมการไปได้สัก
ประเดี่ยวนคนหนึ่งกลับมาบอกว่า “มิใช่ผู้ร้ายปล้นหะ มิได้ เป็น
แต่พวกชาวบ้านยิงปืนจันทร์อังคาร” ฉนั้นเห็นเลศตวงจันทร์
ก็เห็นแห่วงจริงดังกล่าว มิเสียดินยิงอีกสักครั้งหนึ่งก็เียบไป
คงเป็นเพราะพวกกรมการกับพวกตำรวจภูธรไปห้าม

ไทยเราเข้าใจกันมาแต่ดึกดำบรรพ์ว่า ที่เกิดจันทร์อัง-
คาร เป็นเพราะพระราหูเข้าจับจะกินพระจันทร์ รู้กันเช่นนั้น
จนกระทั่งลูกเด็กเล็กแดง พอเห็นจันทร์อังคารก็พอใจส่งเสียง
อะไรแปลก ๆ ขึ้นไปบนฟ้า หวังจะให้พระราหูตกใจทิ้งพระ-
จันทร์ ทำนองเดียวกับขบั่นให้ทิ้งข้าวในท้องนา ที่จริงมิใช่
กลัวว่าพระจันทร์จะล้มตาย เป็นแต่จะช่วยให้พ้นความรำคาญ
เท่านั้น ยังเชื่อกันต่อไปว่าพระราหูแต่ครั้งตัว เพราะฉะนั้น
ถ้าเห็นดวงพระจันทร์ผ่านพื้นเงามืดเียบไป ก็เข้าใจว่าพระราหู
ต้อง “กาย” พระจันทร์ ถ้าเห็นดวงพระจันทร์มุกเงามืดตรงไป
ก็เข้าใจว่าพระจันทร์หลุดเลยออกไปทางท้องพระราหู จึงมักถาม
กันว่า “ขึ้นหรือกาย” และประสงค์จะให้พระราหูต้องกายพระ-
จันทร์ เมื่อมีจันทร์อังคารแล้วต่อไปถึงวันหลังพอพระจันทร์ขึ้น
ก็มักทำขวัญพระจันทร์ด้วย เมื่อตัวนั้นยังเป็นเด็กอยู่ในพระบรม

มหाराชาวี เวลาที่มีจันทร์อังคารเคยเห็นเขาเอาเขียนขันตีช่วย
พระจันทร์ เคยช่วยเขาดีเป็นการสนุกลอย่างหนึ่ง เขาบอกว่าถึง
ไม่มีอะไรจะดี เพียงคิดเลืมือให้มีเสียงก็อาจจะช่วยพระจันทร์
ได้ ตูพิลึก แต่เวลานั้นไปหัวเมืองเพ็งจะไปพ้องกับจันทร์อังคาร
เมื่อวันนั้น เพ็งเห็นได้ว่าความเชื่อเช่นกล่าวนี้น่าจะมีมาเก่าแก่
ทีเดียว ในอินเดียคือคติต่างออกไปอีกอย่างหนึ่ง ว่าเวลา
มีจันทร์อังคารถ้าใครลงน้ำดำหัวเป็นสวัสดิมงคลยิ่งนัก พวก
พราหมณ์พากันนั้นเข้ามาเมืองไทยแต่โบราณเหมือนกัน จึงมี
ประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมูรธาภิเศกเมื่อเวลาจันทร์ อังคาร
เป็นนิตย์ เพ็งเลิกเมื่อรัชกาลที่ ๕

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เสด็จไปเมืองสุพรรณกร^๕
แรก เสด็จขึ้นไปทางลำน้ำนครชัยศรี ประพาสา^๕อำเภอสองฟิ
นองก่อน แล้วเสด็จขึ้นไปยังเมืองสุพรรณบุรี ทอดพระเนตร
สถานที่โบราณต่าง ๆ ทุกแห่ง เมื่อเสด็จไปทำพิธีพลีกรรมที่ศาล
เทพารักษ์หลักเมือง โปรดพระราชทานเงินให้สร้างกำแพงแก้ว
กับศาลาที่พัก ขยายบริเวณศาลนั้นให้กว้างขวางออกไปอีก ประ
พาสาเมืองสุพรรณแล้วเสด็จกลับทางคลองจะเข้ใหญ่มาออกบ้าน
ผักไห่ทาลานในจังหวัดอยุธยา แล้วเลยมาขึ้นรถไฟที่บางปะอิน
กลับกรุงเทพฯ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ เมื่อเสด็จกลับจากยุโรป

ครั้งหลังแล้ว เสด็จไปประพาสเมืองสุพรรณบุรีอีกครั้งหนึ่ง
ครั้งนั้นเสด็จขึ้นไปทางแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงเมืองชัยนาท แล้ว
กลับล่องทางคลองมะขามเฒ่าเข้าปากน้ำเมืองสุพรรณ ข้างเหนือ
ประพาสอำเภอเดิมบางนางบวช ลงมาจนถึงเมืองสุพรรณ แล้ว
เสด็จไปขึ้นรถไฟที่สถานีวังรายมากรุงเทพฯ

ตั้งแต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เสด็จประพาสเมือง
สุพรรณแล้ว ก็ไม่มีใครพูดถึงคดีที่ห้ามเจ้านายมิให้เสด็จไปเมือง
สุพรรณ เดียวกันที่รู้ว่าเคยมีคดีเช่นนั้นก็เห็นจะมีน้อยตัวแล้ว
จึงเขียนนิทานโบราณคดีเรื่องนี้ไว้มิให้สูญไปเสีย □

นิทานเรื่อง

ของแปดกษัตริย์ในอินเดีย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้ฉันทนพมิตรไปเยี่ยมตอเบ กรณคตูก ชาเวตช รัชทายาทรัสเซีย (ต่อมาได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้านิโคลัสที่ ๒) ซึ่งได้เข้ามาเฝ้าถึงกรุงเทพฯ เมื่อต้นศกนั้น และโปรดฯ ให้ไปยังราชสำนักอื่น ๆ ในยุโรป เพื่อถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่พระเจ้าแผ่นดินบ้าง เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีบ้าง อีกหลายประเทศ คือ ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส เคนมาร์ค เยอรมันนี รัสเซีย เดออร์ก กริช และอิตาลี รวมเป็น ๘ แห่งด้วยกัน ในสมัยนั้นตัวฉันทนพมิตรเป็นตำแหน่งอธิบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่ง

จะโปรดให้สถาปนาเป็นกระทรวงเสนาบดี เมื่อฉันไปยุโรปจึง
พระราชทานพระบรมราชานุญาตไปว่า หากกลับจะอ้อมมาทาง
ประเทศอเมริกาและญี่ปุ่น หรือจะกลับผ่านมาทางประเทศอียิปต์
และอินเดีย เพื่อตรวจตราหาความรู้เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่
ราชการบ้านเมืองก็ได้ เมื่อฉันไปถึงลอนดอน จึงปรึกษา
พวกที่ข้าเคยชำนาญการเที่ยวเตร่ว่าจะกลับทางไหนดี เขาว่าฉัน
ยังจะต้องไปตามประเทศต่าง ๆ ในยุโรปอีกหลายแห่ง กว่าจะ
เสร็จธุระตกถึงปลายเดือนธันวาคม ไปอเมริกาในเวลานั้นเป็น
ฤดูหนาว ที่อเมริกาหนาวจันทันนักเกรงฉันจะทนไม่ไหว กลับทาง
อียิปต์และอินเดียดีกว่า เพราะเป็นเวลาเหมาะสมกับฤดูสำหรับ
เที่ยวทางนั้น เขาบอกอย่างเดียวกันหลายคน ฉันก็ลงความเห็น
เป็นยุติว่าจะกลับทางอียิปต์และอินเดีย แต่เมื่อได้ถามผู้ที่ชำนาญ
ทางอินเดีย ได้ความแปลกออกไปอย่างหนึ่งว่า การเที่ยวอิน-
เดียในสมัยนั้น ผิดกับเที่ยวในยุโรปเป็นข้อสำคัญหลายอย่าง
เป็นต้นว่าเที่ยวในยุโรป ถ้ามีเงินใช้ไปถึงไหนก็หาพาหนะ และ
ที่กินอยู่ได้ง่าย แต่ในอินเดียมีโฮเต็ลแต่ในเมืองใหญ่ แม้โฮเต็ล
เหล่านั้นจะไม่สะอาดสะอาดนัก และต้องอยู่ปะปนกับผู้คนชั้นต่ำ

ล่าสอน ไม่สบายเหมือนโฮเต็ลในยุโรป พวกชั้นผู้ดีที่ไปอินเดีย
 ถ้าเป็นพวกข้าราชการไปอยู่กับพวกข้าราชการด้วยกัน ถ้ามิใช่
 ข้าราชการเขาก็มักไปพักอยู่กับญาติและมิตรที่มีบ้านเรือน เป็น
 หลักแหล่ง มิใคร่มีใครไปอยู่โฮเต็ล อีกประการหนึ่ง เวลาออก
 จากเมืองใหญ่ไปเที่ยวตามเมืองน้อย ถ้าไม่ได้รับความสงเคราะห์
 ของรัฐบาลก็ลำบาก เพราะไม่มีที่พักนอกจากเป็นของรัฐบาล
 เมื่อทราบดังนั้นก็ออกวิตก ยังมีรัฐที่จะแก้ไขด้วยประการใดดี เผอิญ
 สมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย โปรดฯ ให้ฉันขึ้นไปเฝ้า
 ที่พระราชวังบอล์มอรัลในสก๊อตแลนด์ ทรงเลี้ยงกลางวันพระ-
 ราชทานพร้อมกับพระราชโอรสธิดา เมื่อเสวยเสร็จ ถวายเสด็จ
 ขึ้นแล้ว พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ ๗ (เวลานั้นยังเป็นปรินซ์ออฟ-
 เวลส์รัชทายาท) ตรัสชวนให้ไปกินกาแฟและสูบบุหรี่ในห้องที่
 ประทับของพระองค์ท่าน เมื่อทรงสนทนาปราศรัยตรัสถามฉัน
 ว่าจะทรงทำอะไรให้เป็นประโยชน์แก่ฉันได้บ้าง ฉันก็ขึ้นถึง
 เรื่องที่จะไปอียิปต์และอินเดีย จึงทูลว่า มีการอย่างหนึ่งถ้าโปรด
 ทรงสงเคราะห์ได้จะเป็นประโยชน์แก่ฉันมาก ด้วยข้ากลับมา
 เมือง ฉันอยากจะแวะดูประเทศอียิปต์และอินเดีย แต่ไม่รู้จักกับ

ใคร ถ้าโปรดตรัสแก่รัฐบาลให้ช่วยสงเคราะห์พ่อย่าให้มีความลำบาก เมื่อไปถึงประเทศนั้น ๆ จะเป็นพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง ท่านตรัสรับว่าจะจัดประทานตามประสงค์ ฉันขอบพระหฤทัยและทูลถามา พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ ๗ ทรงทำอย่างไรฉันไม่ทราบ แต่เมื่อใกล้เวลาที่ฉันจะออกจากยุโรป กระทรวงการต่างประเทศถามมายังสถานทูตไทยว่า กำหนดฉันจะไปถึงเมืองอาเล็กซานเดรียท่าขึ้นประเทศอียิปต์วันใด ได้ทราบก็แน่ใจว่า รัฐบาลอังกฤษคงสงเคราะห์ตามกระแสรับสั่งของพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ ๗

เมื่อเสร็จราชการในยุโรปแล้ว ฉันลงเรือที่เมืองบรินติสประเทศอิตาลี พอเรือไปถึงเมืองอาเล็กซานเดรีย คงสุลเยเนราลอังกฤษที่เมืองนั้นลงมารับในเรือ แล้วพาไปส่งสถานีรถไฟ ขึ้นรถไฟไปถึงเมืองไคโร ลอร์ดโครเมอ (ผู้สำเร็จราชการอังกฤษในอียิปต์) เวลานั้นยังเป็นเซอร์เอเวลิน แบริง มากอยรับอยู่ที่สถานีรถไฟ พาขึ้นรถไปส่งที่โฮเตลเชปเท็คส์ อันเป็นโฮเตลใหญ่ที่สำนักของพวกผู้ดีที่ไปเที่ยวอียิปต์ เมื่อถึงโฮเตลแล้ว จึงได้ทราบความอย่างประหลาดใจ ว่าพระเจ้าทิฟฟิงซึ่งเป็นเคดิฟครองประเทศอียิปต์ (คงได้ทราบจากลอร์ดโครเมอ) โปรดให้

รับเป็นแขกเมือง มีราชองครักษ์คนหนึ่งมาประจำอยู่กับฉัน เวลาจะไปไหน ๆ ก็มียานของหลวงจัตมาให้ใช้ ในสมัยนั้นยังไม่มีรถยนต์ ใช้รถเทียมม้ามีคนถือแส้วนำหน้าฉัน ๒ ข้าง ถ้าไปเที่ยวทางทะเลทราย เช่น ไปดูเจดีย์ปรัมมิต ก็จัดอูฐระวาง ในผูกเครื่องอานกาใหญ่ทองและกำมะหยี่ปักไหมทองมาให้ขี่ ทั้งมีการเลี้ยงอย่างใหญ่ประทานที่ในวัง เสร็จเลี้ยงพอไปดูละคร-ออกปราสาทด้วยครั้งหนึ่ง ทางฝ่ายอังกฤษ ลอร์ดโครเมอ์ก็มีการเลี้ยง และผู้บัญชาการทหารก็พาไปดูทหารซ้อมรบ ทั้งได้ไปดูวัดกุ-สถานของโบราณที่สำคัญแทบทุกแห่ง ฉันพักอยู่ที่เมืองไคโร ๔ วัน (ได้พบเจ้าพระยาอภัยราชา โรลังย์คิมินส์ ตั้งเล่าเป็น เรื่องหนึ่งต่างหากต่อไปข้างหน้า) ออกจากเมืองไคโรขึ้นรถไฟ ไปลงเรือที่เมืองอิสไมเลีย แล่นต่อมาในคลองสุเอซเนออกทะเลแดงทางมาอินเดีย พอเรือมาถึงเมืองบอมเบย์ ก็มีข้าราชการ อังกฤษ ๒ คน คุณเรือของเจ้าเมืองออกมารับ คนหนึ่งเป็น นายพันตรี ชื่อเฮลส์ แสกลอ มาบอกว่า ลอร์ด แลนสดาวน์ ผู้เป็นอุปราช (ไวสรอย) กรองอินเดียให้มาเชิญฉันเป็นแขก ของรัฐบาล ตลอดเวลาที่อยู่ในอินเดียและให้ตัวเขาเป็นผู้มาอยู่

ประจำตัว อีกคนหนึ่งจะเป็นตำแหน่งอะไรในสำนักเจ้าเมือง
บอมเบย์ และชื่อไร้นั้นเสียแล้ว มาบอกว่าลอร์ดแฮริส
เจ้าเมืองบอมเบย์ให้เอาเรือมารับ และขอเชิญไปพักอยู่ ณ จวนเจ้า
เมือง ตลอดเวลาที่ฉันอยู่เมืองบอมเบย์ ได้ฟังก็ยิ่งประหลาดใจ
ด้วยเต็มประสงค์ แต่เพียงจะให้รัฐบาลอินเดียช่วยสงเคราะห์พอมิ
ให้มีความลำบาก แต่จะเที่ยวในอินเดียด้วยทุนของตนเอง มา
กลายเป็นรับอย่างแขกเมือง ซึ่งรัฐบาลเลี้ยงดูให้อยู่กิน และจัด
พาหนะให้เที่ยวเตร่ทุกอย่างหมด ก็ต้องขอบพระเดชพระคุณพระ
เจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ ๗ กับทั้งรัฐบาลอังกฤษยิ่งขึ้น พอลงเรือหลวง
มาถึงท่าซันบก ปีนใหญ่ถึงสลูตรับ ๒๑ น้ํา แล้วขึ้นรถม้าทหาร
ม้าแซงทั้งสองข้างแห่ไปยังบ้านเจ้าเมือง อันอยู่ริมชายทะเลที่
ปลายแหลม พบลอร์ดแฮริสกับภรรยาคอยรับอยู่ที่นั่น เมื่อถึง
บ้านเจ้าเมืองแล้วทราบความต่อไปอีกว่า รัฐบาลอินเดียได้คิด
กะโปรแกรมที่ฉันจะเที่ยวในอินเดียไว้ให้ และได้บอกไปตาม
ท้องที่ให้กราบล่วงหน้าแล้ว พอฉันถึงเมืองบอมเบย์ก็ได้รับโทร-
เลขของเจ้าประเทศราชหลายองค์ คือมหาราชาในสัมพันธวงนคร
ไฮเดอราบด์องค์หนึ่ง มหาราชาผู้ครองนครบะโรดาองค์หนึ่ง

มหาราชผู้ครองนครชัยบุรี (เรียกว่าไชบัว) องค์หนึ่ง มหาราชผู้ครองนครเบนาร์สี (คือเมืองพาราณสี) องค์หนึ่ง ล้วนเชิญให้เป็นแขกเมืองเมื่อฉันไปประเทศนั้น ๆ ต้องมีโทรเลขตอบรับและขอบพระทัยไปถึงแต่ยังไม่รู้จักกันทุกพระองค์ ระยะทางที่รัฐบาลอินเดียกะให้ฉันเที่ยวครั้งนี้ ออกจากเมืองบอมเบย์ไปเมืองไฮเดอราบด์ ซึ่งอยู่ข้างฝ่ายใต้ก่อน กลับจากเมืองไฮเดอราบด์ย้อนทางมาข้างเหนือ ผ่านเมืองบอมเบย์ขึ้นไปเมืองบะโรดา เมืองประยาคะแต่โบราณ เดียวนี้เรียกว่าเมืองอะมะตะบัต เมืองชัยบุรี ภูเขาอาบูที่มีวัดในศาสนาเซน (จีนะ) ทำงานมาก เมืองเดลี เมืองอาครา เมืองพาราณสี เมืองคยา แต่แรกเขาไม่ได้กะให้ไปเมืองพุทธคยา เพราะไม่มีที่พัก แต่ฉันอยากจะไป ด้วยประสงค์จะไปบูชาเจดีย์สถานที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ เขาจึงเพิ่มลงไปไนโปรแกรม ออกจากเมืองคยาไปเมืองกัลกัตตาแล้วไปเมืองคาสิลิง (อันตั้งอยู่บนภูเขาหิมาลัย) แล้วกลับมาลงเรือที่เมืองกัลกัตตา มายังเมืองร่างกุ้ง เป็นที่สุขเขตประเทศอินเดียเพียงนั้น ฉันเที่ยวอยู่ในอินเดียเกือบครึ่ง ตอนออกจากเมืองร่างกุ้งลงเรือ “เศรษฐี” ของห้างโกหงวน (สกุล ณ ระนอง) จัดไปรับกลับ

มาขึ้นที่เมืองระนอง เดินทางบกข้ามกัฏกระมาลงเรือหลวงซึ่ง
ออกไปรับ ณ เมืองชุมพร กลับมากรุงเทพฯ เมื่อปลายเดือน
มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔

การที่รัฐบาลอินเดียต้อนรับอย่างเป็นแขกเมืองครั้งนั้น
เป็นเหตุที่ฉันได้เห็นอะไรแปลก ๆ ในอินเดีย ผิดกับคนท้องถิ่น
เที่ยวสามัญหลายอย่าง โดยเฉพาะตามเมืองที่เป็นประเทศราช
ด้วยเจ้าผู้ครองมักให้มีการต่าง ๆ อันนับว่าเป็นของควรอวด
ในเมืองนั้นให้ฉันดู หรือว่าอย่างเข้าใจง่าย ๆ ก็ทำนองเดียวกับ
ไทยเรารับเจ้าต่างประเทศนั่นเอง แต่จะเขียนเล่าทุกอย่างไปอีก
ยาวนัก จะพรรณนาว่าแต่ด้วยเห็นของแปลก ซึ่งพ้องกับของที่
มีในเมืองไทยเรา โดยได้แบบแผนมาจากอินเดียแต่ก็ดัดำบรรพ์
อันเป็นคติในทางโบราณคดี

ชนช้าง

ที่เมืองชัยปุระ (Jaipure) มหาราชาให้มีการชนช้างให้
ฉันดูที่ในวัง ราชวังของมหาราชาชัยปุระนั้นใหญ่โตมาก มี
ประตูทางเข้าหลายทาง มนเทียรที่ประทับ ที่ทำพิธี และที่
ประพาสตลอดจนโรงช้างต้นม้าต้น และสนามที่ฝึกหัดช้างม้าอยู่

ในบริเวณราชวังทั้งนั้น วันแรกฉันไปเผ้ามหาราชเข้าทางประตู
หนึ่งไปยังที่ห้องพระโรง มหาราช เสร็จภาษาอังกฤษคล่องไม่
ต้องมีล่าม แต่ต้อนรับตามประเพณีฝรั่ง วันรุ่งขึ้นไปดูชนช้าง
เข้าวังทางประตูอื่น ลงจากรถก็ถึงที่บันไดเชิงเทียนก่อถมดิน
เหมือนอย่างเชิงเทียนที่เพนียดคล้องช้าง ณ พระนครศรีอยุธยา
เดินไปตามทางบนเชิงเทียนนั้น ช้างดำนั้นในเป็นที่เลี้ยงช้างทั้งนั้น
ช้างอยู่ในโรงยาวก็มี อยู่ในคอกเฉพาะตัวก็มี เห็นช้างตัวหนึ่ง
อยู่ในคอกมิใช่ล่ามทั้ง ๔ เท้า แยกปลายโซ่ไปผูกไว้กับเสาหมอสาย
ละต้น เขาบอกว่ามันเป็นช้างตกน้ำมัน และว่าเวลาช้างตัวใด
ตกน้ำมัน ก็เอาโซ่ล่ามไว้เช่นนั้นจนหายตกมัน จึงเอาไปเลี้ยง
อย่างปรกติตามเดิม เดินบนเชิงเทียนต่อไปอีกหน่อยหนึ่ง ถึง
หัวเดียวเป็นค้ำยันสะกด มีสนามใหญ่อย่างเราเรียกว่า “สนามชัย”
อยู่ข้างหน้าพลับพลา ที่มหาราชาทอดพระเนตรอยู่บนเชิงเทียน
ค้ำยันสะกดนั้น ตรงหน้าเชิงเทียนลงไปมีกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูน
แถวหนึ่ง สูงขนาดพอเสมอได้ตากนเย็น และทำช่องให้คนลอด
ได้หลายทาง มีพวกกรมช้างอยู่ในกำแพงแก้วนั้นหลายคน พอ
พวกเราขึ้นที่บนพลับพลาเรียบร้อยแล้ว สักประเดี๋ยวก็เห็นคน

ขึ้นมาแข่งทัวอย่างนายทหารอินเดียคนหนึ่ง ถือแพนเป็นไม้ลายาว
 สักเท่าทวน มีผู้ผูกข้างปลาย ล่อข้างปลายตัวหนึ่งวิ่งเหยาะๆ ได้
 ม้ามาเป็นข้างงาสราว ๕ คอกเศษ หลังเปล่าไม่มีคนขี่ มีแต่ผ้า
 สักหลายสีแดงผืนใหญ่ผูกคลุมหลังผืนหนึ่งเท่านั้น ขณะนั้นมี
 นายทหารขึ้นมาถือแพนอีกคนหนึ่ง ล่อข้างปลายอีกตัวหนึ่ง แต่ง
 อย่างตัวก่อนเข้าสนามมาทางคันข้างซ้าย แต่พอข้างสองตัวนั้น
 แลเห็นกันก็ผลัดจากม้าวิ่งตรงเข้าชนกัน ชนอยู่เพียงสัก ๒ นาที
 เผอิญข้างตัวหนึ่งหักสะบั้น ผู้อำนวยการเห็น ก็ถามฉันทน์ที่
 ว่า จะโปรดให้หยุดหรือยัง ฉันทน์เข้าใจว่าเขาอยากให้หยุดก็ตอบว่า
 หยุดเถิด แต่ยังนึกกันว่าเขาจะห้ามข้างอย่างไร เห็นเขาโบกมือ
 ให้สัญญาณ พวกกรมช้างที่แอบอยู่ในกำแพงแก้วก็จุกคอกไม้ไฟ
 อย่างไฟพะเนียง มีคำมธือวิ่งตรงเข้าไปที่ข้าง ข้างกลัวไฟก็เลิก
 ขันวิ่งหนีแยกกันไป พอข้างสองตัวไปห่างแล้ว คนก็ขึ้นมาเข้าไป
 เอาแพนเลื้อยข้างกลับไปโรงท่งสองตัว ได้ดูชนกันครู่เดียวผู้
 ำนวยการเขาก็บอกให้ทราบเมื่อภายหลังว่า ธรรมชาติข้างชนนั้น
 ถ้าตัวไหนชนแพ้ครั้งหนึ่งแล้วก็ไม่สู้ข้างอีกต่อไป เห็นข้างตัว
 หักเสียก็กลัวจะเลยเสียข้าง จึงได้ขอให้รีบเลิกเสีย ฉันทน์จึง

ที่เมืองชัยบุรี แม้ดูเพียงครู่เดียวก็สนุกจับใจ ถ้วยเป็นการอย่างหนึ่งในตำราดาราศาสตร์แต่ดึกดำบรรพ์ ซึ่งชาวอินเดียเขายังรักษามา เป็นแต่มาแปลงเป็นการกีฬาในสมัยเมื่อเลิกใช้ช้างรบพุ่งแล้ว ไทยเราก็มีวิชาดาราศาสตร์คล้ายกับของชาวอินเดีย ทั้งจะพรรณนาในนิทานเรื่องอื่นต่อไปข้างหน้า

ฤๅษีคัตตน

วันหนึ่งเขาพาฉันไปดูพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติของเมืองชัยบุรี ไปเห็นรูปปั้นเป็นฤๅษีอย่างในอินเดีย ทำท่าต่าง ๆ เหมือนอย่างรูปฤๅษีคัตตนในวัดพระเชตุพน ฯ แต่ขนาดย่อม ๆ ตั้งเรียงไว้ในตู้ใบหนึ่ง ที่จริงฉันควรจะถามเขาว่ารูปอะไร แต่ฉันไปอวดรู้ถามเขาว่ารูปเหล่านั้น เป็นแบบท่าคัตตนให้หายเมื่อยหรือ เขาตอบว่าไม่ใช่ แล้วอธิบายต่อไปว่า รูปเหล่านั้นเป็นแบบท่าต่าง ๆ ที่พวกตามสบ่าเพี้ยตะบะเพื่อบรรลุมกขธรรม ฉันได้ฟังก็นึกละอายใจ ไม่พอที่จะไปอวดรู้ต่อเขาผู้เป็นเจ้าของตำราเรื่องฤๅษีพิราหมณ์ แต่ก็เกิดอยากรู้เท่านั้นมาว่าเหตุไรรูปฤๅษีคัตตนที่เราทำในเมืองไทย จึงไปพ้องกับท่าตามสบ่าเพี้ยตะบะของชาวอินเดีย เมื่อกลับมาจึงค้นหาตำราฤๅษีคัตตน พบ

อธิบายปรากฏในศิลาจารึกเรื่องสร้างวัดพระเชตุพน ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้ “ตั้งตำรายา” และ ฤๅษีคัดค้นไว้เป็นทาน ตามศาลารายริมกำแพงวัดพระเชตุพน ารูปฤๅษีคัดค้นสร้างในรัชกาลที่ ๑ เป็นรูปปั้นและคงมีอักษรจารึก ศิลาคิดไว้ใกล้กับรูปฤๅษี บอกว่าคัดค้นทำนั้นแก้โรคอย่างนั้น ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ารพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เปลี่ยนรูปฤๅษีเป็นหล่อ ด้วยตะกั่ว และโปรดให้พวกกวีแต่งโคลง ๔ ขนานชื่อฤๅษี และ บอกทำคัดค้นแก้โรคอย่างใด ๆ จารึกศิลาคิดประจำไว้กับรูปภาพ ตัวละบทหนึ่ง เรียกรวมกันว่า “โคลงฤๅษีคัดค้น” พบตำรา ว่าด้วยฤๅษีหรือคาบสทำท่าต่าง ๆ มีอยู่ในเมืองไทยเพียงเท่านั้น จึงเป็นปัญหาว่าทำฤๅษีคัดค้นต่าง ๆ จะเป็นทำมาเพื่อบุชชะของ คาบสอย่างเขาวงกตเมืองชัยบุรี หรือเป็นทำคัดค้นแก้โรคเมื่อขบ อย่างเช่นไทยถือเป็นตำรา ฉนั้นไม่รู้ว่าจะเป็นอย่างไรแน่มาช้านาน จนเมื่อออกมาอยู่เมืองบึงมีคาบสชาวอินเดียวคนหนึ่งซึ่ง ขึ้นชื่อลือเลื่องว่าเกรงครันักมาบ้ำเพื่อบุชชะ ณ เมืองบึงมี ชาวอินเดียนที่เลื่อมใสเรียไรกันชื่อที่สร้างอาศรมให้คาบสนั้นอยู่

แห่งหนึ่ง ฉันไปดูเห็นที่ตรงกลางบริเวณก่อเป็นมณฑป ๘ เหลี่ยม
 หลังคาเป็นซุ้มมียอดอย่างแบบอินเดีย มีมุขเด็จข้างหน้า และ
 เกลี้ยงโถงรอบมณฑป เห็นตัวคาบสนั่งขัดสมาธิเหมือนอย่างพระ
 ประธานอยู่บนเตียงหน้ามุขเด็จ เผอิญผู้ปฐักพูดภาษาอังกฤษ
 ได้ บอกอธิบายให้รู้ว่าคาบสนั้นสมาทานตะบะสองอย่าง คือวัน
 วิกรรมไม่พูดกับใคร ๆ หมดอย่างหนึ่ง กับนั่งสมาธิอยู่ ณ
 อาสนะอันเดียวตั้งแต่เช้าจนค่ำทุกวันเป็นนิตย์อย่างหนึ่ง ฉันถาม
 ว่าในมณฑปเป็นที่สำหรับคาบสนอนหรือ เขาตอบยังไม่มีใคร
 เคยเห็นคาบสนอนนอนเลย โดยปรกติพศำคาบสก็ลุกจาก
 อาสนะที่มุขเด็จเข้าไปในมณฑป แต่ไปทำพิธีอีกชนิดหนึ่งเพื่อ
 แก้เมื่อยขา เห็นทำท่าต่าง ๆ บางที (ปลุก) ตัวลอยขึ้นไป
 ก็มี ฉันได้ฟังก็เข้าใจแจ่มแจ้งสนใจสงสัย ได้ความรู้ว่าการขัดตน
 นั้น เป็นส่วนอันหนึ่งของการบำเพ็ญตะบะนั่นเอง เพราะนั่งหรือ
 ยืนอยู่ที่เดียวตลอดวันยังค่ำ ทรมาณร่างกายเกินวิสัยที่ย่อมเกิด
 อาการเมื่อยขา จึงคิดวิธีขัดตนสำหรับบรรจงทุกขเวทนาอันเกิดแต่
 บำเพ็ญตะบะ แล้วตั้งเป็นตำราไว้แต่ดึกดำบรรพ์ ที่พวกชาวเมือง
 ชัยปุระเขาบอกว่าป็นวิธีของพวกคาบสนั้นก็ถูก ที่ไทยว่าเป็น

วิธีแก้เมื่อขบก็ถูก เพราะไทยเราไม่เสื่อมสวริตบะของพวกถือศาสนาฮินดู เอาแต่วิธีตัดตัวแก้เมื่อขบมาใช้ จึงเกิดตำราฤษีตัดตนขึ้นด้วยประการฉะนี้

อุกสาป

เมื่อนั้นอยู่ที่เมืองชัยบุรีนั้น จะไปไหน ๆ เขาให้ไปรถใหญ่เทียมม้าคู่ มีทหารม้าแห่แซงทั้งข้างหน้าข้างหลังให้สมเกียรติยศของเจ้าต่างประเทศ เพราะฉะนั้นเวลาไปไหนจึงมักมีคนดูทั้งสองข้างถนน วันหนึ่งฉันเห็นคาบสตันหนึ่งเกล้าผมสูงนุ่งห่มผ้าย้อมฝาดมีประจำคืองคอง ยืนอยู่ริมถนนข้างหน้าแถวคนดู เมื่อรถฉันไปถึงตรงหน้าคาบสตันยกมือเป็นท่าทอนอวยพร ออกอุทานเป็นภาษาสันสกฤตได้ยินเข้าหูคำหนึ่งว่า “หริราชา” นี้กว่าแถวอวยพรก็ยัมรับแล้วเลยผ่านไป เมื่อผ่านไปได้สักหน่อยหนึ่งยังไม่ห่างกันนัก ฉันเหลียวหน้ากลับไปดูเห็นคาบสตันนั้นทำหน้าตาตึงตัง ยกไม้ยกมือกวัดแกว่งปากก็ว่าอะไร ยืตยารฉันไม่ได้ยินถนัด แต่รู้ว่าเป็นกิริยาโกรธ จึงนึกว่าคาบสตันนั้น ยัมแย้มให้พรตอนแรกเห็นจะขอทาน ครั้นไม่ได้เงินก็โกรธจึงออกปากตอนหลังน่าจะเป็นคำสาปสรรค์ (Curse) ฉัน

ถามขุนนางอังกฤษที่เขาไปค้าขายในรว่าเป็นเช่นนั้นหรืออย่างไร
เขาไม่บอกตรง ๆ เป็นแต่บอกว่า ประเพณีประเทศราชใน
อินเดีย เวลามหาราชเสด็จไปไหนมีขบวนแห่ ย่อมโปรยเงิน
เป็นทานแก่ราษฎรที่มาอยู่ข้างราชวัติ พวกนั้นเคยได้เงินจึงอยาก
ได้อีก ฉะนั้นได้ฟังอธิบายก็ได้ความรู้เพิ่มขึ้นอีกสองอย่างคือ

ประเพณีพระเจ้าแผ่นดินโปรยเงินพระราชทานราษฎร
สองข้างราชวัติ ก็มีในเมืองไทยในเวลาแห่เสด็จโดยขบวนพยุห-
ยาตรา เช่นเสด็จพระนคร หรือแม้เสด็จไปทอดพระกฐินโดย
ขบวนพยุหยาตราก็ทรงโปรยเงิน ฉะนั้นได้เคยเห็นเมื่อเป็นราช-
องค์รักษ์แห่เสด็จหลายครั้ง ถ้าทรงพระยานมาศเสด็จไปทางบก
มีกรวยปักไว้ข้างที่ประทับ ในกรวยมีขันทองลงยาใส่เงินสลึงเงิน
สี่เฟื้อง ทรงหยิบโปรยพระราชทานราษฎรทั้งสองข้างทาง ถ้า
เสด็จไปทางเรือทำเป็นลูกไม้กลมใส่เงินปลักไว้ในนั้น เมื่อทรง
โปรยลูกไม้ก็ลอยน้ำอยู่ให้ราษฎรเก็บ เป็นประเพณีไทยเราได้มา
จากอินเดียแต่ติดำบรรพอย่างหนึ่ง

ได้ความรู้อีกอย่างหนึ่งนั่น คือการสาปสรรคซึ่งผู้มีฤทธิ์
เดชกระทำร้ายแก่ผู้อื่น อันมีกล่าวในหนังสือเก่าทั้งทางศาสนา

ไสยศาสตร์และพระพุทธศาสนาที่มาจากอินเดีย เพิ่งได้เห็นว่ามีวิธี
สถาปนาออกปากตะโกนแข่งเอาซึ่ง ๆ หน้า ไม่ลอบภาวนาสาป
ในที่ลับเหมือนอย่างที่เราเรียกว่า “ทำกฤตยากรรม” หรือปั้นรูปเสก
แข่งแล้วเอาไปฝังไว้ ส่อว่าวิธีสถาปนาแข่งมีสองอย่างต่างครกกัน

ฉันได้เห็นของประหลาดเข้าเรื่องนิทานโบราณคดีที่เมือง
ชัยบุรี ๓ อย่างดังพรรณนามา ยังมีของประหลาดได้เห็นแห่ง
อื่นในอินเดีย จะเล่าในนิทานเรื่องอื่นต่อไป

นิทานเรื่อง

ของแปลกที่เมืองพาราณสี

ครั้งนั้นไปอินเดียใน พ.ศ. ๒๔๓๔ เมื่อไปถึงเมืองพาราณสี (Benares) พระมหाराชาจัตวันันเทศวรอันเป็นที่สำหรับแขกเมืองมบรรดาศักดิ์ให้เป็นที่พัก วันนั้นเทศวรอยู่ต่างฟากแม่น้ำลงลากับวังรามนครทมหाराชาอยู่ เป็นตึกฝรั่งมีสวนและกำแพงล้อมรอบ รัฐบาลอังกฤษสร้างแต่เมื่อยังไม่ได้ปล่อยให้เมืองพาราณสีเป็นประเทศราช เดิมเป็นที่จวนของข้าหลวงอังกฤษที่บัญชาการเมือง ครั้นเมืองพาราณสีได้เป็นประเทศราช มหาราชาจึงรับซื้อไว้เป็นที่รับแขกเมืองมบรรดาศักดิ์ ให้ชื่อว่าวังนันทเทศวร ประเพณีประเทศราชในอินเดียรับแขกเมืองผิดกันอย่างหนึ่ง เมืองไหนเจ้าเมืองถือศาสนา

อิสลาม เช่น มหาราชในสามเมืองไฮเคอระบัด มีการเลี้ยงให้เป็นเกียรติยศเหมือนอย่างฝรั่ง แต่เมืองที่เจ้าเมืองถือศาสนาฮินดูไม่มีการเลี้ยง เพราะศาสนาฮินดูห้ามมิให้กินร่วมกับคน ถือศาสนาอื่น หรือแม้คนถือศาสนาฮินดูด้วยกัน ถ้าเกิดในสกุลต่างวรรณะ เช่นพราหมณ์กับกษัตริย์ก็กินร่วมกันไม่ได้ เมื่อฉันพักอยู่เมืองพาราณสีเขาเลี้ยงอย่างฝรั่ง แต่มหาราชให้จัดอาหารอย่างฮินดูส่งมาเลี้ยงด้วย เป็นสำหรับกับข้าวจนเดียวกับของไทย เปิดพิจารณาทุกอย่างประณีตบรรจงอย่างของห้องเครื่อง เห็นกันว่าข้าวที่ใส่มาในชามก็ปิด ทองคำเปลวเหมือน อย่าง ข้าวทิพย์พิธสารท นี้ว่าจะลองกินกับข้าวจนดูให้รู้สว่าผิดกับคนไทยอย่างไร แต่เมื่อหยิบขึ้นถึงปากได้กลิ่นเหม็น “อ” หรือที่เรียกในบาลีว่า “ลปปี นวนิต” ซึ่งพวกฮินดูชอบปรุงอาหารแทบทุกอย่าง จนทนไม่ไหวก็ได้แต่ชิมเล็กน้อยพอเป็นกิริยาบุญไม่พอที่จะพรรณนาได้ว่ารสอาหารผิดกับของคนไทยอย่างไร

รุ่งขึ้นถึงวันที่สองซึ่งฉันอยู่ในเมืองพาราณสี มหาราชเชิญไปที่วังรามนคร จัดรับเต็มยศตามแบบโบราณ อังกฤษเรียก Official Duabar เวลาเช้าสัก ๙.๐๐ นาฬิกา ออกจาก

วังนั้นเทศรไปลงเรือที่ท่าแม่น้ำคงคา มหาราชใช้เรือที่นั่งลำ
 หนึ่งมากอยรับ เรือนั้นเป็นเรือพายยาวสัก ๗ วา แต่ก่อรูปร่าง
 แปลกตาไม่เคยเห็น ข้างหัวเรือเรียวยาวเรือกว้าง ยกพื้นเป็น
 บัลลังก์ ข้างท้ายเรือมีมณฑปเสาคู่หนึ่งเงินหลังคาซึ่งผ้ากำมะหยี่ปัก
 ทอง ปูพรมลงเก้าอี้ให้พลเรือนนั่งในมณฑป ท้ายยกพื้นลงไป
 ข้างหน้า พลวกมีพายแต่งเครื่องแบบนั่งบนกระถางสองแฉกตลอด
 ไปจนหัวเรือ พอเรือออกจากท่า ผู้เป็นบ่อโหนดนายฝีพายก็
 ขานมนักภาษาสันสกฤตไถ่ยนขึ้นต้นว่า “โอมรามนะลักษมัน”
 ต่อไปว่ากระไว้นั้นไม่เข้าใจ แต่ว่ายาววรรณหนึ่งพวกฝีพายก็ขาน
 รับพร้อมกันคำหนึ่ง ว่ากระไว้นั้นไม่เข้าใจเหมือนกัน กระบวน
 ดุคล้ายกับขณยาวเรือพระที่นั่งในเมืองไทย และขานเป็นระยะไป
 เสมอเช่นเดียวกัน นักแถมฝีพายกับเขานอกอธิบายว่า ในศาสนา
 ฮินดูเชื่อว่า เมื่อพระรามจะไปจากมนุษยโลกเสด็จลงแม่น้ำคงคา
 หายไป เพราะฉะนั้นเวลาข้ามแม่น้ำคงคา จึงสวดบูชาพระราม
 ให้เกิดสวัสดิมงคล ฉะนั้นก็มีความว่าคำที่บ่อโหนดว่าคงเป็นคำบูชา
 คำฝีพายว่าคำเดียวเนืองเป็นอย่างรับว่า “สาธุ” เมื่อเรือไปถึง
 ทำรามนครมีขบวนแห่คอยรับอยู่บนบก เขาผูกช้างงาตัวหนึ่ง

สูงกว่า ๕ ศอกสำหรับฉัน ข้าพเจ้านั้นแต่งเครื่องมีกำมะหยี่ปักทองผืนใหญ่ ถัดมาหลังลงมาจนเกือบถึงดิน ผูกสัปคับโถงหุ้มเงิน มีที่นั่งสองตอนบนนั้น หน้าข้างมีกำมะหยี่ปักทองปักกะพง และใต้ปลอกงาไก่ใหญ่ทองเป็นปล้อง ๆ ทั้งสองข้าง มีคนแต่งเครื่องแบบขี่คอช้าง มือถือแสจามร (คือแสหางจามรี) คอยโบกพัดแมลงวันคนหนึ่ง อีกคนหนึ่งนั่งบนสัปคับตอนหลัง ถือร่มระย้ากันฝน (คือว่ากันฉัตร) นอกจากนั้นยังมีข้าทูลหลายฟังผูกสัปคับอย่างสามัญสำหรับพวกบริวารอีกหลายตัว มีขบวนคนแห่ลั่นแตรเครื่องแบบขี่ม้านำคุ่มหนึ่ง ต่อมาเป็นเกวียนห่อหอกเงิน แห่สองข้างทาง แต่ทำเรือไปถึงวังรามนครประมาณราวแต่ทำพระจันทร์เข้าไปถึงในพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพฯ เมื่อแห่ไปถึงวัง พระมหาราชคฤหาสน์อยู่ที่ประตูตำหนักฟ้าเดินขึ้นไปยังห้องรับแขก นำเรียกว่าห้องพระโอรสแต่อยู่ชั้นบน ในนั้นตั้งเก้าอี้แถวยาวเรียงเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งซีก ตรงกลางเป็นเก้าอี้หุ้มทองคำ ๒ ตัว ให้ฉันนั่งตัวข้างขวา มหาราชนั่งตัวข้างซ้าย ต่อออกไปเป็นเก้าอี้หุ้มเงินผ้ายละสัก ๓ ตัว แล้วเป็นเก้าอี้ไม้ตลอดไป จัดให้พวกที่ไปกับฉันทั้งไทยและฝรั่งนั่งทางฝ่ายขวา

พวกญาติวงศ์และเสนาอำมาตย์ของ มหาราชานั่งทางข้าง ฝ่ายซ้าย
พอนั่งกันเรียบร้อยแล้วมีคนถือถาด ใส่พวงมาลัย ทำด้วยตาล และ
โหมคอกมาส่งมหาราชฯ หีบพวงมาลาตาลพวงหนึ่งมาคล้อง
คอให้ฉัน เจ้าน้องชายคล้องมาลาโหมตให้คนอื่นที่ไปด้วยต่อไป
แล้วนั่งสนทนาปราศรัยกันเฉพาะมหาราชากับตัวฉัน คนอื่นเป็น
แต่หนึ่งนั่งอยู่ มหาราชฯ ตรัสภาษาอังกฤษได้คล่องไม่ต้องมีล่าม
วันนั้นแต่งองค์ทรงเครื่องเยียรบับ โพลผ้ามีเพชรพลอยประดับ
เห็นบริขรผีกทองที่เอว บอกฉันว่าเคยเฝ้าสมเด็จพระพุทธเจ้า
หลวง เมื่อเสด็จไปเวลาเธอยังเป็นเด็ก ได้รับพระราชทานกริช
เล่มนั้นไว้เป็นที่ระลึก สนทนากันไปสักครู่หนึ่ง พวกพิณพาทย์
ก็ออกมาตั้งวงที่ตรงหน้า เริ่มบรรเลงเพลงดนตรีและมีหญิงสาว
เป็นนางนั้จะ (Nauch Girl) คนหนึ่งออกมาพ้อนรำเข้ากับ
จิ้งหะพิณพาทย์ ทำให้นึกถึงเรื่องรามเกียรติ์ ดังจะพรรณนา
ที่อื่นต่อไปข้างหน้า มีการพ้อนรำอยู่สักครู่หนึ่งแล้วนางนั้จะ
กับพวกพิณพาทย์ก็กลับไป เป็นหมดพิธีเพียงเท่านั้น กลับมา
ยังที่พักโดยขบวนเหมือนอย่างเมื่อเข้าไป

ชื่อที่เรียกกันว่า รามนครนั้น สังเกตในหนังสือเก่าๆ
ยุคทองกันกับคำของพวกพราหมณ์ในเมืองไทย ซึ่งว่าบรรพบุรุษ

บอกเล่าสืบกันว่า พราหมณ์^๕นั้นพวกโหราจารย์ที่เมืองพัทลุง
เดิมอยู่เมืองพาราณสี และพวกพราหมณ์^๕พิธีที่เมืองนครศรี-
ธรรมราช^๕าเดิมอยู่รามนคร ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าเดิมจะเป็นชื่อ
บริเวณราชธานีอย่างเช่นเราเรียกว่า “พระนคร” ในกรุงเทพฯ
คำพาราณสีเป็นชื่อเรียกจังหวัด อย่างเราเรียกว่า “จังหวัดกรุง
เทพ” และยังมีคำอื่นสำหรับเรียกรวมทั้งอาณาเขตอีกคำหนึ่ง
ว่า “กาสี” แม้ในพระบาลีก็มีมาแต่โบราณ พวกเขายามใน
กรุงเทพฯ ยังบอกว่าพวกของตนเป็นชาวกาสี อันรวมอาณา
เขตกับเมืองพาราณสี^๕ ดังนั้น ตัววังรามนคร^๕นั้นเห็นจะสร้างมาช้านาน
หลายร้อยปีเป็นแบบวังโบราณ มีพร้อมด้วยบ่อน้ำประปาอยู่
ในแก้ว ล้วนก่อด้วยศิลาทำนองเดียวกับวังโบราณที่เมืองประเทศ
ราชอื่น ซึ่งสร้างแต่ครั้งบ้านเมืองยังเป็นอิสระอีกหลายแห่ง
เมื่อกลับมาจากรามนครในบ่ายวันนั้น เขาพาฉันไปที่มฤคทายวัน
อันเป็นที่พระพุทธรูปองค์ทรงแสงประทุมเทศนา ชาวเมืองเรียกว่า
ตำบลสวนนาถ (Sarnath) อยู่ห่างแม่น้ำคงคา^๕ราวสัก ๑๕๐ เส้น
แต่เรื่องมฤคทายวันจะรอไว้พรรณนาในนิทานเรื่องหนึ่งต่างหาก
รวมกับเรื่องไปไหว้พระ ณ ที่แห่งอื่นๆ ในอินเดีย

วันที่สามซึ่งอยู่ ณ เมืองพาราณสี เขาพาไปดูพวกฮินดู
 ลอยบาปในแม่น้ำคงคา อันเป็นที่ขึ้นชื่อลือเลื่องว่าไม่มีที่ไหน
 น่าดูเหมือนที่เมืองพาราณสี มหาราชาให้เรือที่นั่นมารับเหมือน
 เมื่อวันก่อน ต้องไปแต่พอรุ่งเช้ายังไม่ทันแตกแจ้ง ลงเรือพาย
 ผ่านไปริมฝั่งทางข้างเหนือ วันนั้นพายไม่ช้านยาวเหมือนวันก่อน
 เห็นจะเป็นเพราะเพียงแต่ร่องในแม่น้ำคงคา ไม่ได้ข้ามปาก
 ที่สำหรับ พวกฮินดู ลอยบาป อยู่ริมแม่น้ำคงคา ทางฝั่ง ตะวันตก
 ตลอดกึ่งน้ำยาวกว่า ๘๐ เส้น มีท่าทำเป็นขั้นบันไดหินสำหรับ
 คนลงน้ำเรียกว่า หัต (Ghat) ติดต่อกันไปราว ๓๐ ท่า แต่
 ละท่าที่ริมน้ำมีสะพานไม้สำหรับคนลงน้ำ ต่อขึ้นไปเป็นชันมี
 พราหมณ์นั่งในร่มอันใหญ่กันขี้ดิน คอยรับทักษิณาทานช่วย
 ชำระบาปและอวยพรพวกสัปบุรุษรายกันไปแห่งละหลายคนทุกท่า
 ต่อทำชันไปถึงเขื่อนขั้นบันไดทางชันไปบนตลิ่ง ที่บนตลิ่งมี
 ถนนผ่านหน้าเทวสถาน สร้างติดๆ กันไป เห็นยอดปรางค์สกลอน
 มีหอสูงวัดของพวกอิสลามกันบ้าง และมีสระน้ำสำหรับทำพิธี
 พลิกกรรมตามเทวสถานเป็นแห่ง ๆ แลดูตั้งแต่เขื่อนลงมาจากริมน้ำ
 เห็นพวกฮินดูล้วน นุ่งห่มผ้าขาว นุ่งด้วยห่อ ไม่มา รวากับฝูงมด

อยู่ในน้ำก็มีอยู่บนบกก็มี จะหาที่ว่างคนแทบไม่ได้ เห็นเข้าก็
ติดตามหาพิศวงด้วยไม่มีที่ไหนเหมือน จึงเป็นที่เลื่องลือ แต่
ประหลาดอย่างยิ่งนั้นที่มีลานสำหรับเผาศพอยู่ติด ๆ กับท่าอาบ
น้ำหลายแห่ง ตั้งแต่เข้าก็เผาศพทุกวันขึ้นกรุ่นอยู่เสมอ บางแห่ง
เมื่อผ่านไป เห็นกำลังหลุมศพที่ฝังชาวลงบันไดก็มี ที่กอง
ฟืนเรียงไว้ในลานสำหรับวางศพเผาบนันก็มี บางแห่งก็ตั้ง
เผาศพอยู่ก็มี ดูพวกคนลอยบาปที่ลงอาบ น้ำใกล้ ๆ ไม่มีใครรัง-
เกียจประเพณีของพวกฮินดู เอาศพไว้แต่ ๒ วันก็เผา เขาบอกว่า
เมื่อเผาแล้วกวาดทั้งอุรุธาและอังคารถ่านถั่วทั้งลงแม่น้ำคงคา
หมด แต่ศพเด็กทารกไม่เผา เอาห่อศพผูกกับหม้อถ่วงทิ้งให้จม
ไปในแม่น้ำคงคาทีเดียว พวกอังกฤษกระซิบบอกกันตั้งแต่วัน
ไปถึงว่า ฝรั่งเศสอยู่ในเมืองพาราณสีไม่มีใครกินปลาสดที่เมือง
นั้นด้วยรังเกียจ การเผาศพพวกฮินดูว่าบางที่เป็นศพไม่มีญาติ
ควบคุม สับปะหรือเผาไม่ทันไหม้หมดก็ทิ้งลงน้ำด้วยมั่งง่าย
จนไม่ได้กินปลาตลอดเวลาที่อยู่ ณ เมืองพาราณสี

แต่จะเล่าถึงที่ฉันได้ความรู้แปลก ๆ ณ เมืองพาราณสี
ซึ่งจะเนื่องกับประเพณีโบราณของไทยเราต่อไป

ย้ายยาม

เมื่อวันแรกไปถึงเมืองพาราณสีเวลาค่ำ ฉันนั่งกินอาหารกับพวกที่ไปด้วยกัน และพวกข้าราชการอังกฤษยังไม่ทันแล้วเสร็จ พอเวลายามหนึ่ง (๒๑.๐๐ นาฬิกา) ได้ยินเสียงตีฆ้องโหม่งทางประตูวังย่ำลา ๑ เช่นเดียวกันตีฆ้องระฆังย้ายยามในเมืองไทย ฉันนึกประหลาดใจจึงถามข้าราชการอังกฤษที่อยู่ในเมืองนั้นว่า ตีฆ้องย่ำเช่นนี้หมายความว่าอย่างไร เขาตอบว่า “เป็นสัญญาณเรียกคนมาเปลี่ยนพวกที่อยู่ยาม” พอฉันได้ยินอธิบายก็จับใจแทบจะร้องออกมาว่า “อ้อ” เพราะวิธีตีฆ้องระฆังยามในเมืองไทยเมื่อถึงเวลาเช้า ๖.๐๐ นาฬิกา เวลาเที่ยงวัน เวลาค่ำ (๑๘.๐๐ นาฬิกา) และเวลากลางคืน ยาม ๑ (๒๑.๐๐ นาฬิกา) เวลาเที่ยงคืน เวลายาม ๓ (๓.๐๐ นาฬิกา) ก็ตีย่ำทำนองเดียวกับที่เคยตีที่เมืองพาราณสี แม้คำที่ไทยเราพูดก็เรียก ๖ นาฬิกาเช้าว่า “ย่ำรุ่ง” เรียกเวลาเที่ยงวันว่า “ย่ำเที่ยง” และเรียกเวลา ๑๘.๐๐ นาฬิกาว่า “ย่ำค่ำ” คำที่พูดว่า “ย่ำ” คงมาจากย่ำฆ้องระฆังนั่นเอง แต่ฉันยังไม่เคยคิดมาก่อนว่าเหตุใดจึงตีย่ำ เมื่อได้ฟังอธิบายที่เมืองพาราณสีก็เข้าใจสมทราบใน

ทันทีว่า ย่าเป็นสัญญาณเรียกคนมาเปลี่ยนยาม เห็นได้ว่า
ประเพณีไทยโบราณ เวลากลางวันให้คนอยู่ยามผลัดละ ๖ ชั่วโมง
นาฬิกา แต่กลางคืนผลัดละ ๓ ชั่วโมงนาฬิกา และยังได้เห็น
สว่างต่อไปอีก ด้วยประเพณีที่ระฆังยามที่ในพระบรมมหาราชวัง
กรุงเทพฯ เมื่อตีระฆังแล้วมีคนเป่าแตรงอน และเป่าปี่ตีมโห
ระที่กำแพงรอบนอกต่อไปอีกพักหนึ่ง และเวลามีพระบรมศพหรือ
พระศพเจ้านายตลอดจนศพขุนนางผู้ใหญ่ บรรดาที่มีกลองชนะ
ประโคมย้อมประโคมกลองชนะ ตรงกับยามซึ่งระฆังยามทั้งกลาง
วันกลางคืน อาการประกอบกันให้เห็นว่าการตีระฆังระฆัง เป็น
สัญญาณเรียกคนให้เข้าประจำหน้าที่พร้อมกันแล้ว มุลของ
ประเพณียามซึ่งระฆังยาม และประโคมพระศพในเมืองไทยเห็น
ว่าเป็นดังกล่าวมา และอาจจะได้มาจากอินเดียแต่ก็กำกวม

ทิมโหมง

จะเลยเล่าแถมถึงประเพณีที่บอกเวลาในเมืองพม่า ซึ่ง
นั้นได้ไปรู้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ต่อไป เพราะได้แก่ที่เหมือนกับ
ไทยอีกอย่างหนึ่ง ที่ในพระราชวังเมืองมณฑลเสมีทอนพม่าหลัง

หนึ่งเป็นหอสูง ข้างล่างมีห้องสำหรับไวนาฬิกา ข้างบนเป็นหอ
โถงสำหรับแขวนกลองกับห้องที่ตีบอกเวลา เขาว่าเคยมีหอเช่น
นั้นทุกราชอาณาจักรในเมืองพม่าแต่ก่อนมา นั้นตามเขา ช้องกับ
กลองที่เขาแขวนไว้บนหอชนิดต่างกันอย่างไร ไม่มีใครบอก
อธิบายได้ เพราะเลิกราชประเพณีพม่ามาเสียหลายสิบปีแล้ว นั้น
นี้จับหลักได้ว่า ช้องสำหรับตีกลางวัน กลองสำหรับตีกลางคืน
หลักนั้นอยู่ในคำพูดของไทยเราเอง ที่เรียก เวลาตอน กลางวันว่า
“โมง” เช่นว่า ๔ โมง ๕ โมง แต่ตอนเวลากลางคืนเรียกว่า
“ทุ่ม” เช่นว่า ๔ ทุ่ม ๕ ทุ่ม ถ้าโมงกับทุ่มมาแต่เสียงฆ้องและ
กลองนั่นเอง ในเมืองไทยแต่โบราณก็เห็นจะใช้ทั้งฆ้องและ
กลองตีบอกเวลาอย่างเดียวกันกับเมืองพม่า

ขานยาว

ได้เล่ามาแล้วว่าเมื่อฉันลงเรือที่นั่งของมหाराชาพาราณสี
ข้ามแม่น้ำคงคา บ่อโพนผู้พายขานกำบุชาพระรามและพลผู้พาย
ขานรับ คุณเป็นเค้าเดียวกับขานยาวพายเรือพระที่นั่งในเมือง
ไทย แต่ผิดกันเป็นข้อสำคัญ ที่ขานยาวของชาวอินเดียนาน

เป็นภาษาสันสกฤต และมีความเป็นคำบูชาพระวาม แต่ชานยาว
ของไทยเรามีแต่บ่อโทนชานว่า “เหยอว” ผิดเพี้ยนว่า “เยอว”
ไม่เป็นภาษาใดจะหมายความว่าอะไรก็แปลไม่ได้ จึงนำสัน-
นิษฐานว่า พรหมณ์เห็นจะเอาแบบชานยาวในอินเดียมาสอนไว้
แต่โบราณ เติมนักจะเป็นมนต์ภาษาสันสกฤตมีความว่าอย่างใด
อย่างหนึ่ง แต่ไทยเราไม่รู้จักชานนั้น จำทำได้แต่โดยเสียง นาน
มาก็แปรไปเช่นเดียวกัน กับครู อังกฤษ มาสอน ให้บอก ทหาร ว่า
“โซลเตอามส์” (Shoulder Arms) ทหารไทยบอกว่า “โสลต
หับ” ฉะนั้นแล้วเลื่อนหนักลงเหลือแต่ว่า “เหยอว-เยอว” คำ
ชานยาวจึงไม่รู้ว่ภาษาใดและหมายความว่าอะไร แต่เท่าเรือ
เป็นประเพณีของไทยมิใช่ได้มาจากอินเดีย แต่มีมาเก่าแก่มาก
เหมือนกัน ขอนพวงเห็นได้ในบทชาลระเวเห เป็นภาษาไทย
เก่ามาก คงมีเท่าที่อื่นที่เก่าปานนั้นอีก แต่กันชั้นหลังมาชอบ
ใช้บทเหเรือของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ทรงนิพนธ์เมื่อปลายสมัยกรุง
ศรีอยุธยา ที่ขึ้นต้นว่า “พระเสด็จโดยเคนชล ทรงเรือทันงาม
เจิดฉาย” และบทที่ว่า “พิศพรรณปลาวัยเกล้า กิดถึงเจ้าคร่ำ
อารมณ์” เป็นต้น บทเก่าก็เลยสูญไป เหลือแต่ชาลระเวเหอัน
คงใช้เท่าเพียงในเวลาเมื่อเรือพระที่นั่งจะถึงท่า การเหเรือพระที่

นั้นสิ่งเกิดตามประเพณีในชั้นหลัง เห็นแต่เวลาเสด็จโดยขบวน
พยุหยาตรา ซึ่งชวนให้เห็นว่า เห็นจะใช้เวลาไปทางไกล เช่น
ยกขบวนทัพเพื่อให้พลพายเรือวิ่ง ถ้ามิใช่พยุหยาตราเป็นแต่ขาน
ยาวทำนองเห่ก็เป็น ๓ อย่างต่างกัน ถ้าพายจิงหะช้า ให้ทำ
นองอย่างหนึ่งเรียกว่ามูลเห่ มีต้นบทว่าน้าวรรคหนึ่ง ผีพายว่า
ตามวรรคหนึ่ง ถ้าพายจิงหะเร็วขึ้นเป็นอย่างกลาง เรียกว่า
สวะเห่ ต้นบทว่าเนื้อความผพายเป็นแต่รับว่า “ข้าโฮ” เมื่อสิ้น
วรรคต้นและรับว่า “เห่เฮา” เมื่อสิ้นวรรคปลาย ยังมีคำสำ-
หรับเห่เมื่อพายจำเริญว่าแข่งเรือ ต้นบทว่า “อโยว-เยอว” ผี
พายรับว่า “เยอว” คำคล้ายกับที่ใช้ขานยาวคู่ขอบกล

ลักษณะรับแขกเมือง

เมื่อนั้นไปเห็นลักษณะที่มหाराชาพาราณสีรับฉันที่วังราม
นครตั้งพรรณนามาแล้ว กลับมานึกถึงความในบทละครเรื่อง
รามเกียรติ์ เมื่อทศกรรฐ์รับเจ้าเมืองยักษ์ที่เป็นมิตรสหาย ไม่
ปรากฏว่ามเหสีเหวี่ยงออกมาพบแขก เป็นแต่ทศกรรฐ์เชิญแขกนั่ง
ร่วมราชาสนสนทนาปราศรัย แล้วมีนางกำนัลเชิญเครื่องออก

มาตั้งเสวยด้วยกัน และในเวลาเสวยนั้นนางรำออกพ้อนรำให้
ทอดพระเนตร ทศกรรฐ์รับพระยายักษ์แขกเมืองที่ไว้รับอย่าง
นั้นทุกคราว ประเพณีในอินเดียแม้ในปัจจุบันนี้เห็นทั่วก็
ออกรับแขก ที่ตั้งเก้าอี้หมทองคำ ให้นั่งเคียงกับมหาราช
ก่อนโถมมาจากนั่งร่วมอาสน์ ที่มีนางนี้จะออกมาพ้อนรำก็ต้อง
ตามแบบโบราณ ขาดแต่ไม่มีการเลี้ยง เพราะเลี้ยงไม่ได้ด้วย
ต่างศาสนา กัน ดูแบบรับแขกเมืองอย่างทศกรรฐ์ยังคงใช้อยู่ใน
อินเดีย ต่อมาภายหลังอีกหลายปี ฉันตามเสด็จสมเด็จพระพุทธ
เจ้าหลวงไปประเทศชวา พวกชาวเตโบราณได้แบบอย่างขนบ
ธรรมเนียมจากชาวอินเดียเหมือนกับไทยเรา เมื่อสุดท่านเจ้า
ประเทศราชเมืองยกยารับเสด็จก็ดี สุตุนั้นเจ้าเมืองโซโลรับ
เสด็จก็ดี ก็ตั้งเก้าอี้รับเสด็จเป็นแถว และมีนางระบำออกมาพ้อน
รำ ผิดกันกับในอินเดียแต่เจ้าผู้หญิงชาวออกรับแขกและเลี้ยง
เครื่องว่างในเวลาทอดพระเนตรนางรำ เห็นได้ว่าชาวชวายังรับ
แขกเมืองตามแบบที่ได้ไปจากอินเดียเตโบราณ มาพิจารณาดู
ประเพณีรับแขกเมืองในเมืองไทยเตโบราณ จะเทียบกับที่ฉัน
ได้เห็นในอินเดียและชวาไม่ได้ จัวยไม่ปรากฏในเรื่องพงศาวดาร

ว่าเคยมีแขกเมือง^{๕๗๖}ที่มศกก็จะนั่งร่วมอาสน์กับพระเจ้าแผ่นดิน เว้นแต่^{๕๗๗}ครั้งพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ^{๕๗๘}แต่ครั้งนั้นเป็นขาคคกัน นอกจากนั้น^{๕๗๙}แขกเมืองเคยมีเพียงเจ้าประเทศราชกับราชทูต^{๕๘๐}ก็รู้ไม่ได้ว่าประเพณี^{๕๘๑}ที่รับแขกเมืองนั่งร่วมอาสน์^{๕๘๒}เสวยด้วยกัน^{๕๘๓}และให้นางรำบำเรอ^{๕๘๔}จะเคยมีในเมืองไทยหรือไม่

ลอบยาป

ในหนังสือไทยมีกล่าวถึงพิธีลอบยาปของพวกพราหมณ์หลายเรื่อง^{๕๘๕}ฉันเข้าใจมาแต่ก่อนว่าคงทำวัตถุเครื่องบูชาอย่างใดอย่างหนึ่ง^{๕๘๖}ร่ายมนต์สมมติว่าปล่อยบาป^{๕๘๗}ลงในวัดถุนั้นแล้วเอาไปลอบน้ำเสีย^{๕๘๘}เหมือนอย่างลอบยกระหงกลางเดือน ๑๑ เดือน ๑๒^{๕๘๙}ต่อเมื่อไปเห็นที่เมืองพาราณสีจึงรู้ว่าการลอบยาปไม่เป็นเช่นเคย^{๕๙๐}เข้าใจเลย ตามอธิบายในหนังสือ^{๕๙๑}นำทางว่า เพราะเมืองพาราณสีเคยเป็นราชธานีเดิมของมัชฌิมประเทศ ศาสนาใด ๆ ที่เกิดขึ้น^{๕๙๒}ในอินเดีย แม้จนพระพุทธศาสนา^{๕๙๓}ก็เริ่มตั้งที่เมืองพาราณสี^{๕๙๔}จึงนับถือกันว่าเมืองพาราณสีเป็น^{๕๙๕}อย่างอุ้งของ ศาสนา^{๕๙๖}อันคู่สืบมาจนบัดนี้^{๕๙๗}ถึงกล่าวกันว่าถ้าใครได้ไปทำบุญที่เมืองพาราณสี^{๕๙๘}ครั้งหนึ่ง

สมเด็จพระมหาธีรราชูปถัมภ์

ก็มีอันสิงสถิตย์อยู่กับได้ไปทำบุญที่อื่นทุกแห่งหมดในอินเดีย ทั้งนี้ พวกฮินดูชาวอินเดียถึงจะอยู่ในแว่นแคว้นแคนอันโต ย่อมนับถือความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองพาราณสี ออกสู่ปากกันเดินทางไปทำพิธีพลีกรรมมีจำนวนทั้งล้านคนทุกปี โดยเชื่อมั่นอย่างว่าเมืองพาราณสีอยู่ปากทาง ลักที่จะตัดตรงไป เทวโลกได้แน่นอน ลักษณะการพิธีตรงกับเราเรียกว่า “ลอยบาป” นั้น ทั้งต้นผู้จะลอยบาปต้องเดินประทักษิณรอบเมืองพาราณสี และบูชาตามเทวสถานต่าง ๆ ในระยะทางราว ๑,๘๐๐ เส้น เป็นเวลาราว ๖ วัน แล้วลงไปยัง “ฆัต” คือทำน้ำอันศักดิ์สิทธิ์แห่งใดแห่งหนึ่ง ที่คลังริมน้ำมีพราหมณ์นั่งคอยสอนมนต์ให้บริกรรม เมื่อเรียนมนต์แล้วจึงลงในแม่น้ำคงคา กินน้ำและดื่มหว่าล้างบาปให้ลอยไปกับสายน้ำ แล้วจึงขึ้นไปรับพรต่อพราหมณ์เป็นเสร็จพิธีที่พรรณานี้ว่าตามฉันเข้าใจความในหนังสือ ไม่ได้มีโอกาสได้ถามพวกพราหมณ์ในที่นั้น อาจเข้าใจผิดบ้างก็เป็นได้

ปลงศพ

นอกจากลอยบาป พวกฮินดูยังนับถือความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองพาราณสีต่อไปอีกอย่างหนึ่ง ถือว่าถ้าใครตายที่เมือง

พาราณสีหรือแม้ปลงศพที่นั่น จะได้ไปสู่สุทิวโลกเป็นแน่แท้ ถึง
มีเศรษฐีขึ้นคนบางคนไปหาที่อยู่ ณ เมืองพาราณสีเมื่อแก่ชรา เพื่อ
จะไปตายที่นั่น ที่เผาศพที่ริมท่าน้ำก็ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ต่างกัน มีท่า
หนึ่งชื่อ “มณีกรรณิกา” ว่าเป็นท่าศักดิ์สิทธิ์กว่าเพื่อน ใคร ๆ
ก็อยากให้เผาศพคนที่ทำนั้น คงเป็นเพราะเกิดลำบากด้วยจึงจง
ทำและกำหนดเวลาเผาศพพ้องกัน รัฐบาลจึงตั้งข้อบังคับให้ผู้จะ
เผาศพขออนุญาต เพื่อจดลงทะเบียนทำและเวลาที่เผาไว้ก่อน
และให้มีนักการคอยดูแลให้เป็นไปตามทะเบียนนั้น ข้าราชการ
อังกฤษที่อยู่ในเมืองพาราณสี เขาเล่าให้ฉันฟังว่า บางทีนาย
ทะเบียนต้องถูกปลุกขึ้นรับโทรศัพท์ในเวลาดึก บอกเป็นคำ
ของเศรษฐีคนใดคนหนึ่งว่า “ฉันจวนจะสิ้นใจอยู่แล้ว ขอให้
ช่วยส่งเคราะห์ให้ได้เผาทิ้งที่ท่ามณีกรรณิกาเวลาพรุ่งนี้” เป็นอุทา-
หรณ์ให้เห็นว่า พวกฮินดูเชื่อถือศานนามันคงเพียงใด พวกฮินดู
เชื่อว่าพระอภัยสามารถจะทำการทั้งปวงให้บริสุทธิ์สะอาด หรือ
ว่าอีกนัยหนึ่งบรรดาสิ่งโสโครกทั้งปวง ถ้าเผาไฟแล้วก็จะกลับ
เป็นของสะอาดหมด เช่นบุตรกตของโค ถ้าเผาแล้วก็จะอาจ
บริโภคน้ำและใช้เป็นเครื่องจุ่มใจได้ เพราะฉะนั้นการเผาศพที่

ท่าเลวทั้งอุฐราชตุงในแม่น้ำคงคา พวกที่ลอยบาปอาบกินน้ำ
อยู่ใกล้ ๆ จึงไม่รังเกียจ เพราะถือว่าเป็นของสะอาดแล้ว

ประเพณีเผาศพชาวอินเดียที่ฉันได้รู้เห็น ณ เมืองพา-
ราณสี มีเหมือนกับประเพณีไทยแต่ทั้งราชตุงน้ำ กับที่ขนศพ
ทากรทั้งลงน้ำตามประเพณีโบราณในอินเดีย ศพย่อมเผาทั้งนั้น
ต่างกันแต่พวกถือพระพุทธศาสนา เผาศพแล้วเอาอุฐราชตุงและ
ก่อกองดินหรือกองหินไว้ ตรงที่ฝังเรียกว่า “สถูป” แต่พวก
ถือศาสนาฮินดูทั้งอุฐราชตุงน้ำ ไทยเราถือพระพุทธศาสนาเป็น
พื้นเมือง เพราะฉะนั้นถ้าเป็นคนชั้นสูงก็ก่อพระเจดีย์บรรจุอุ-
ฐราชตุง ถ้าเป็นคนชั้นต่ำก็เป็นแท่งอุฐราชตุง หรือเอาไปกองทั้ง
ไว้โคนต้นโพธิ์ แต่พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายทรงถือประเพณี
ของพวกพราหมณ์ด้วย จึงรับกติการถ่วงราชตุงใช้ในประเพณี
พระบรมศพและพระศพเจ้านายทำทางสองทาง ส่วนพระอุฐบรรจุ
ไว้ในพระเจดีย์ตามทางพระพุทธศาสนา ส่วนพระอังคารหรือ
ถ่านที่เผาพระศพ เชิญไปลอยปล่อยไปในแม่น้ำตามทางศาสนา
ฮินดู เพิ่งมาเลิกลอยพระอังคารเปลี่ยนเป็นบรรจุเมื่อรัชกาลที่ ๕
ประเพณีขนศพทากรทั้งนั้นนั้น ไทยเราเอาศพใส่ลงในหม้อ

ไม่ผูกกับคอหม้อเหมือนในอินเดีย แต่เสี้ยนก็เล็กแล้ว เปลี่ยน
เป็นฝักให้สูญไปที่เดียว

ความรู้ที่ฉันได้จากเมืองพาราณสี มีพ้องกับเมืองไทย
บางอย่างทั้งไค้พรรณนา มา ฉันพักอยู่เมืองพาราณสี ๓ วันแล้ว
ก็ขึ้นรถไฟไปเมือง พุทธคยา ซึ่งจะเล่า ในนิทาน เรื่องอื่น ต่อ
ไป ☐

นิทานเรื่อง

ตงโรงพยาบาล

มีเรื่องเกร็ดที่ฉันได้รู้เห็นในสมัยเมื่อมีหน้าที่เกี่ยว
ข้องกับการรักษาพยาบาล และการป้องกันความไข้เจ็บมาแต่
ก่อนหลายเรื่อง แต่เป็นเรื่องที่อยู่ในการที่ไม่ปรากฏจดหมาย
เหตุ ถ้าไม่มีใครเขียนลงไว้ เมื่อหมดตัวผู้รู้จะเลยสูญเสีย
จึงเอามาเขียนเล่าในนิทานนี้ แต่เป็นเรื่องยาวจึงแยกเป็นนิทาน
๒ เรื่อง เล่าเรื่องในสมัยเมื่อก่อนฉันเป็นเสนาบดีกระทรวง
มหาดไทย เรียกว่า “เรื่องตงโรงพยาบาล” เรื่องหนึ่ง แล้วเล่า
เรื่องในสมัยจัดการป้องกันความไข้เจ็บ เมื่อฉันเป็นเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทยแล้ว เรียกว่า “เรื่องอนามัย” ต่อไปอีก
เรื่องหนึ่ง

(๑)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว มีพระราชประสงค์จะให้มิโรงพยาบาลขึ้นในบ้านเมืองสม-
กับเป็นประเทศที่รุ่งเรือง ทรงตั้งกรรมการคณะหนึ่ง เมื่อวันที่
๒๒ มีนาคม ให้เป็นพนักงานจัดการตั้งโรงพยาบาลตามพระ-
ราชประสงค์ ผู้ซึ่งเป็นกรรมการรวม ๙ คนด้วยกันคือ

พระเจ้าห้องยาเธอ กรมหมื่นสวัสด์มงคลเป็นนายก ๑

พระเจ้าห้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ๑

พระเจ้าห้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ ๑

พระเจ้าห้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์

(กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์) ๑

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ๑

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ๑

พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (เถียร ต้นสกุล โชติก-
เสถียร) ๑

เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี (บุศ เพ็ญกุล) ๑

ทอญเตอร์ บีเตอร์ โกแวน แพทย์ประจำพระองค์ ๑

กรรมการประชุมปรึกษากัน เห็นว่าโรงพยาบาลเป็น
ของใหม่แรกจะมีขึ้น ควรตั้งแต่แห่งเดียวก่อน เมื่อจัดการรักษา
พยาบาลให้คนทั้งหลายเห็นคุณของโรงพยาบาล ประจักษ์ ใจแล้ว
จึงคิดขยายการตั้งโรงพยาบาลให้แพร่หลายออกไป ในชั้นต้น
จึงกราบทูลขอแบ่งที่วังหลังข้างตอนใต้ อันเป็นที่หลวงรังอยู่
ทางปากธนบุรี สร้างโรงพยาบาลขึ้นในที่นั้น และซื้อที่ริมน้ำ
ข้างเหนือโรงเรียน (แหลมโคล) ของมิชชันนารีอเมริกันทำท่า
ขึ้นไปยังโรงพยาบาล เดิมเรียกว่า “โรงพยาบาลวังหลัง” เป็น
โรงพยาบาลหลวงแรกมีในเมืองไทย

(๒)

ในการตั้งโรงพยาบาลนั้น กรรมการสมมติให้พระองค์
เจ้าศรีเสาวภาคย์ (จะเรียกต่อไปโดยสะดวกแต่ว่าพระองค์ศรี)
กับตัวฉันเป็นผู้ทำงาน เช่นเป็นอนุกรรมการด้วยกัน ๒ คนแบ่ง
หน้าที่กัน ตัวฉันเป็นพนักงานก่อสร้าง พระองค์ศรีเป็นพนักงาน
จัดการในโรงพยาบาล ความประสงค์ของกรรมการในชั้นนี้
จะให้มีโรงพยาบาลพร้อมด้วยพนักงานรักษาพยาบาล และคนไข้
อยู่ในโรงพยาบาลบ้างแล้ว จึงจะเชิญเสด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรง

ทำพิธีเปิดโรงพยาบาล พระองค์ศรีภักดิ์นั้นจึงต้องพบปะปรึกษาหารือ ฐเห็นการที่ท่านนั้นด้วยกันเสมอ

การแผนที่ฉนั้นทำมีจำกัดอยู่ที่เงินทุนที่จะใช้มีน้อย การก่อสร้างจึงต้องทำแต่พอให้ทั้งเป็นโรงพยาบาลได้ ว่าโดยย่อคือ ฐอธิษฐานกำเพ่งวังหลังก่อกำแพง และปลูกถนนในบริเวณโรงพยาบาลอย่างหนึ่ง ชื่อที่ทำทำโรงพยาบาลอย่างหนึ่ง นอกจากนั้นก็ให้ไปซื้อเรือนไม้หลังใหญ่ของพระไชยบูรณ์ (อิม) ซึ่งตกเป็นของหลวง พระราชทานให้เอามาปลูกเป็นที่ว่าการรวมกับที่ผสมยาหลังหนึ่ง และปลูกเรือนผู้ทำการโรงพยาบาล กับโรงครัว โรงแถวที่อยู่ของคนรับใช้ที่ริมหน้าหมู่บ้าน ปลูกโรงพยาบาลด้วยเครื่องไม้มาจาก ๔ หลัง พอคนไข้อยู่ได้สัก ๕๐ คนอย่างหนึ่ง การก่อสร้างขึ้นต้นว่าตามที่ขังจำคุกเหมือนจะเพียงเท่านั้น ไม่ยากลำบากอันใด แต่การในแผนของพระองค์ศรีมีความลำบากมาแต่กันหลายอย่าง ดังจะพรรณนาต่อไป ซึ่งกิดคุในเวลานั้น บางอย่างก็น่าจะเห็นขึ้น

(๓)

ความลำบากข้อแรก เริ่มแต่หาหมอประจำโรงพยาบาล ตามความคิดของกรรมการ หมายจะเลือกหมอนักทำเนญการรักษ

ใช้เจ็บจนมีชื่อเสียง ซึ่งมักจะเป็นหมอลวงโดยมาก มาให้
รับเงินเดือนเป็นตำแหน่งนายแพทย์และ แพทย์ รอง ประจำโรง-
พยาบาล แต่เมื่อพระองค์ศรีไปเที่ยวตรัสชวนหมอลวง ปราบกฎ
แก้เธอว่าหมอลวงด้วยกันเป็นต่างพวก ใช้วิธีการรักษาและยาที่รักษา
โรคร่วมกันแต่ในพวกของตน ซึ่งมักเป็นลูกตัวหรือลูกเขยหรือ
เป็นศิษย์ของหมอลที่เป็นตัวครู ต่างพวกต่างรังเกียจกันตามคำที่
พระองค์ศรีเธอตรัสว่า “ดูราวกับเห็นพวกอื่นว่าไม่เป็นหมอลไป
เสียทั้งนั้น”

ฉนั้นเคยทูลถามว่า “ถ้าเช่นนั้น เอตํารามของหลวง
ใช้เป็นหลักสำหรับโรงพยาบาลไม่ได้หรือ”

เธอตรัสว่า “ได้ลองถามดูแล้ว ต่างคนต่างก็บอกว่า
ตำราหลวงนั้นใช้เป็นหลักไม่ได้จริง อ้างเป็นอุทาหรณ์ตั้งเช่น
ตำรายา ว่าเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
ให้ประชุมหมอลวงแต่งตำรายาที่จารึก ณ วัดพระเชตุพน ฯ
หมอลวงต่างคนก็ปิดพรางตำรายาของตนเสีย ไม่ได้ไปลงใน
ตำราหลวง คงมีแต่ตำราที่แต่งไว้แต่อย่างบรมโบราณ อันใคร ๆ
ก็ช่วยกันเหินผก แต่วิธีการรักษาและยาที่ใช้ในเวลานั้นหาไม่”

เมื่อไม่สามารถจะให้หมอร่วมมือกันได้เช่นนั้น กรรม-
การก็ต้องให้พระองค์ศรีหาหมอที่มีชื่อเสียง แต่คนหนึ่งเป็น
ตำแหน่งนายแพทย์ ส่วนแพทย์รองนั้นให้นายแพทย์หามา จะ
เป็นลูกหลานหรือศิษย์ก็ตาม สุดแต่ให้โรงพยาบาลใช้วิธีรักษา
ใช้และใช้ยาอย่างเดียวกันเป็นสำคัญ พระองค์ศรีจึงเชิญพระยา
ประเสริฐศาสตร์ธำรง (หนู) เมื่อยังเป็นที่พระประสิทธิวิทยา
เป็นหมอมือชื่อเสียงทรงคุ้นเคยยิ่งกว่าคนอื่น เป็นตำแหน่งแพทย์
ใหญ่ประจำโรงพยาบาล ส่วนแพทย์รองนั้นพระยาประเสริฐ ๖
พาหมอนุ่ม ๆ ซึ่งเคยเป็นศิษย์มาให้เป็นตำแหน่ง ๒ คน ชื่อ
ว่าหมอกงคนหนึ่ง หมอนิ่มคนหนึ่ง หมอ ๒ คนนี้มาทำการประ-
จําอยู่ในโรงพยาบาลตั้งแต่ยังหนุ่ม ได้เห็นและรักษาโรคต่าง ๆ
อยู่เนืองนิจ ผิดกับหมอเคลยศักดิ์ซึ่งได้เห็นใช้ต่อเมื่อเขาหาไป
รักษา จึงได้ความชำนาญชำนาญการรักษายาใช้เชี่ยวชาญ นานมา
หมอกงถึงได้เป็นพระยาพิชณุประสาทเวท และหมอนิ่มก็ได้เป็น
พระยาประเสริฐศาสตร์ธำรง ขึ้นชื่อเสียงนับถือกันว่าเป็นหมอ
ดีทั้ง ๒ คน

(๔)

นอกจากความลำบากเรื่องหาหมอ ยังมีความลำบากด้วย
เรื่องหาคนใช้ต่อไป เมื่อมีโรงพยาบาลและมีพนักงานรักษา

พยาบาลแล้ว กรรมการให้ประกาศว่า โรงพยาบาลหลวงจะรับ
รักษาไข้เจ็บให้เป็นทุน ทั้งจะให้คนไข้กินอยู่หนึ่งหมื่นเวลาอยู่ใน
โรงพยาบาล ไม่ต้องเสียเงินขวัญข้าวค่ายอาอย่างหนึ่งอย่างใดด้วย
แต่อย่างนั้นคนก็ยังไม่วางใจ ไม่มีคนไข้ไปโรงพยาบาล คอยอยู่
หลายวันเริ่มมีผู้ส่งคนไข้ไปให้รักษา แต่ก็ล้วนเป็นคนไข้อาการ
เพียบส่งไปเมื่อไม่มีใครรับรักษาแล้ว ไปถึงโรงพยาบาลไม่ซำกั
สนใจ ไม่มีโอกาสจะรักษาให้หายได้ ทำให้โรงพยาบาลกลายเป็น
เป็นเรือนตายของคนไข้ กรรมการพากันวิตก เกรงจะเสียชื่อ
โรงพยาบาล จึงปรึกษากันให้เที่ยวหาคนไข้ที่พอจะรักษาหายมา
เข้าโรงพยาบาล มีผู้แนะนำว่าพวกคนเป็นโรคมะเร็งตามหน้า
แข็ง นั่งขอทานอยู่ที่สะพานหินและแห่งอื่น ๆ ในถนนลำพัง
มีมาก หมอเคาแวนว่าจะรักษาให้หายได้ไม่ยาก จึงให้ไปรับพวก
เป็นมะเร็งเหล่านั้น แต่กลับมีผลผิดคาด ด้วยพวกคนที่เป็น
มะเร็งล้วนเป็นเจ๊กขอทาน ไม่มีใครยอมไปรักษาตัวที่โรงพยา-
บาล บอกสัญญาว่าจะรักษาให้หายก็กลับโกรธ เคียงว่าอันแผล
หายเสียแล้วจะขอทานกินอย่างไรได้ ลงปลายกรรมการต้องขอ
แรงกันเอง ให้ช่วยชักชวนพวกพ้องบ้านไพร่ของตน ที่มั่ว

เจ็บแต่เพียงเล็กน้อย ไปขอยาหรือรักษาตัวที่โรงพยาบาล พอ
เป็นตัวอย่างแก่มหาชน โดยกระบวน^{นี้}พอปรากฏว่ามีคนไป
รักษาตัวหายเจ็บกลับไปจากโรงพยาบาล ก็มี^{ผู้}อื่นตามอย่าง
ความเชื่อถือโรงพยาบาลจึงค่อยมียิ่งขึ้นโดยลำดับมา

(๕)

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๐ ในเวลากำลังสร้างโรงพยาบาลที่วัง
หลัง^{นี้} ประจวบงานพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จ
พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ที่ท้องสนามหลวง สม-
เด็จพระพุทธเจ้าหลวงกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
พระมารดาของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์^{นี้} ทรงพระราช
ดำริว่า ในงานพระเมรุแต่ก่อน ๆ ได้เคยทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
เกื้อกูลแก่สาธารณประโยชน์อย่างอื่นมามากแล้ว ในงานพระเมรุ
ครั้ง^{นี้}จะทรงเกื้อกูลแก่โรงพยาบาลที่จัดขึ้นใหม่ และทรงแนะ
นำ^{ให้}แก่ผู้ประสงค์จะช่วยงานพระเมรุ ให้ช่วยในการตั้งโรงพยาบาล
ด้วย การสร้างโรงพยาบาลก็สำเร็จด้วยได้รับคว^มเมตตา^{จาก}พระ
งานพระเมรุสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ เพราะเหตุ^{นี้}

เมื่อสร้างสถานที่และวางระเบียบการสำเร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทรงทำพิธีเปิดโรงพยาบาล เมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๑ จึงพระราชทานนามโรงพยาบาลว่า “ศิริราชพยาบาล” คนทั้งหลายชอบเรียกกันตามสะดวกปากว่า “โรงพยาบาลศิริราช” แท้จริงมา เมื่อเปิดโรงพยาบาลศิริราชแล้ว ก็โปรดให้รวมการพยาบาลทั้งขึ้นเป็นกรมหนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๓๑ นั้น เรียกว่า “กรมพยาบาล” ทรงพระกรุณาโปรดให้พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์เป็นตำแหน่งอธิบดี ส่วนกรรมการเมื่อได้จัดการสำเร็จตามรับสั่งแล้ว ก็เลิกในคราวนั้นด้วย

(๒)

เมื่อวันสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงทำพิธีเปิด โรงพยาบาลศิริราชพยาบาล กรรมการเชิญผู้คนไปมาก พอคนเห็นว่าทั้งโรงพยาบาลได้สำเร็จก็พากันเลื่อมใส เพราะการบรรเทาทุกข์เพื่อนมนุษย์ ย่อมถือว่าเป็นกุศลกรรมทุกศาสนา แต่นั้นมาคนทั้งหลายไม่เลือกว่าชาติใดหรือถือศาสนาใด ก็มีใจ

ช่วยโรงพยาบาลด้วยประการต่าง ๆ ยกตัวอย่างดังเช่นเมื่อ ค.ศ. ๑๘๘๗ (พ.ศ. ๒๔๓๐) มีการฉลองรัชกาลสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรียครบ ๕๐ ปี พวกอังกฤษที่อยู่ในกรุงเทพฯ ประสงค์จะสร้างสิ่งอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติ เขาปรึกษากันเห็นว่าควรจะช่วยสร้างโรงพยาบาลที่รัฐบาลตั้งขึ้นใหม่ จึงเรียกรายเข้าทูลกันส่งเงินมายังกรมพยาบาล ขอให้สร้างตึกรับคนไข้ขึ้นในโรงพยาบาลศิริราชหลังหนึ่ง จึงได้สร้างตึก “วิกตอเรีย” เป็นตึกหลังแรกมีขึ้นในโรงพยาบาลนั้น ต่อมาในปีนั้นเอง เจ้าภาพงานพระศพพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์ ทรงศรัทธาบริจาคทรัพย์ช่วยสร้างตึกรับคนไข้ขึ้นอีก หลังหนึ่งขนานนามว่า “ตึกเสาวภาคนารีรัตน์” เรียกโดยย่อว่า “ตึกเสาวภา” เริ่มมีตึกขึ้นเป็น ๒ หลัง และยังมีผู้บริจาคทรัพย์พอสร้างเรือนไม่สำหรับคนไข้ได้อีกหลายหลัง ผู้ที่เกื้อกูลในการอื่นก็ยังมีต่อมาเนื่องนิจ เลยเกิดประเพณีถือกันว่าโรงพยาบาลเป็นที่ทำบุญแห่งหนึ่ง

เมื่อพระองค์ศรีฯ ทรงเห็นว่าโรงพยาบาลศิริราชจะเจริญต่อไปได้มั่นคงแล้ว ก็ทรงพระดำริขยายการกรมพยาบาลต่อ

ออกไป การที่จัดต่างกันเป็น ๓ อย่าง คือปลูกฝ้ายให้เป็น
ทานแก่ประชาชนอย่างหนึ่ง ตั้งโรงพยาบาลเพิ่มขึ้นที่อื่นอย่าง
หนึ่ง ตั้งโรงเรียนสอนวิชาแพทย์อย่างหนึ่ง ตั้งจะพรรณนา
เป็นอย่าง ๆ ต่อไป

(๗)

การปลูกฝ้ายนั้น มีเรื่องตำนานปรากฏมาแต่ก่อนว่า
ดอกเตอร์บรัลเล มิซซันเนรืออเมริกัน เป็นผู้นำวิชาปลูกฝ้ายเข้ามา
สู่เมืองไทยในรัชกาลที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ เสด็จขึ้นพันธุหนอง
ฝ้ายสำหรับปลูกมาแต่ประเทศอเมริกา ก็ในสมัยนั้นการคมนาคม
ระหว่างประเทศยังใช้เรือใบไปมา กว่าที่จะถึงกันนานวัน
มาก เมื่อได้พันธุหนองมาไม่แน่ใจว่าจะยังใช้ได้หรือไม่ กล่าว
กันว่าหมอบรัดเลลองปลูกฝ้ายของตนเองก่อน เมื่อฝ้ายขึ้นได้ตั้ง
ประสงค์จึงเอาหนองฝ้ายจากแผลปลูกปลูกที่คนอื่น ๆ ต่อกัน แต่
ปลูกเพียงในฤดูหนาวซึ่งอากาศเย็นเหมาะแก่การปลูกฝ้ายยิ่งกว่าฤดู
อื่น แล้วต้องรอพันธุหนองฝ้ายที่จะมาจากอเมริกาคราวหน้าต่อไป
แต่การที่หมอบรัดเลปลูกฝ้ายมีคนเชื่อถือมาแต่แรก แม้พระ-

บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็ทรงพระราชดำริ
เห็นว่าเป็นประโยชน์ ถึงโปรดให้หมอหลวงไปหัดปลูกฝิ่นต่อหมอ
บริดเจ แล้วพระราชทานบำเหน็จแก่หมอบริดเจเป็นเงินตรา ๕
ชั่ง และโปรดให้พิมพ์หมายประกาศเป็นใบปลิว ๑๐,๐๐๐ ฉบับ
แจกจ่ายชวนชาวพระนครให้ปลูกฝิ่น หมอบริดเจเขียนไว้ในจก-
หมายเหตุว่า รัฐบาลไทยใช้ การพิมพ์ หนังสือ เป็นครั้งแรกในครั้ง
นั้น

การพยาบาลปลูกฝิ่นก็ต้องใช้วิธีเก่า เช่น พรรณนา
คือส่งพันธุ์หนองสำหรับปลูกฝิ่นมาแต่ยุโรป ส่งมาทางไปรษณีย์
ถึงเมืองไทยได้ในราว ๒ เดือน เร็วกว่ามาจากอเมริกา ให้โรง
พยาบาลศิริราชเป็นสถานรับปลูกฝิ่น เมื่อปลูกฝิ่นขึ้นแล้ว เลือก
เด็กที่กำลังแข็งแรง จ้างแม่ให้เลี้ยงเด็กนั้น อยู่ที่โรงพยาบาล
จนกว่าแผลจะแห้งกราวละสองสามคน เอาหนองฝิ่นที่แผลแตก
เป็นพันธุ์ปลูกให้คนอื่นต่อไปจนสิ้นสุดปลูกฝิ่น แต่ผู้ใดจะให้หมอ
โรงพยาบาลไปปลูกฝิ่นที่บ้านเรือนของตนเอง ด้วยพันธุ์หนอง
ต่างประเทศก็รับปลูก แต่เรียกค่าปลูกเหมือนเช่นหมอเชลยศักดิ์
อื่น ๆ ทั้งแต่กรมพยาบาลรับปลูกฝิ่นก็มีคณินิยมกันมากมาแต่แรก

เพราะราษฎรอาจจะไปปลูกได้โดยง่าย ผู้มีทรัพย์สินก็ชอบให้หมอ
โรงพยาบาลไปปลูกผี เพราะเห็นเป็นผู้ชำนาญและเชื่อได้ว่าพันธุ์
หนองผีที่ติดไว้ใจได้

(๘)

เรื่องทั้งโรงพยาบาลที่อื่นต่อออกไปนั้น ก็อยู่ในวงความ
คิดของกรรมการมาแต่เดิม แต่เมื่อตั้งกรมพยาบาลแล้วมีเหตุ
อย่างหนึ่ง เตือนให้รับจัดด้วยมีผู้ขอส่งคนเสียจริตให้โรงพยาบาล
รักษาเนื่อง ๆ จะรักษาในโรงพยาบาลศิริราชก็ไม่ได้ จะบอก
เปิดไม่รับรักษาคณเสียจริตก็เห็นขัดกับหน้าที่กรมพยาบาล จึง
คิดจะตั้งโรงพยาบาลต่อออกไปที่อื่น พร้อมกับตั้งโรงพยาบาล
รักษาคณเสียจริต การที่ตั้งโรงพยาบาลเพิ่มเติม ไม่ยากเหมือน
เมื่อตั้งโรงพยาบาลศิริราช เพราะได้ตั้งแบบแผนการในโรงพยา
บาลแล้ว หมอและพนักงานก็มีอยู่ในโรงพยาบาลศิริราชพอที่จะ
แบ่งไปประจำโรงพยาบาลอื่นได้ ความลำบากมีอยู่แต่เงินทุน
ไม่มีพอจะปลูกสร้างเป็นโรงพยาบาลขึ้นใหม่ จึงกราบทูลขอบ้าน
ที่ตกเป็นของหลวง เช่นบ้านเจ้าภาชีนายอาครตีใช้หนี้หลวง
เป็นต้น มาแก้ไขเป็นโรงพยาบาล โรงพยาบาลที่ตั้งเพิ่มขึ้น
ครั้งนั้น ๕ แห่ง คือ

ได้ตึกบ้านเจ้าพระยาภักดีภักทรการ (เจ้าสัวเก่งชั่ว) ที่ปากคลองสาน ตั้งเป็นโรงพยาบาลคนเสียจริตแห่งหนึ่ง

ได้ตึกบ้านอาครตา ที่ริมคลองคูพระนคร ตรงหน้าวังบูรพาภิรมย์ ตั้งเป็นโรงพยาบาลสามัญ เรียกว่า “โรงพยาบาลบูรพา” แห่งหนึ่ง

ได้บ้านหลวงที่ปากถนนสี่ลมติดกับถนนเจริญกรุง ซึ่งหมอเฮลส์ได้รับอนุญาตให้ใช้เป็นที่พักพยาบาลฝรั่งอย่าง Nursing Home โอนมาเป็นของกรมพยาบาลแห่งหนึ่ง

สร้างโรงพยาบาลใหม่ที่ปากถนนหลวง ตรงกับวัดเทพศิรินทราวาส กว้างใช้เรือนไม้สองชั้นของพระราชทานครั้งพระเมรุสมเด็จพระเจ้าฟ้าสิริราชกุสุภังค์เป็นที่ว่าการ และปลูกเรือนไม้รับคนไข้เช่นเดียวกับโรงพยาบาลศิริราชแห่งหนึ่ง เรียกว่า “โรงพยาบาลเทพศิรินทร์” แห่งหนึ่ง

ถึงตอนนี้ คนทั้งหลายเห็นคุณของโรงพยาบาลแล้วพอเปิดโรงพยาบาลที่ไหน ก็มีคนไข้ไปให้รักษาไม่ต้องชวนชวชนชายหากคนไข้เหมือนแต่แรก

(๙)

การตั้งโรงเรียนสอนวิชาแพทย์นั้น เดิมมีความประสงค์สองอย่าง คือจะหาหมอสำหรับประจำโรงพยาบาลต่อไป มิให้

ต้องลำบากเหมือนเมื่อแรกตั้งโรงพยาบาล ทั้งพรรณามาแล้ว
อย่างหนึ่ง ด้วยเห็นว่าหมอไทยแต่ก่อนมาเรียนรักษาโรคแต่ด้วย
วิธีไชยา ไม่ได้เรียนวิธีรักษาด้วยการผ่าตัด (Surgery) จะเพิ่ม
วิชานั้นแก่หมอไทย จึงให้สร้างตึก ตั้งโรงเรียนขึ้นที่ริมเม
่น้ำหน้าโรงพยาบาลศิริราช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ รับนักเรียนที่
สมัครจะเรียนวิชาแพทย์ ให้เรียนวิชาการรักษาไข้และไชยาไทยที่
ในโรงพยาบาลศิริราช ให้คอกเตอร์ยอช แมกฟาแลนด์หมอ
อเมริกัน (ภายหลังได้เป็นที่พระอาจารย์วชิร) ซึ่งสามารถสอน
ด้วยภาษาไทยได้เป็นครูสอนวิธีตัดผ่าและยาฝรั่ง แต่โรงเรียน
นั้นยังไม่เห็นผลในสมัยของพระองค์ศรีฯ และสมัยเมื่อจันรับ
ราชการ ต่อมาจน พ.ศ. ๒๔๓๖ ในสมัยเมื่อกรมพยาบาลขึ้น
อยู่ในเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ นักเรียนจึงมีความรู้จบหลักสูตร
สอบวิชาได้ประกาศนียบัตร เรียกกันว่า “หมอประกาศนียบัตร”
เป็นครั้งแรกมี ๔ คน บางคนกรมพยาบาลให้เป็นหมอประจำ
โรงพยาบาล นอกจากนั้นไปเที่ยวรับรักษาไข้เจ็บ เป็นหมอ
เคล็ดศักดิ์โดยลำพังตน

“แต่ผลของโรงเรียนวิชาแพทย์ในชั้นแรก ไม่เป็น
ประโยชน์ได้ดังหวัง เพราะคนทั้งหลายยังเชื่อถือแต่หมอที่เป็น
ลูกศิษย์ของหมอมิเชื่อเสียอยู่อย่างเดิม หมอประกาศนียบัตรเที่ยว

รักษาไข้เจ็บหาผลประโยชน์ไม่พอเลี้ยงชีพ ต้องไปหาการงานอื่น
 ทำช่วยเลี้ยงตัว บางคนถึงทั้งวิชาแพทย์ไปหาเลี้ยงชีพด้วยการ
 อย่างอื่นก็มี เลยเป็นผลร้ายไปถึงโรงเรียน ด้วยมีคนสมัครเป็น
 นักเรียนแพทย์น้อยลงกว่าแต่ก่อน โรงเรียนแพทย์มาพ้นความ
 ลำบากได้ เมื่อกระทรวงมหาดไทยมีเหตุถึงจะเล่าในนิทานเรื่อง
 อนามย์ เลือกลูกเอาแต่หมอประศาสนียัตร์ ตั้งเป็นแพทย์ประจำ
 หัวเมือง และต่อมาเมื่อกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ทรงจัดการ
 ทหารบก ก็เลือกเอาแต่หมอประศาสนียัตร์ ตั้งเป็นแพทย์ทหาร
 เพราะวิชาดีฝึกรักษาแผลอาวุธ แต่นั่นคนก็สมัครเรียนวิชา
 แพทย์มากขึ้น โรงเรียนแพทย์จึงกลับรุ่งเรืองเป็นลำดับมา จน
 กลายเป็นราชแพทยาลัย

(๑๐)

ได้กล่าวมาข้างต้น ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง
 ตั้งกรรมการ ๔ คน ให้จัดการตั้งโรงพยาบาลและกรรมการได้
 สมมติให้พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์กับตัวฉันเป็นผู้ทำการด้วยกัน
 ๒ คน ตัวฉันเป็นพนักงานก่อสร้าง อันเป็นงานชั่วคราวไม่
 ยากลำบากอันใด พอสร้างโรงพยาบาลสำเร็จก็เสร็จธุระของฉัน

แต่พระองค์ศรี ฯ เป็นพนักงานจัดการภายในโรงพยาบาล อัน
เป็นงานประจำมีความลำบากมาแต่แรก ตั้งแต่หาหมอและหาคน
ใช้เป็นต้นตั้งพรณามาแล้ว เมื่อตั้งโรงพยาบาลขึ้นแล้ว งาน
ในหน้าที่ของพระองค์ศรี ฯ ก็ยังมีมากขึ้นเป็นลำดับมา พระองค์
ศรี ฯ ทรงสามารถจัดการภายในโรงพยาบาลให้เจริญมาจนทั้ง
โรงพยาบาลได้สำเร็จ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้เธอเป็น
อธิบดีกรมพยาบาลแต่แรกตั้งกรมนี้

แต่พระองค์ศรี ฯ มีหน้าที่ราชการอย่างอื่นอีก ก็เป็น
อธิบดีอำนวยการหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาอย่างหนึ่ง และ
เป็นตำแหน่งราชเลขานุการในพระองค์ด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง มา
ตั้งแต่เมื่อก่อนเป็นกรรมการตั้งโรงพยาบาล หน้าที่ราชเลขานุการ
ในพระองค์ ต้องเข้าไปเขียนร่างพระราชหัตถเลขาและพระราช-
นิพนธ์ตามตรัสบอกเสมอทุกคืน ครั้นมาเป็นอธิบดีกรมพยาบาล
เวลาเช้าเธอต้องเสด็จไปทำการที่โรงพยาบาล ถึงกลางวันต้อง
เสด็จไปยังสำนักงานหนังสือราชกิจจานุเบกษา เวลาบ่ายก็ต้อง
เข้าไปเขียนร่างรับสั่งทุกคืน ส่วนพระองค์ของพระองค์ศรี ฯ นั้น
แม้เวลาปรกติก็แบบบางอยู่แล้ว เมื่อมาต้องทำงานหนักขึ้นและ

เวลาที่จะผ่อนพักบำรุงพระองค์น้อยลงกว่าแต่ก่อน ในไม่ช้า
 เท้าใตพระอนามัยก็ทรุดโทรมลง พอฉันสังเกตเห็นก็ได้เคยทูล
 ตักเตือนแต่แรกว่า เธอทำราชการเกินพระกำลังมาก ควรจะคิด
 แบ่งเบาถวายเวนคืนหน้าที่เขียนพระราชนิพนธ์ซึ่งผู้อื่นทำแทน
 ได้ไม่ยาก เอาพระกำลังและเวลาไปทำการกรมพยาบาลถวายแต่
 อย่างเดียว เจ้าพี่เจ้าน้องพระองค์อื่นก็ทรงตักเตือนอย่างนั้น แต่
 เธอไม่ฟัง ครั้นว่าถ้าพระเจ้าอยู่หัวยังทรงใช้อยู่ทรงใด เธอจะ
 ไม่ทูลพระเจ้าอยู่หัว ท้ายเห็นแก่พระองค์เองเป็นอันขาด เธอ
 ฝืนพระกำลังทำราชการมาจนประจวบลง หมอตรวจก็ปรากฏว่า
 พระบั้นผาสะพิการเป็นวัณโรคภายใน (นั่งสงสัยว่าจะเริ่มเป็นมา
 นานแล้ว มากำเริบขึ้นเมื่อต้องทำงานหนัก) สมเด็จพระพุทธ-
 เจ้าหลวงทรงทราบก็ตกพระทัย ออกพระโอษฐ์ว่า “ไม่รู้เลยว่า
 ใช้ศรีเกินกำลัง” แต่ส่วนพระองค์ศรี ๆ เอง เวลานั้นตำหนัก
 ที่วังของเธอยังไม่ได้สร้าง เธอยังประทับอยู่แพเจดที่บางยี่ขัน
 พอรู้พระองค์ว่าประชวรเป็นวัณโรค ก็ย้ายไปประทับรักษาพระ-
 องค์อยู่ที่ตึกเสาวภาคในโรงพยาบาลศิริราช ใครชวนให้ไปรักษา
 พระองค์ที่อื่นก็ไม่ยอม เธอเคยตรัสแก่ฉันว่า ถ้ารักษาไม่หายก็
 อยากรจะตายในโรงพยาบาล คิดดูก็ชอบกล ถ้าเป็นผู้อื่นก็เห็นจะ

ไม่ยอมไปอยู่ในที่คนเจ็บคนตายเช่นโรงพยาบาล คงเป็นเพราะ
พระหฤทัยเธอรักโรงพยาบาล เปรียบเหมือนเช่นรักลูกที่เธอได้
ให้เกิดและเลี้ยงมาเอง จึงไม่รังเกียจและถึงปลงพระหฤทัยยอม
จะสิ้นพระชนม์ในโรงพยาบาลเช่นนั้นก็ไม่มีใครขึ้นพระทัย แม้
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จไปเยี่ยมที่โรงพยาบาล พระญาติและ
มิตรก็พากันไปช่วยรักษาพยาบาลไม่ขาดมาจนกระทั่งสิ้นพระชนม์
เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๒ พระชนม์มายุเพียง ๒๗ ปี
ได้เป็นอธิบดีกรมพยาบาลอยู่ไม่ถึง ๒ ปี

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงส่งสารจอมมารดาเหม ซึ่ง
มีพระเจ้าลูกเธอแต่พระองค์ศรี ฯ พระองค์เดียว กับทั้งหม่อมเจ้า
โอรสธิดาของพระองค์ศรี ฯ ซึ่งเป็นกำพร้าแต่ยังเล็กอยู่ทั้ง ๒
องค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้งเจ้าจอมมารดาเหมให้เป็นที่ท้าว
สมศักดิ์ รับพระราชทานเบี้ยหวัดเป็นบำนาญ และโปรดให้รับ
หม่อมเจ้าหญิงสุรางค์ศรีไปทรงชุบเลี้ยงที่ในพระบรมมหาราชวัง
แต่หม่อมเจ้าชายปิยสรพวงคั้นั้น กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์
ทรงรับไปเลี้ยงตามที่ได้สัญญาไว้กับพระองค์ศรี ฯ จนเจริญพระ-
ชนม์ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงโปรดส่งให้ไปศึกษาในยุโรป เมื่อ
พระองค์ศรี ฯ สิ้นพระชนม์แม่คนที่หลายอันภายนอกตลอดจน

คนไข้ที่เคยไปรักษาตัวที่โรงพยาบาล บรรดาได้เคยรู้พระคุณคุณิ
มาแต่ก่อนก็พากันเสียตายทั่วไปไม่เลือกหน้า

มีเรื่องเนื่องกับประวัติของพระองค์ศรี ฯ อยู่เรื่องหนึ่ง
ในเวลานั้นดูเหมือนจะอยู่แต่ตัวฉันคนเดียว ด้วยเป็นเรื่องเนื่อง
ในเรื่องประวัติของฉันด้วย จะเขียนลงไว้มิให้สูญไปเสียประ-
เพณี แต่ก่อนเมื่อพระเจ้าอยู่หัวจะทรงตั้งเจ้านายพระองค์ใดให้
กรมอาลักษณ์ เป็นพนักงานคึกคึกนามกรม เมื่อครั้งตัวฉันจะรับ
กรมพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เห็นว่าฉันรับ
ราชการทหาร จึงคึกคึกนามกรมว่า กรมหมื่นจตุรงครังษฤกษ์
นามหนึ่ง ว่า กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ นามหนึ่ง ถวายทรง
เลือก สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดนามหลัง แต่ทรงปรารภ
ถึงคำ “ภาพ” ที่ลงท้าย ว่าเมื่อถึงนามกรมของพระองค์ศรี ฯ
ซึ่งเป็นเจ้าน้องต่อตัว ฉันจะหาคำรับสัมผัสให้คล้องกันได้อย่างไร
พระยาศรีสุนทร ฯ กราบทูลรับประกันว่าจะหาให้ได้ จึงทรง
รับฉันเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พระยาศรีสุนทร ฯ กราบ
ทูลรับแล้วไม่พอใจ คึกคึกนามกรมสำหรับพระองค์ศรี ฯ ขึ้น
สำรองไว้ว่า “กรมหมื่นศุภกาศกวีการ” เพราะเชอทรงชำนาญ
ชำนาญการบทกลอนภาษาไทย แต่ลักษณะพิธีรับกรมในสมัยนั้น
พระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระราชทานพระสุพรรณบัตรที่วังเจ้านาย

คือต้องสร้างวังก่อนแล้วจึงรับกรม พระองค์ศรี ฯ ท่านสิ้น
พระชนม์เสียแต่ยังไม่ได้สร้างวัง จึงมิได้เป็นกรม นามกรมที่
พระยาศรีสุนทรโวหารคิดไว้ก็เลยสูญ เมื่อโปรดให้พระองค์เจ้า
โสณบัณฑิตเจ้าน้องถนัดพระองค์ศรี ฯ ไปรับกรม พระยาศรี-
สุนทรโวหารคิดพระนามใหม่ว่า “กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา”
ก็สมผลคำ “ภาพ” ได้ไม่ขัดข้อง

(๑๑)

เมื่อพระองค์เจ้าศรีเสาวภาทรงสิ้นพระชนม์ ประจวบกับ
เวลาตั้งกระทรวงธรรมการ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้รวม
กรมพยาบาลเข้าเป็นส่วนหนึ่งในกระทรวงธรรมการ ซึ่งตัวฉัน
เป็นอธิบดี ฉันจึงได้ว่ากรมพยาบาลต่อพระองค์ศรี ฯ มา แต่
ผิดกันเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ตัวฉันต้องบังคับบัญชาการกรม
ต่าง ๆ ซึ่งรวมอยู่ในกระทรวงธรรมการ ไม่มีเวลาจะไปดูแล
กรมพยาบาลได้มากเหมือนพระองค์ศรี ฯ จึงต้องกราบทูลขอให้
พระยาไกรโกษา (เทศ) เป็นอธิบดีผู้รักษากรมพยาบาล
ตัวฉันเป็นแต่ผู้คิดการต่าง ๆ ที่จะให้จัด และไปตรวจการงาน
เองเป็นครั้งคราว เช่นไปตามโรงพยาบาลทุกแห่งสัปดาห์ละครั้ง
หนึ่งเป็นต้น การกรมพยาบาลที่จัดในสมัยเมื่อฉันอยู่กับฉัน ก็

ล้วนแต่จัดการต่าง ๆ ที่พระองค์ศรี ฯ ได้ทรงเริ่มจัดไว้ให้สำเร็จ
ไปทุกอย่าง มีการจัดขึ้นใหม่ในสมัยของฉันทน์ แต่เรื่องวิธีการ
พยาบาลคลอดลูก คงจะพรรณนาต่อไป

(๑๒)

เมื่อจะเล่าถึงเรื่องแกววิธีพยาบาลคลอดลูก จะต้องกล่าว
ถึงวิธีพยาบาลอย่างเดิมเสียก่อน ธรรมเนียมการคลอดลูกย่อมเสี่ยง
ภัยแก่ชีวิตทั้งแม่และลูกที่คลอดใหม่ จึงต้องพยาบาลด้วยระมัด
ระวังมาก มนุษย์ต่างชาติต่างมีวิธีพยาบาลการคลอดลูก ที่เชื่อ
ว่าจะปลอดภัยได้ดีกว่าอย่างอื่น และใช้วิธีที่ตนเชื่อถือสืบกันมา
ไม่พอใจเปลี่ยนแปลงเพราะเกรงคนกลางจะเป็นอันตราย แกววิธี
พยาบาลคนคลอดลูกที่ไทยเราใช้กันมาแต่โบราณนั้น ให้หญิงที่
คลอดลูกนุ่งผ้าขัดเตี่ยวนอนบนกระดานแผ่นหนึ่งเรียกว่า “กระ-
ดานอยู่ไฟ” มีเตาสุ่มไฟไว้ข้างกระดานนั้น ให้ส่งความร้อนกว่า
อากาศปรกติ ถึงผิวหนังคนคลอดลูกอยู่เสมอตลอดเวลา ๑๕
วัน และให้กินยาทาไปทั่วทั้งตัว ต่อเมื่อสิ้นเขต “อยู่ไฟ”
แล้วจึงลงจากกระดานไฟอยู่กับเรือนเหมือนแต่ก่อน ไทยเราโดย
เฉพาะพวกผู้หญิงแต่ก่อนมาเชื่อกุศลงของการอยู่ไฟนั้นคง ถึงชอบ

ยกเป็นเหตุอ้างเมื่อเห็นผู้หญิงคนใดคลอดลูกแล้ว ร่างกายทรุดโทรมว่าเป็นเพราะ “อยู่ไฟไม่ได้” ถ้าอ้วนท้วนผิวพรรณผ่องใส ก็ชมว่า “เพราะอยู่ไฟได้” เลยเป็นบ้ำจายให้ตัวผู้หญิงที่ยังไม่เคยคลอดลูกเชื่อว่า อยู่ไฟเป็นการป้องกันอันตรายและให้คนแก่ตนเมื่อภายหลัง แม้ไม่สบายก็ไม่รังเกียจ แต่ที่จริงการอยู่ไฟถึงจะเป็นคุณหรือไม่ให้โทษก็แต่เฉพาะคนที่ไม่มีอาการเจ็บไข้ ถ้ามีพิษไข้อยู่ในตัวไอไฟกลับให้โทษขึ้นอยู่ก็อาจจะเป็นอันตราย แต่วิธีพยาบาลอย่างเดิม ถ้าคนคลอดลูกเป็นไข้ก็เป็นแต่ลดไอไฟให้น้อยลง หากกล้าเลิกอยู่ไฟไม่ จึงมีเหตุถึงตายด้วยอยู่ไฟบ่อย ๆ

ทีนี้จะเล่าถึงมูลเหตุที่เปลี่ยนวิธีพยาบาลคนคลอดลูก กรมหมื่นปราบปรบักษ์เคยตรัสเล่าให้ฉันฟังว่า เมื่อท่านยังเป็นหม่อมเจ้ามีบุตรคนแรก (คือเจ้าพระยาพระเสด็จ) หม่อมเปี่ยมมารดาเป็นไข้ทรุนทรายนทหนาวร้อนไม่ได้ แต่พวกผู้ใหญ่ที่พยาบาลบังคับ ชี้นให้อยู่ไฟจนหม่อมเปี่ยมตาย ท่านก็ทรงปฏิญาณแต่นั้นมาว่า ถ้ามีลูกอีกจะไม่ให้หม่อมอยู่ไฟเป็นอันขาด ต่อมาเมื่อท่านจะมีลูกอีก ประจวบเวลาหม่อมเอกาแว่นเข้ามารับราชการเป็นแพทย์ประจำพระองค์พระเจ้าอยู่หัว จึงให้หม่อมเอกาแว่นเป็นผู้ผดุงครรภ์และพยาบาลตามแบบของฝรั่ง ก็ปลอดภ้ยสบายดี แต่

นั้นมา ท่านจึง ใช้แบบ ฝรั่งเศส หม่อม และบุตรีตา ของ ท่านก็อยู่
 เป็นสุข ไม่มีใครเป็นอันตราย ผู้อื่นนอกจากกรมหมื่นปราบ ๖ ก็
 เลื่อมใสวิธียาบาลคนคลอคลุกตามแบบฝรั่ง กันน่าจะมี แต่คง
 เป็นเพราะพวกผู้หญิงในครัวเรือนไม่ยอมเลิกอยู่ไฟ และไม่มี
 เหตุบังกับเหมือนกรมหมื่นปราบ ๖ กรมหมื่นปราบ ๖ จึงเป็น
 ผู้เลิกการอยู่ไฟ ใช้วิธียาบาลคนคลอคลุกตามแบบฝรั่งก่อนผู้
 อื่น กรมหมื่นปราบ ๖ เป็นผู้กักตุนอุปฐากสนองพระคุณ สมเด็จพระ
 พระศรีพัชรินทราบรมราชินีอยู่เสมอ ได้ยินว่าเมื่อครั้งประสูติ
 สมเด็จพระเจ้าฟ้าอัยยวงค์เกษาวุธ มีพระอาการเป็นไข้ กรมหมื่น
 ปราบ ๖ กราบทูลข้แจ้งแสดงคุณของวิธียาบาลอย่างฝรั่ง
 สมเด็จพระบรมราชินีทรงเลื่อมใส ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต
 เลิกผทมเพลิง ให้หม่อมเอกแวนยาบาลตามแบบฝรั่งก็ทรง
 สมบูรณ์พูนสุข ตระหนักพระราชหฤทัยว่าดีกว่าอยู่ไฟอย่างเดิม
 แต่นักเริ่มเลิกวิธีอยู่ไฟที่ในพระบรมมหาราชวัง และพวกผู้
 มีบรรดาศักดิ์ข้างนอกวังก็เอาอย่างตามเสด็จสมเด็จพระบรมราชินี
 มีมากขึ้นเป็นลำดับมา ฉะนั้นจึงจะใช้วิธียาบาลอย่างฝรั่งใน
 โรงพยาบาล ขยายประโยชน์ต่อไปถึงราษฎร แต่ในเวลานั้น
 ผู้หญิงไปคลอคลุกในโรงพยาบาลยังมีน้อย และร้องขอให้ใช้วิธี

พยาบาลอย่างเดิม เช่น ให้วงสายสัญญาณเขวียนยันต์รอบห้องที่อยู่ไฟเป็นต้น ชี้แจงชักชวนให้ใช้วิธีอย่างใหม่ก็ไม่มีใครยอม จึงเกิดขัดข้องเพราะถ้าขึ้นใจก็คงไม่มีใครไปคลอคลุกที่โรงพยาบาล เมื่อความขัดข้องนั้นทราบถึงสมเด็จพระบรมราชินี ทรงรับช่วยด้วยโปรดประทานอนุญาตให้กรมพยาบาลอ้างกระแสรับสั่งชี้แจงแก่คนที่จะคลอคลุกในโรงพยาบาล ว่าพระองค์เองได้เคยหม่อมเพ็ญมาแต่ก่อน แล้วมาเปลี่ยนใช้วิธีพยาบาลอย่างใหม่ ทรงสบายกว่าอยู่ไฟอย่างแต่ก่อนมาก มีพระราชประสงค์จะให้ราษฎรได้รับความสุขด้วย จึงทรงแนะนำให้ทำตามอย่างพระองค์ อย่าให้กลัวเลยหาหมออันตรายไม่ ถ้าใครทำตามที่ทรงชักชวนจะพระราชทาน เงินทำขวัญลูกที่คลอดใหม่คนละ ๔ บาท พอมีกระแสรับสั่งของสมเด็จพระบรมราชินีอย่างนั้น ก็เริ่มมีคนสมัครให้พยาบาลคลอคลุกตามวิธีใหม่ ในชั้นแรกหมอเกาะวนไปคุดูแลคนไข้เอง แล้วฝึกหัดหมอบกับคนพยาบาลจนชำนาญ แต่กระนั้นคนสมัครให้พยาบาลอย่างใหม่ก็ยังมีน้อย ในห้องเดียวกันมีทั้งคนคลอคลุกที่อยู่ไฟปนกันมาอีกหลายเดือน ต่อเมื่อเห็นกันว่าคนที่ไม้อยู่ไฟไม่ล้มตาย กลับสบายดีกว่าคนอยู่ไฟ ทั้งได้เงินทำขวัญลูกด้วย จำนวนคนที่ขออยู่ไฟก็น้อยลงจนเกือบไม่มีกรมพยาบาล

จึงสามารถตั้งข้อบังคับรับให้คนคลอดลูกในโรงพยาบาล แต่คนที่สมัครไม่อยู่ไฟ เลิกประเพณีอยู่ไฟในโรงพยาบาลเท่านั้น

ฉันได้ว่าการกรมพยาบาลอยู่ ๒ ปี พอถึง พ.ศ. ๒๔๓๕

ทรงพระกรุณาโปรดให้ฉันย้ายจากกระทรวงธรรมการไปเป็น
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ก็สิ้นเกี่ยวข้องกับกรมพยาบาลเพียง

นั้น ☐

นิทานเรื่อง

โจรแปลกประหลาด

จะเล่าถึงเรื่องโจรแปลกประหลาดที่ฉันได้เคยรู้จัก
๒ คน ชื่อว่าโจรทิม ชาวเมืองอินทบุรีคนหนึ่ง โจรจันทร์
ชาวเมืองปทุมธานีคนหนึ่ง จะเล่าเรื่องของโจรทิมก่อน

เรื่องโจรทิม

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ ฉันยังเป็นตำแหน่งอธิบดีกระทรวง
ธรรมการ ซึ่งกำหนดว่าจะยกขึ้นเป็นกระทรวงเสนาบดี จึง
ทรงพระกรุณาโปรดให้ ฉันนั่งในที่ ประชุมเสนาบดี แต่ใน เวลา
นั้น คำวันหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จลงประทับที่ประชุมเสนาบดี ณ มุขกะสน์ พระที่นั่งดุสิต

มหาประสาทตามเคย แต่คืนวันนั้นมีราชการน้อย พอปรึกษา
 สันระเบียบวาระแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตรัสว่า ได้ทรง
 รับฎีกานักโทษในคุก ทูลเกล้า ฯ ถวายทาง ไปรษณีย์ ฉบับหนึ่ง
 อยู่ข้างแปลกประหลาด โปรดให้อ่านให้เสนาบดีฟัง เป็นฎีกา
 ของอ้ายทิมนักโทษชาวเมืองอินทบุรี ต้องจำคุกด้วยเป็นโจรปล้น
 ทรัพย์ ความที่กราบบังคมทูลในฎีกาว่า ตั้งแต่อ้ายทิมต้องจำคุก
 พัสติจายให้ไปทำงานในกองจักสานได้ ผูกหักจักสานมาจน
 ขำนาญ จึงคิดว่าจะพยายามในกระบวนจักสานไม่ให้ฝีมือใครสู้ได้
 หมดทั้งคุก แล้วจะทำของสิ่งใดสิ่งหนึ่งทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรง
 เห็นฝีมือ ถ้าและโปรดของสิ่งนั้น จะขอพระราชทานโทษให้
 พ้นเวรจำ ออกบวชเป็นพระภิกษุ จีศัลภาวนาต่อไป ไม่ประพฤติ
 ซั่วร้ายเหมือนหนหลังจนตลอดชีวิต บัดนี้อ้ายทิมต้องจำคุกมา
 ๑๐ ปี ได้พยายามทำสิ่งของนั้นสำเร็จดังตั้งใจแล้ว ขอพระราช
 ทานทูลเกล้า ฯ ถวาย ถ้าโปรดฝีมือที่ทำนั้น อ้ายทิมขอพระราช
 ทานโทษสักครั้งหนึ่ง ในทำฎีกาอ้างว่า ถ้าความที่กราบทูล
 เป็นความเท็จแต่ข้อใดข้อหนึ่ง ขอรับพระราชอาญาถึงประหาร
 ชีวิต

ทรงนี้ จะต้องแทรกอธิบายสักหน่อย ด้วยในสมัยนั้น
ยังไม่ได้ตั้งประมวลกฎหมาย ยังใช้ประเพณีเดิม ซึ่งจำคุกโจร
ผู้ร้ายไม่มีกำหนดเวลาว่าต้องจำอยู่นานเท่าใด จะพ้นจากเวร
จำได้ แต่ด้วยพระเจ้าแผ่นดินทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระ-
ราชทาน นักโทษในคุกจึงต้องถวายฎีกาขอพระราชทานโทษ ขึ้น
เดิมมักให้ญาติพี่น้องถวายฎีกาแทนตัว ครั้นมีการไปรษณีย์เกิด
ขึ้น ก็ถวายฎีกาทางไปรษณีย์ จำนวนฎีกาคณกษขอพระราชทาน
โทษจึงมีมาก แต่พระเจ้าอยู่หัวทรงตั้งกำหนดเวลาไว้ตามพระ-
ราชนิยม ว่าคนโทษอย่างไรก็ต้องคิดเวรจำมานานเท่าใดแล้ว
หรือว่าได้ทำความชอบพิเศษอย่างไร จึงทรงพิจารณา ถ้าถวาย
ฎีกาไม่เข้าในเกณฑ์ก็ยกฎีกาเสีย ฎีกาของอ้ายทิมเข้าในเกณฑ์ที่
จะได้รับพระราชทานวิฉัย เพราะต้องจำคุกมาถึง ๑๐ ปีแล้ว

เมื่ออ่านฎีกาอ้ายทิมในที่ประชุมแล้ว ท้าวสรวงกรมพระ
นเรศวรฤทธิ์ เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นและเป็นผู้บัญชา
การกระทรวงนครบาลอยู่ในเวลานั้น ให้ไปสอบสวนดูว่าคำที่
อ้ายทิมนักโทษอ้างในฎีกามีจริงเพียงไร ถึงคราวประชุมหน้า
กรมพระนเรศ ๖ นำกาดังน้ำร้อนที่อ้ายทิม ได้สาบไว้ ใบหนึ่งเข้า

ไปถวาย และกราบทูลว่าคำที่อัยยิมอันนั้นสอบสวนได้ความจริงทุกข้อ พระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรมาถึง เห็นเป็นฝีมืออย่างประณีตจริงๆ มีพระราชดำรัสว่า “มันพูดจริง เราก็จะให้มันเห็นผลความจริง” จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัยยิมไปกราบทูลพระราชนัดดาอัยยิม แล้วตำราสั่งกรมพระนครฯ ให้นำสิ่งของไปให้คนผู้เป็นอธิบดีกระทรวงธรรมการ จัดการบวรอัยยิม เป็นนาค ของหลวงบวชพระราชทาน

สมัยนั้น นักโทษยังต้องจองจำอยู่ในคุกเดิมที่หน้าวัดพระเชตุพนฯ เมื่อกรมมหาดคฤมาตย์โจรทิมไปส่ง จันแฉเห็นศุภนิมตมนุษย์หน้าสังเวช ด้วยผมยาวรุงรังไปทั่วหัว เนื้อตัวก็ขมุกขมอมอย่างว่า “ขี้เกลท่วหัว” มีแต่ผ้าขาดรุ่งริ่งติดตัวไปแต่สังเกตุกิริยาอัธยาศัยเรียบร้อย รุนราวเป็นคนกลางคนอายุสัก ๔๐ ปีเศษ จันรับตัวไว้แล้ว ต้องเริ่มช่วยให้อาบน้ำถูขี้เกลท่ว ตัดผม แล้วให้เครื่องนุ่งห่มใหม่ และจัดที่ให้อยู่ในบ้านจันจนกว่าจะไปบวช แต่แรกคนในบ้านออกจะพากันกลัวด้วยได้ยินว่าเป็นโจร ต่อเมื่อรู้เรื่องที่โจรทิมทูลขอ จึงพากันสงสารเลี้ยงดูเลี้ยง รังเกียจ ช่วยอุปการะเลี้ยงดูด้วยเมตตาจิตทั่วทั้งบ้าน ส่วนการ

ที่จะบวชนั้น ฉันปรึกษากับเจ้าพระยาวิชิตวงศ์ไกร (ม.ร.ว. กลีสัทธน์) เวลานั้นยังเป็นที่พระยาฤทธิการบดปลັกทุลฉลงกระทรวงธรรมการ เห็นว่าควรให้บวชอยู่วัดพระเชตุพน ๖ ให้ไปบอกพระราชาคณะเจ้าอาวาสกัณฐ์จะรับพระทิมไว้ในวัดนั้น ฉันให้ไปเบิกผ้าไตรกับเครื่องบริวารของหลวงมาแล้ว ถึงวันกำหนดจึงให้นายทิม แต่งตัว หุ่นผ้ายก สวม เสื้อครุย ตามแบบ นาคหลวง แล้วพาตัวขึ้นรถไปยังวัดพระเชตุพน ๖ ด้วยกันกับเจ้าพระยาวิชิตวงศ์ ๖ มีพวกข้าราชการในกระทรวงธรรมการ และกระทรวงนครบาล กับทั้งพวกที่บ้านของฉันพากันไปช่วย ข้างฝ่ายพระสงฆ์พระราชาคณะกับพระฐานานุกรมคณะปรก ก็พร้อมเพรียงกันทำพิธีอุปสมบทที่ในพระอุโบสถกุฎกรีกกรันสมกับที่เป็นนาคหลวง

เมื่อบวชเสร็จแล้ว พระทิมอยู่ที่วัดพระเชตุพน ๖ ๒ พรรษา ในระหว่างนั้น ตัวฉันย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ในปีนั้นเอง วันหนึ่งพระทิมมาหาบอกว่าเมื่อจำพรรษาที่ ๒ อยู่ที่วัดพระเชตุพน ๖ เกิดอาพาธเป็นโรคเหน็บชา (Beri-beri) รักษาตัวมาพอก่อยคลายขึ้นบ้างแต่

ยังอ่อนเพลีย เธออยากจะขึ้นไปอยู่วัดที่เมืองอินทบุรี ด้วยมีญาติ
 โยมอยู่ในเมืองนั้น เจ็บไข้พอจะได้อาศัยความอุปการะของเขา
 ถามว่าฉันจะรังเกียจหรือไม่ ฉันตอบว่าตัวเรานั้น พระเจ้า
 อยู่หัวได้พระราชทานโทษโปรดบวชให้เป็นโสกแก่ตัวแล้ว จะ
 ไปไหนหรืออยู่ที่ไหนก็ได้ตามชอบใจ แต่ที่เธอมาปรึกษาฉัน
 ก่อนนั้นก็ได้อยู่ ฉันจะมีทอ้งตราไปฝากให้เจ้าเมืองกรมการเขา
 ช่วยอุปการะด้วย แต่เมื่อขึ้นไปอยู่เมืองอินท์ ถ้าเธอจะย้ายไป
 อยู่ที่ไหนต่อไป ให้บอกเจ้าเมืองกรมการให้เขารุ้เสียก่อนจึงจะดี
 เธอรับคำ ฉันก็ให้ทำทอ้งตราให้เธอถือขึ้นไปยังเมืองอินท์ แต่
 นั้นพระทิมก็เรียบหายไปแล้ว

ครั้นถึง ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ในเวลากำลังไทย
 วิวาทกันกับฝรั่งเศส วันหนึ่งฉันลงมาจากบนเรือนเห็นพระทิม
 มานั่งคอยอยู่ที่ทอ้งพระโรง ฉันถามเธอว่ามีกิจธุระอะไรหรือ
 พระทิมตอบว่า “อาตมาภาพอยู่ที่เมืองอินท์ ได้ยินว่ามีศึกฝรัง
 เศสมาตีเมือง อาตมาภาพคิดถึงพระเดชพระคุณของพระเจ้า-
 อยู่หัว ซึ่งได้ทรงพระกรุณาแก่อาตมาภาพมาแต่ก่อน เมื่ออา-
 ตมาภาพยังเป็นหนุ่ม ได้เคยเรียนกาตาอาคมสำหรับต่อสู้ศัตรูอยู่บ้าง

จึงลงมาเฝ้าหมายจะถวายพระพรลาสิกไปอาสารบฝรั่งเสส สนอง
พระเดชพระคุณพระเจ้าอยู่หัว เมื่อเสร็จการบัพแล้วถำรอก
ชีวิตอยู่ก็จะกลับบวชอีกอย่างเดิม” ฉันท้ฟังน้กรักใจพระทิม
จึงตอบว่า ฉันท้ต้องไปกราบทูลก่อน เพราะเมื่อบวชเป็นนาค
หลวงของพระเจ้าอยู่หัว ให้เธอพักรอพ้งอยู่ที่บ้าน ฉันท้ไปกราบ
ทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ขอบพระราชหฤทัย ออกพระ-
โอษฐ์ว่า “มนุษย์เราน้ถึงตักทำจนเป็นโจรผู้ร้ายแล้ว ถำกลับใจ
ได้จริง ๆ ก็ยังเป็นคนดีได้” โปรดให้ฉันท้เชิญกระแสรบสงไป
บอกพระทิมว่า ซึ่งมีความกตัญญูกิดจะสนองพระเดชพระคุณน้
ทรงขอบใจน้ แต่การบัพใช้แก่คนฉกรรจ์ที่ยังมีกำลังมาก
พระทิมอายุมากเกินขนาดเสียแล้ว ให้บวชเอาบุญต้อไปเกิด เธอ
ได้ฟังกระแสรบสงอย่างน้ก็ลากลับไป แต่ณั้มาฉันท้จะได้พบ
กับพระทิมอีกบ้างหรืออย่างไรจำไม่ได้ แต่ไม่มีกิดเกี่ยวข้องต้อง
คิดถึงพระทิมมาหลายปี

จนถึงครั้งหนึ่ง จะเป็นเมื่อปีใดจำไม่ได้ ฉันท้ได้รับใบ
บอกมาจากเมืองอินทบุรีว่า พระทิมอาพาธถึงมรณภาพ เขา
เห็นว่าเธอเป็นพระที่พระเจ้าอยู่หัวโปรดบวชพระราชทาน และ

นั้นได้สั่งให้อุปการะ จึงปรึกษากับพวกญาติให้รอการปลงศพ
พระทิมไว้บอกมาให้ฉันทราบก่อน ฉันทเห็นว่าพระเจ้าอยู่หัวเคย
ทรงพระกรุณาแก่พระทิมมาแต่ก่อน จึงนำความขึ้นกราบทูลว่า
พระทิมถึงมรณภาพเสียแล้ว มีพระราชดำรัสว่าพระทิมเป็นคน
ซื่อสัตย์ ถึงไม่ทรงรู้จักตัวก็ได้ทรงอุปการะมาแต่ก่อน โปรด
ให้ฉันทเบิกศิลาหน้าเพลิงกับผ้าสำหรับชกบังสุกุลเป็นของหลวงส่ง
ไปพระราชทานเพลิงศพพระทิม เพราะฉะนั้นงานศพพระทิมก็
กลายเป็นอย่างศพารมการที่ได้พระราชทานสัญญาบัตร ด้วยมีข้า
หลวงพระราชทานเพลิงและมีกรมการ ไปช่วย งานเป็น เกียรติยศ
สิ้นเรื่องประวัติพระโจรทิมเพียงเท่านี้ พิศุทธะให้สุสมกับคำสุภา-
ยิตโบราณซึ่งว่า “ไม้ต้นคดปลายตรงยังคดเอาดีได้ ถ้าปลายคด
ถึงต้นจะตรงก็ใช้ไม่ได้” จึงเขียนเรื่องรักษาไว้มิให้สูญเสีย

เรื่องโจรจันทร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ มีโจรพวกหนึ่งสมคบกันเที่ยวปล้น
ในแขวงจังหวัดปทุมธานี จังหวัดอยุธยาและจังหวัดสุพรรณบุรี
เมือง ๆ ถึงเดือนกรกฎาคมโจรพวกนั้นปล้นได้ผู้กระบือใน

แขวงจังหวัดปทุมธานี แล้วไปปล้นที่บ้านชีปะขาว ในแขวง
จังหวัดสุพรรณบุรีอีกแห่งหนึ่งติด ๆ กัน เวลานั้นเจ้าพระยาศรี
วิชัยนิหัตว์ (ชม สุนทรารชุน) ยังเป็นพระยาสุนทรบุรี ๖ สมุห
เทศาภิบาล มณฑลนครชัยศรีเป็นผู้เข้มแข็งขึ้นชื่อในการปราบ
โจรผู้ร้าย สามารถจับโจรพวกนั้นที่เป็นชาวเมืองสุพรรณได้
หลายคนให้การรับเป็นลัทธิพวกเพื่อน จึงให้จับโจรที่เป็น
ชาวเมืองอื่นเอาไปรวมกันชำระที่เมืองนครปฐม

ในเวลากำลังชำระโจรพวกนั้น วันหนึ่งฉันออกไป
เมือง นครปฐม เพื่อจะ ผ่อนพัก ในเวลา ราชการ เบบาง ตามเคย
เห็นตำรวจภูธรคุมนักโทษคนหนึ่งขึ้นรถไฟที่สถานีบางกอกน้อย
ไปพร้อมกับฉัน แล้วไปลงที่สถานีพระปฐมเจดีย์ ฉันถามได้
ความว่าเป็นพวกโจรผู้ร้ายที่กำลังชำระกันหนึ่ง ซึ่งจับตัวไปจาก
เมืองปทุมธานี คำว่านั้นเจ้าพระยาศรีวิชัย ๖ มากินอาหารด้วย
ฉันกับฉันตามเคย แต่พอกินแล้วท่านขอลาวจะต้องไปชำระ
ผู้ร้าย ฉันถามว่าเหตุใดจึงต้องไปชำระเอง ท่านบอกว่าโจร
คนที่ได้ตัวมาใหม่ในวันนั้นเป็นตัวสำคัญนัก ที่เมืองปทุมธานี
เรียกกันว่า “จันทร์เจ้า” เป็นหัวหน้าของผู้ร้ายพวกนั้นทั้งหมด

ถ้าให้คนอื่นชำระเกรงจะไม่ได้ความจริง . ถึงคืนต่อมาเมื่อกินอาหารด้วยกัน ฉันถามว่าชำระจนถึงคืนที่ ๕ เวลาเจ้าพระยาศรีวิชัย ฯ มากินอาหารก็ยิ้มแย้มแจ่มใส ฉันถามถึงการชำระผู้ร้าย ท่านบอกว่าโจรจันทร์เจ้ารับเป็นสัจแล้ว

แต่ก่อนนั้นยังไม่เคยรู้จักตัวหัวหน้านายโจรหรือที่เรียกตามคำโบราณว่า “มหาโจร” นี้ก็อยากรู้จักโจรจันทร์เจ้าจึงบอกเจ้าพระยาศรีวิชัย ฯ ว่า เมื่อท่านชำระสะสางโจรจันทร์เจ้าเสร็จสิ้นสำนวนแล้ว ขอให้คุมตัวมาให้พบกับฉันสักหน่อย ท่านก็ให้คุมมาในวันรุ่งขึ้น พอฉันแลเห็นก็นึกประหลาดใจ ด้วยดูเป็นคนสุภาพ รูปร่างผอมบางไม่มีลักษณะอย่างใดที่จะสื่อว่าใจคอเหี้ยมโหดถึงเป็นหัวหน้าโจร เมื่อพูดด้วย ถ้อยคำที่ตอบก็เรียบร้อยเหมือนอย่างเคยเพ็ดทูลเจ้านายมาแต่ก่อน ฉันออก พิศวงจึงถามว่าได้เคยเฝ้าเห็นเจ้านายมาก่อนบ้างหรือ โจรจันทร์ตอบว่าเคยเฝ้าหลายพระองค์ ที่เคยทรงใช้สอยก็มี ฉันยังสงสัยถามว่า “ก็แกเป็นโจร เจ้านายท่านไม่ทรงรังเกียจหรือ” โจรจันทร์ตอบว่า “เจ้านายท่านไม่ทรงทราบว่าเป็นโจร อย่าว่าแต่ว่าเจ้านายเลย ถึงคนอื่น ๆ ก็ไม่มีใครรู้ว่าเป็นโจร รู้แต่

ในพวกโจรด้วยกันเท่านั้น” เพราะพวกโจรต้องระวังตัวกลัวถูกจับอยู่ด้วยกันทั้งนั้น เรียกกันว่า “นักเลง” คนอื่นก็เลยเรียกว่า นักเลง หมายความว่า เป็นคนกว้างขวาง นักเลงคนไหนมีพวกมากก็เรียกกันว่า “นักเลงโต” นักเลงที่ไม่เป็นโจรก็มี แต่ นักเลงเป็นคนกว้างรับใช้สอยได้คล่องแคล่ว ผู้มีบรรดาศักดิ์จึงชอบใช้ ก็ได้คุ้นเคยกับผู้มีบรรดาศักดิ์ด้วยเหตุนี้ ฉะนั้นได้ถามความข้ออื่นต่อไป โจรจันทร์ก็เล่าให้ฟังโดยชื่อแม่จันลักษณะที่ทำให้โจรกรรม คงเป็นเพราะเห็นว่าได้รับสารภาพความผิดต่อเจ้าพระยาศรีวิชัย ฯ หมกแล้ว ไม่มีอะไรจะต้องปกปิดต่อไป แต่การที่ถามโจรจันทร์ความ ประสงค์ ของเจ้าพระยา ศรีวิชัย ฯ กับความประสงค์ของตัวจันผิดกัน เจ้าพระยาศรีวิชัย ฯ ประสงค์จะรู้เรื่องปล้นเมื่อเดือนกรกฎาคมเป็นสำคัญ แต่ตัวจันอยากวิธีของโจรผู้ร้ายทั่วไป ไม่เฉพาะแต่เรื่องที่โจรจันทร์ถูกจับ ฟังคำอธิบายของโจรจันทร์จึงเลยออกสนุก ยิ่งฟังไปก็ยิ่งตระหนกใจว่า โจรจันทร์ชำนาญชำนาญการโจรกรรมสมกับที่เป็นนายโจร ฉะนั้นถึงกระบวนโจรกรรมอย่างใด ๆ โจรจันทร์พรรณนาได้ทั้งหมดว่าทำอย่างนั้น ๆ และชี้แจงได้ว่าเหตุใดจึงทำอย่างนั้น คงจะเขียนให้เห็นพอเป็นตัวอย่างต่อไป

ถามว่า การที่โจรปล้นเรือนนั้นเขามักมีคนอยู่ที่ใกล้
กับเจ้าทรัพย์เป็นสายจริงหรือ

ตอบว่า การที่ปล้นนั้นจำต้องมีสาย ถ้าไม่มีสายก็ปล้น
ไม่ได้

ถามว่า เพราะเหตุใดที่ไม่มีสายจึงปล้นไม่ได้

ตอบว่า พวกโจรต้องอาศัยผู้เป็นสายหลายอย่างเป็นต้น
แต่ผู้เป็นสายไปบอก พวกโจรจึงรู้ว่าบ้านไหนมีทรัพย์ถึงสมควร
จะปล้น และการที่จะปล้นนั้น พวกโจรต้องเอาชีวิตเสี่ยงภัย
พวกโจรก็รักชีวิตเหมือนกัน ต้องสืบสวนและไล่เลียงผู้เป็นสาย
ให้แน่นอนก่อนว่า เพื่อนบ้านเรือนเคียงอาจจะช่วยเจ้าทรัพย์
ได้อย่างไร ทางที่จะเข้าไปถึงบ้านเจ้าทรัพย์เป็นอย่างไร และ
ต้องสืบหาโอกาสเวลาเจ้าทรัพย์เผลอหรือเวลาไม่อยู่เป็นต้น จน
แน่ใจว่ามีค่าสูงกว่าเจ้าทรัพย์ตั้งเท่าตัวหนึ่ง พวกโจรจึงจะปล้น
การที่ปล้นนั้น ผู้เป็นสายมักเป็นต้นคิด ไปชักชวนพวกโจรมา
ปล้น พวกโจรพาต้องหากคนเป็นสายไม่

ถามว่า คนชนิดใดที่เป็นสายให้โจรปล้นบ้าน

ตอบว่า มักอยู่ในคน ๓ ชนิด คือคนรับใช้อยู่ในบ้าน
เจ้าทรัพย์ ที่อยากได้เงินชนิดหนึ่ง เพื่อนบ้านที่เบียดเบียน

ผลาญเจ้าทรัพย์ชนิดหนึ่ง ญาติที่โกรธเจ้าทรัพย์เพราะขอเงินไม่ให้ชนิดหนึ่ง

ถามว่า โจรที่ขึ้นปล้นเรือนนั้น โฉนจึงรู้ว่าเขาเก็บเงินทองไว้ที่ไหน

ตอบว่า ประเพณีของโจรปล้น เมื่อขึ้นเรือนได้แล้ว หมายจับตัวเจ้าทรัพย์หรือคนในเรือนเป็นสำคัญ เพราะพวกโจรไม่รู้ว่เงินทองเก็บไว้ที่ไหน ต้องขู่หรือทำกรรมบังคับให้คนในเรือนนำขึ้น จึงได้ทรัพย์มาก ถ้าจับตัวคนในเรือนไม่ได้ พวกโจรก็ถอยกันหาเอง มักได้ทรัพย์น้อยเพราะการปล้นต้องรีบให้แล้วโดยเร็ว มิทันให้พวกชาวบ้านมาช่วย

ถามว่า การที่จับตัวเจ้าทรัพย์บังคับตามนั้น ไม่กลัวจำหน้าได้หรือ

ตอบว่า แรกก่อนมา โจรที่ขึ้นเรือนใช้มอมหน้ามิให้เจ้าทรัพย์รู้จัก แต่เมื่อการปกครองมีกำหนดผู้ใหญ่บ้านเวลาเกิดปล้น ผู้ใหญ่บ้านมักเรียกลูกบ้านมาตรวจ จะลางหน้าไปรับตรวจไม่ทัน พวกโจรจึงคิดวิธีใหม่ ให้โจรที่อยู่ถิ่นฐานห่างไกลเจ้าทรัพย์ไม่รู้จัก เป็นพนักงานขึ้นเรือน ไม่ต้องมอมหน้าเหมือน

แต่ก่อน ให้โจรที่อยู่ใกล้เปลี่ยนไปเป็นพนักงานชুমะวังทางอยู่ในที่มืด

ถามว่า โจรชนิดไหนที่เรียกกันว่า “อ้ายเสือ”

ตอบว่า คำว่า “อ้ายเสือ” นั้น มิใช่ชื่อสำหรับเรียกตัวโจร เป็นแต่คำสัญญาที่หัวหน้าสั่งการในเวลาปล้นเป็นต้น แต่เมื่อลอบเข้าไปร่ายล้อมบ้านแล้ว พอจะให้ลงมือปล้นอย่างเปิดเผย หัวหน้าร้องบอกสัญญาณว่า “อ้ายเสือเออวา” พวกโจรก็ยิงปืนและเข้าพังประตูบ้าน เมื่อเข้าบ้านได้แล้ว หัวหน้าร้องบอกสัญญาณว่า “อ้ายเสือชน” พวกที่เป็นพนักงานชนเรือนต่างก็ชนทุกทางที่จะชนเรือนได้ เมื่อปล้นแล้วหัวหน้าร้องบอกสัญญาณว่า “อ้ายเสือถอย” ต่างก็ลงจากเรือนพากันกลับไป แต่ถ้าไปเสียทีเห็นจะปล้นไม่สำเร็จ หัวหน้าร้องบอกสัญญาณว่า “อ้ายเสือล่า” ต่างคนต่างหนีเอาตัวรอด เป็นคำสัญญากันอย่างดี

พึงเห็นได้ตามคำอธิบายที่เขียนเป็นตัวอย่างไว้ว่า โจรจันทร์จันทร์ชำนาญการโจรกรรมมาก ถ้าหากโจรกรรมเป็นศาสตรอันหนึ่ง ความรู้ของโจรจันทร์ก็ถึงภูมิศาสตราจารย์ เพราะ

จะนั้นทุกคนได้วันหนึ่ง จันก็ติดใจ นึกอยากจะรู้ขบวนของ
โจรต่อไปให้สิ้นเชิง แต่นั้นถึงเวลาเย็นจันลงไปนั่งเล่นที่สนาม
หญ้าก็ให้เบิกตัวโจรจันท์มาตาม ต่อมาอีกหลายวันจึงค้นกัน
จันเลยถามต่อไปว่า เพราะเหตุใดแกจึงรับเป็นสจ๊วต โจรจันท์
ตอบว่า เฌมก็ตั้งใจจะไม่รับ ถ้าชำระที่เมืองปทุมธานีก็เห็นจะ
ไม่ได้ความจากตัวแก แต่ใจมาอ่อนเสียที่ถูกเอามาชำระต่างเมือง
ตั้งแต่ลงจากรถไฟแลหาพวกพ้อง แม้แต่ใครที่เคยรู้จักหน้าสัก
คนหนึ่งก็ไม่มี เหลือแต่ตัวคนเดียวก็เปลี่ยวใจ เมื่ออยู่ในเรือน
จำพบปะนักโทษถามถึงพรรคพวกที่ถูกจับมา เขาบอกว่ารับเป็น
สจ๊วตแล้ว ก็ยังครั่นคร้าม แต่อย่างอื่นไม่ทำให้ท้อใจเหมือน
วิธีชำระของเจ้าคุณเทศา ถามว่าท่านชำระอย่างไร โจรจันท์เล่า
ว่าเวลารายามหนึ่งท่านเอาตัวไปที่ศาลอำเภอ ตัวท่านนั่งเก้าอี้
อยู่ที่โต๊ะกับข้าราชการอีกสักสองสามคน ท่านเรียกตัวเข้าไปนั่ง
ที่ข้างเก้าอี้ของท่าน แล้วถามเรื่องที่ไปปล้น แกปฏิเสธว่าไม่
ได้รู้เห็นด้วย ท่านก็หัวเราะแล้วว่า “ก็คิดเสียให้เถิด พวก
พ้องเขากับหมดแล้ว” ท่านว่าเท่านั้น แล้วก็หันไปพูดกับพวก
ข้าราชการถึงการงานอย่างอื่น ๆ และสุมบุหรืกินน้ำร้อนพลาง

ให้แก่งค้อย อยู่บน เนิงหันกลับ ไปตามอีกว่า “จะว่าอย่างไร”
 แกปฏิสเร ท่านก็หัวเราะ “คิดดูเสียให้ดี” แล้วหันไปพูดกับ
 ข้าราชการ ให้แก่งค้อยอยู่อีก นาน ๆ หันมาถามอย่างนั้นอีก
 แกปฏิสเร ท่านหัวเราะแล้วบอกให้คิดให้ดีอีก เวียนถามอยู่แต่
 อย่างนั้นหลายพักจนเวลาสัก ๕ หุ่่มจึงเลิกชำระ ถึงวันที่ ๒ พอ
 ยามหนึ่งท่านก็เอาตัวไปชำระอีก พอไต่ขึ้นท่านถามเหมือนอย่าง
 วันก่อนก็รำคาญใจ ยิ่งถูกถามซ้ำซากก็ยิ่งรำคาญหนักขึ้น แต่
 ยังแข็งใจปฏิสเรอยู่อีกคืนหนึ่ง พอถึงคืนที่ ๓ ระอาใจเสียแท้
 เมื่อเขาไปเอาตัวมาจากเรือนจำ พอเจ้าคุณเทศาตั้งคำถามอย่าง
 เก่าอีกก็เกิดเบื่อเหลือทน เห็นว่าถ้าปฏิสเรท่านก็คงถามเช่นนั้น
 ไปไม่มีที่สุด นึกว่าไหน ๆ ก็คงไม่พ้นโทษ เพราะพวกเพื่อน
 รับเป็นสังฆมกแล้ว รับเสียให้รู้แล้วไปทักว่า จะได้หลับนอน
 สบายรำคาญ แกจึงรับเป็นสังฆในคืนที่ ๓ เพราะ “สุบญญาเจ้าคุณ
 เทศาท่านไม่ได้”

ในการชำระโจรผู้ร้าย เจ้าพระยาศรัวิชัย ฯ มีวิธีคิดกับ
 คนอื่นหลายอย่าง ท่านเคยบอกกับฉันอย่างหนึ่งว่า ถ้าชำระใน
 ถิ่นที่ตัวผู้ร้ายอยู่ไม่ใคร่รับเป็นสังฆ ด้วยมันอายพวกพ้องของมัน

ถ้าเอาไปชำระในทางดินฐานได้ความสำงัยขึ้น พระยามหินทร
เทศานุวัติ (ใหญ่ ศยามานนท์) ซึ่งต่อมาได้เป็นสมุหเทศาภิบาล
นครชัยศรี เวลานั้นยังเป็นพระยาศรีวิเศษ ยกกระบัตรมณฑล
หัวหน้าพนักงานอัยการเป็น มือขวาของเจ้าพระยาศรีวิชัย ฯ ใน
การชำระโจร ผู้ร้ายเคยเล่าให้ฉันฟังว่า เมื่อพวกโจรจันทร์ปล้น
บ้านชีปะขาวครั้งนั้น พอรู้ข่าวถึงนครปฐมเจ้าพระยาศรีวิชัย ฯ
ก็ให้พระยามหินทร ฯ รีบลงเรือไฟขึ้นไปเมืองสุพรรณ สั่งว่า
ให้ไปเอาตัวผู้ใหญ่บ้านก่อนที่ตำบลบางซอมาซักถามเถิดคงจะได้
ความ พระยามหินทร ฯ ตรงไปเอาตัวผู้ใหญ่บ้านก่อนมาซักใช้
ก็ให้การรับเป็นสัจว่าอยู่ในพวกโจรที่ปล้นนั้น ให้การบอกชื่อ
พวกโจร จึงจับตัวได้โดยมาก พระยามหินทร ฯ ไม่เข้าใจว่า
เพราะเหตุใดเจ้าพระยาศรีวิชัย ฯ จึงสามารถที่จะจับตัวได้ ว่าให้
เอาตัวผู้ใหญ่บ้านก่อนมาชำระ มีผู้อื่นว่าวิธีของเจ้าพระยาศรี-
วิชัย ฯ นั้น เวลาท่านไปเที่ยวไหน ๆ ท่านสืบถามชื่อเกโจง
ในถิ่นนั้น จักไว้ในสมุดพกเสมอ ถ้าสามารถจะพบได้ก็คิดอ่าน
รู้จักตัวช่วย แล้วสืบถามเรื่องประวัติของพวกนั้นนำเลงจากคนร่วม
ถิ่นที่เป็นนักโทษตกอยู่ในเรือนจำ จึงรู้แหล่งของพวกโจรใน

ตำบลต่าง ๆ ท่านยังมีผู้ช่วยอย่างเป็นทางการเป็นมือซ้ายของท่านอีกคนหนึ่ง
คือพระพุทธรุเกษตรารักษ์ (โพธิ์) เมื่อยังเป็นที่หลวงชัยอาญา
พะทำมะรงเรือนจำเมืองนครปฐม เป็นผู้มีความรู้ดีอย่างแปลก
ประหลาดในกระบวนการบังคับบัญชา ไม่ทุร้าย แต่สามารถให้นัก
โทษรักด้วยกลัวด้วย เรียกหลวงชัยอาญาว่า “คุณพ่อ” ทั้งเรือน
จำ จนคนภายนอกพิศวง ถึงกล่าวกันว่าหลวงชัยอาญาอาจจะจ่าย
นักโทษไปทำงานได้ด้วยไม่ต้องมีผู้คุม เพราะเกรงจักผูกใจนัก
โทษมิให้หนี ฉันเคยถามตัวแเองว่าทำอะไร นักโทษที่แ
จ่ายจึงไม่หนี แยกบอกว่านักโทษมี ๒ ชนิด ชนิดที่จะหนีถ้ามีโอ
กาสเมื่อใดมันหนี ชนิดนี้จ่ายออกนอกตารางไม่ได้ แต่นัก
โทษอีกชนิดหนึ่งใจยังรักดี คือพวกที่จะต้องติดไม่นานนัก หรือ
พวกที่ใกล้จะถึงเวลาพ้นโทษ ชนิดนี้สั่งสอนได้ ถึงในพวกนี้แ
ก็เลือกจ่ายไปโดยลำพัง แต่คนที่เชื่อใจได้ว่าจะไม่หนี แยกไม่มี
วิชาอย่างไรที่จะเปลี่ยนอุปนิสัยของมันได้ ฉันได้ฟังอธิบายของ
แยกก็เข้าใจว่า ความสามารถของแยกอยู่ที่รู้จักกาใจนักโทษเป็นสำ
คัญที่แยกเป็นกำลังของเจ้าพระยาศรีวิชัย ฯ นั้น อยู่ในการสืบเรื่อง
โจรผู้ร้ายจากความรู้ของพวกนักโทษอย่างหนึ่ง กับปลอมผู้ร้าย
ให้รับเป็นสัจอย่างหนึ่ง ดูเหมือนแยกจะมีนักโทษที่ฝึกหัดไว้สำ
หรับให้อยู่ปะปนกับโจรผู้ร้ายที่แรกจับได้ ก่อยุพุดจาเกลียดกล่อม

ให้รับเป็นสัจ ตั้งเห็นได้ในคำที่โจรจันทร์เล่า หลวงชัยอาญา (โพธิ์) เป็นทั้งพระท้าวพระยาและเป็นครูของพระท้าวพระยาในเรือนจำอื่น ซึ่งฉันสั่งให้ส่งไปศึกษาจากมณฑลต่าง ๆ อยู่ในตำแหน่งจนเกษราชอลาออก จึงได้เลื่อนเป็นที่พระพุทธเกษตรานุรักษ์ ตำแหน่งเจ้ากรมรักษาพระปฐมเจดีย์มาจนถึงแก่กรรม

ฉันได้ฟังอธิบายของโจรจันทร์ ถึงกระบวนการโจรกรรมต่าง ๆ คิดเห็นว่าโจรกรรมเป็นของมีจริงคล้ายกับเป็นวิชาอย่างหนึ่ง มิใช่เป็นแต่คำสำหรับเรียกกันโดยโวหาร หากเป็นวิชาสำหรับทำความชั่ว สาธุชนไม่เอาใจใส่ที่จะรู้จักกันแต่ในพวกโจรผู้ร้าย ว่าที่จริง ถ้าสาธุชนรู้ไว้บ้างก็จะเป็นประโยชน์ เช่น พนักงานปราบปรามโจรผู้ร้าย ก็จะได้รู้เท่าทันโจร หรือกฤตบดี ก็จะได้รู้จักป้องกันทรัพย์สินสมบัติของตน ตัวฉันมีโอกาสดูได้พบปะกับศาสตราจารย์โจรกรรม น่าจะลองเขียนให้ความรู้เรื่องโจรกรรม เป็น ประโยชน์ แก่เจ้าหน้าที่ ปราบ โจร ผู้ร้ายตามหัวเมืองตลอดจนพวกเจ้าทรัพย์ คิดเห็นเช่นนั้นจึงเรียกโจรจันทร์มาถามอีกครั้งหนึ่ง ตามครั้งนั้นฉันเอาระดาษคินสอยจดคำอธิบายและบอกโจรจันทร์ให้รู้ว่า ฉันจะแต่งหนังสือเรื่องโจรกรรม ถ้าบอกให้ถ้วนถี่ก็จริง ฉันจะกราบบังคมทูลขอให้พ้นโทษเป็นบำเหน็จ โจรจันทร์ก็ยินดียิ่งรับชี้แจงให้ตามประสงค์ และ ให้สัญญาว่า ถ้าพ้น

โทษ จะทิ้งความชั่วไม่เป็นโจรผู้ร้ายต่อไปจนตลอดชีวิต ฉะนั้นจึงเขียนเรื่องโจรกรรมอย่างพิสดารจนสำเร็จ แล้วให้พิมพ์เป็นเล่ม เรียกเรื่องชื่อว่า “สนทนากับผู้ร้ายปล้น” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ นั้น แต่พอหนังสือนั้นปรากฏ คนก็ชอบอ่านกันแพร่หลาย ถึงต้องพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง เพราะยังไม่มีใครเคยรู้เรื่องโจรกรรมชัด เจนเหมือนอย่างพรรณานาใน หนังสือเรื่อง สนทนากับ ผู้ร้ายปล้น มาแต่ก่อน

ส่วนตัวโจรจันทร์นั้น ฉันทกรบับังคมทูลขอพระราชทานโทษ ช่วยยกความชอบที่ได้ชี้แจงกระบวนการโจรกรรมให้เป็นประโยชน์แก่การปราบปรามโจรผู้ร้าย เมื่อได้รับพระราชทานโทษแล้วโจรจันทร์ไม่ประสงค์จะกลับไปอยู่เมืองปทุมธานี ขออยู่รับใช้สอยที่เมืองนครปฐมต่อไป เจ้าพระยาศรีวิชัย ฯ ว่า พวกโจรปล้นเช่นนายจันทร์ยังดีอัสถ์ ถ้าวรกลับใจแล้วพอไว้ใจได้ ไม่เหมือนพวกขโมยที่ล้วงลักตัดข่องย่องเบา ท่านเห็นฉันทกรบับังคมทูลขอให้นายจันทร์ให้เป็นพนักงานเผ่าเรือน “บังกะโล” ที่ฉันทกรบักไม่รังเกียจ นายจันทร์ได้ตำแหน่งทำงาน ก็ให้ครอบครัวตามไปอยู่เมืองนครปฐม เมียไปตั้งร้านขายของ มีลูกชายคนหนึ่งเพิ่งรุ่นหนุ่ม เอาไปให้เจ้าพระยาศรีวิชัย ฯ ฝึกหัดใช้ราชการ แต่นั่นก็อยู่เย็นเป็นสุขสืบมาทั้งครัวเรือน

ในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช โปรดเสด็จประ
พาสเมืองนครปฐมเนื่อง ๆ เมื่อยังไม่ได้สร้างวังใหม่ เสด็จไป
ประทับที่เรือนบังกะโลของฉันทเป็นกิจ ทรงทราบว่านายจันทร์
คนรักษาเรือนเคยเป็นโจร ตรัสเรียกไปทรงไถ่ถาม ให้เล่าเรื่อง
โจรกรรมถวายจนทรงค้นเคยถึงสมัยเมื่อเสวยราชย์แล้ว เวลา
เสด็จออกไปเมืองนครปฐม พบนายจันทร์ก็ตรัสทักด้วยทรง
พระกรุณา แม้พวกข้าราชการในราชสำนักหรือที่ไปรับราชการ
ณ เมืองนครปฐม ก็รู้จักนายจันทร์ทุกคนไม่มีใครเกลียดชัง ถ้า
จะว่าก็เพราะเหตุที่เคยเป็นนายโจรแล้วกลับใจได้ แม้เป็นพล
เมืองสามัญไปรับจ้างเฝ้าเรือนบังกะโล ก็เห็นจะไม่มีใครนำพา
หน้า นายจันทร์เป็นคนเฝ้าเรือนบังกะโลมากกว่า ๒๐ ปี จนแก่
ชราทำงานไม่ไหวจึงออกจากหน้าที่ เมื่อฉันทเขียนนิทานนี้ได้ยิน
ว่า “โจรจันทร์” ยังอยู่ที่เมืองนครปฐมอายุกว่า ๘๐ ปีแล้ว □

นิทานเรื่อง

เสือใหญ่ในเมืองชุมพร

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ (ร.ศ. ๑๐๕) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จเลียบหัวเมืองแหลมมลายูทางบกยี่สิบแปดวัน และฝ่ายตะวันตก กำหนดระยะทางจะเสด็จไปเรือจากกรุงเทพ ฯ ถึงเมืองชุมพร แต่เมืองชุมพรเสด็จโดยทางบกข้ามแหลมมลายูตรงกัวกระ ไปลงเรือที่เมืองกระบี่ ล่องลำน้ำจนถึงไปยังเมืองระนอง ต่อนั้นเสด็จไปเรือทางทะเล และตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตกจนตลอดพระราชอาณาเขต แล้วเลียบไปอ้อมแหลมมลายูที่เมืองสิงคโปร์ เลียบหัวเมืองปัตตานีขึ้นมา เมื่อขากลับกรุงเทพ ฯ โปรดให้ฉันเป็นผู้จัดการเสด็จประพาสครั้งนั้น

เพราะเหตุนี้จึงโปรดให้ฉันเป็นผู้จัดการเสด็จประพาส
เป็นเรือนหนึ่งในปีของวันนั้นเอง จะเล่าผากไว้ด้วยตรง
นี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ (ร.ศ. ๑๐๘) พระบาทสมเด็จพระจุล-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมืองบักซ์ไค์ โปรดให้ฉัน
ไปตามเสด็จเป็นมัคคุเทศก์ เพราะฉันได้เคยไปเที่ยวหัวเมืองทาง
นั้น รู้อยู่แต่ก่อน ก็การที่ฉันมัคคุเทศก์นั้นฉัน
เป็นต้นรับส่งการประพาสที่ต่าง ๆ ตลอดทางที่เสด็จไป ฉัน
สนองพระเดชพระคุณชอบพระราชหฤทัยสมเด็จพระพุทธเจ้า-
หลวง แต่ฉันมาจึงทรงพระกรุณาโปรดให้ฉันเป็นผู้จัดการเสด็จ
ประพาส แต่ชอบเรียกกันเป็นคำแผลงจากภาษาอังกฤษว่า Lord
Program Maker ตามเสด็จประพาสต่อมาเป็นนิตยตลอดจน
รัชกาลที่ ๕ และคงอยู่ในตำแหน่งนั้นสืบมาจนรัชกาลที่ ๖ อีก
๓ ปี รวมเป็นเวลาที่ได้เป็นผู้จัดการเสด็จประพาสอยู่ ๒๖ ปี จึง
พ้นจากหน้าที่นั้น พร้อมกันด้วยเวนคืนตำแหน่งเสนาบดีกระ-
ทรวงมหาดไทย ถึงรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า
เจ้าอยู่หัว โปรดให้กลับไปจัดการเสด็จประพาสถวายอีก เมื่อ
เสด็จเลียบหัวเมืองมณฑลพายัพครั้งหนึ่ง และเสด็จเลียบหัวเมือง

มณฑลภูเก็ตอีกครั้งหนึ่ง จึงอ้างได้ว่าได้รับราชการเป็นผู้จัดการ
เสด็จประพาสสนองพระเดชพระคุณมว ๓ รัชกาล แต่เมื่อไปตาม
เสด็จครั้งหลัง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกลับต้องทรงระวังมิให้นั้น
เหนื่อยเกินไป เพราะตัวนั้นแก่ชราอายุเกือบ ๗๐ ปีแล้ว ก็เป็น
ครั้งที่สุดซึ่งฉันได้จัดการเสด็จประพาสเพียงนั้น

เมื่อจัดการเสด็จประพาสครั้ง ร.ศ. ๑๐๙ นั้นต้องล่องหน้
ลงไปจักพาหนะสำหรับเดินทางบก และตรวจพลับพลาที่ประทับ
กับทั้งการทำทางที่จะเสด็จไปแต่เมืองชุมพร จนถึง เมืองระนอง
แล้วจึงกลับมาเข้าขบวนตามเสด็จที่เมืองชุมพร ฉันไปถึงเมือง
ชุมพรได้ฟังเขาเล่าเรื่องเสียใหญ่ ซึ่งกำลังร้ายกันผู้คนอยู่ใน
แขวงเมืองชุมพรในเวลานั้น และไปมีเหตุขึ้นเนื่องด้วยเรื่องเสื่อ
ตัวนั้น เห็นเป็นเรื่องแปลกประหลาด จึงเขียนเล่าไปยังหอพระ
สมุดวชิรญาณ ซึ่งฉันเป็นกรรมการอยู่ด้วยคนหนึ่ง สำหรับให้
ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษ ดูเรื่องเข้ากับนิทานโบราณคดี
ที่เขียนบันทึกเหมาะที่สุด จึงคัดสำเนาจากหนังสือวชิรญาณวิเศษมาแก้ไข
ไขถ้อยคำบ้างเล็กน้อย และเขียนเล่าเรื่องเสื่อตัวนั้นอันมีต่อมา
เมื่อภายหลัง ยังไม่ปรากฏในหนังสือซึ่งฉันเขียนไว้แต่ก่อน เพิ่ม
เติมให้สิ้นกระแสดความ เรื่องที่เขียนไว้แต่เดิมคงต่อไป

เรื่องเสือใหญ่ที่เมืองชุมพร

เรื่องที่จะกล่าวต่อไปนี้ กล่าวตามที่ฉันได้ยินด้วยหู และ
ได้เห็นด้วยตาของตัวเอง เพราะฉะนั้นท่านผู้อ่านอย่าได้สงสัยว่า
เป็นความเท็จซึ่งแต่งแต่โดยเจตนาเลย เป็นความจริงแท้ทีเดียว

เมื่อวันที่ ๖ เมษายน (ร.ศ. ๑๐๙) นี้ ฉันไปถึงปากน้ำ
เมืองชุมพร ลงเรือโบตขึ้นไปที่บ้านท่าน หาเรือซึ่งจะรับขึ้นไป
เมืองชุมพร ด้วยเรือไฟที่มาส่งฉันเขาจะต้องรีบใช้จักรไปราชการ
ที่อื่นอีก ขณะเมื่อฉันนั่งพักคอยเรืออยู่ที่บ้านท่านนั้น ได้สนทนา
กับขุนท่านและกรรมการราษฎรชาวปากน้ำชุมพรหลายคน ซึ่งฉัน
ได้รู้จักมาแต่ก่อนบ้าง ที่ยังไม่รู้จักบ้าง พูดยาไต่ถามถึงทุกข์สุข
ต่าง ๆ ตลอดไปจนเรื่องการทำมาหากินของราษฎร และเรื่อง
สัตว์สิ่งต่าง ๆ คือ เสือเป็นต้น เขาจึงเล่าให้ฟังเป็นปากเดียว
กันดังนี้ ว่าในเวลานั้นมีเสือคู่ที่แขวงเมืองชุมพรตัวหนึ่ง เสือ
นี้ตัวใหญ่น้ำหนัก ๙ ศอก เท้าเป้งหนึ่ง จึงเรียกว่า “อ้าย
เป้ง” เกี่ยวกัดกินคนตามแขวงบ้านใหม่ บ้านละมุ เสียหลายคน
ประมาณกันแต่หกเจ็ดคนขึ้นไปถึงสิบคนยี่สิบคน และว่าเสือตัว
นี้ล่าหาญผิดกับเสือซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน ถึงเข้ากัดคนกลางวัน

แสง ๆ บางทีคนนั่งทอดผ้าอยู่ที่ถุนเรือน ก็เข้ามาช่วยเอาไป
 บางคนไปขึ้นพะรองทำตาลก็มาคาบแท่งลากไป จนชาวบ้านชาว
 เมืองพากันครั่นคร้าม ไม่อาจจะไปป่าหากินแต่คนเดียวสองคน
 ได้ บางคนว่าเป็นสิ่งมิ่งมงคลสิทธิ์ ไม่มีผู้ใดอาจจะไปตัด
 หรือไปยิงจนทุกวันนี้ เขาเล่าให้ฟังอย่างนี้ ได้สืบถามตามชาว
 เมืองจนกระทั่งกรมการท่งเมืองชุมพรและเมืองกระบี่ ก็รู้เรื่อง
 เสือคู่กัน^๕แทบทุกคน ฉะนั้นจึงให้ทำบัญชีรายชื่อคนถูกเสือกัด ซึ่ง
 ตามภาษาชาวชุมพรเขาเรียกว่า “เสือบ” ไว้สำหรับกราบทูล
 พระเจ้าอยู่หัว ได้รายชื่อเขาจดมาให้ดังนี้

อำเภอท่าชะ แขวงเมืองชุมพร จำนวนคนที่เสือบ
 นายช่วยผัวอำเภอเจงจันทร์ ตำบลบางรักคนหนึ่ง อำเภอกेत บ้าน
 พาดพังไกรคนหนึ่ง นายน้อย บ้านท่าชะคนหนึ่ง นายเขียว
 บ้านท่าชะคนหนึ่ง อำเภงเข้าภรรยานายลอม บ้านคูริงคนหนึ่ง
 หลานนายยอด บ้านหาดพังไกรคนหนึ่ง นายนองผัวอำเภอสา
 ทอง บ้านรือร่อนคนหนึ่ง นายน้อย บุตรขุนตระเวนบ้านล่อคน
 หนึ่ง นายเซต บ้านหาดหงคนหนึ่ง รวมที่ได้รายชื่อ ๙ คน
 บัญชีได้เพิ่มเติมมาจากเมืองกระบี่มีรายการพิสดารออกไป

๑. นายอ่อน หมายเลกกองกลาง อยู่บ้านรับร้อไม้ตัด จากมุงเรือนที่ปลายคลองรับร้อ เมื่อเดือนพฤศจิกายน เวลาบ่าย ๕ โมง เสือกักตายน ตามผีไม่ได้

๒. นายทอง ว่าที่หมื่นจบ คุมเลกกองท่านอยู่บ้าน หาดพังไกร ไปขึ้นทำนาคกลางที่กลางนาหาดพังไกร เมื่อเดือน ตุลาคมข้างขึ้น เวลากลางวัน ตะวันเที่ยง พอกลับลงมาจาก ปลายตาล เสือกักตายน ตามผีมาได้ครึ่งหนึ่ง

๓. อำแดงแป้น ลูกขุนชนะ คุมเลกกองกลางอยู่บ้าน ทำญวน ไปหาฝักริมนาทำญวน เมื่อเดือนตุลาคมข้างแรมกลาง วันบ่าย ๓ โมง เสือกักตายนตามผีได้

๔. นายเบน เป็นเลกกองกลาง อยู่บ้านทำญวน ไปหา ตัวเลกจะพามาทำทางรับเสด็จที่เมืองกระ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ เวลาพลบค่ำ เสือกักตายนที่นาป่าตอ อำเภอทำญวน

๕. อำแดงเลียน ภรรยานายพลอย เลกกองกลางอยู่ บ้านเขาปูน นั่งสนสาตอยู่ที่ใต้ถุนร้านไล่่นกที่โน้ไว้ เวลา ตะวันเที่ยง เสือกักตายน ตามผีได้

ตามคำที่เล่าและสืบได้ชื่อกับจำนวนคนที่เสือกัก พอฟัง เป็นยุดิได้ว่า ที่เมืองชุมพรเดี๋ยวนนี้มีเสือตัวใหญ่คร่าภัยกักตายน

เสียหลายคน ชาวบ้านชาวเมืองพากันครั่นคร้ามเสียวสันอยู่แทบ
ทั่วกันทั้งเมือง นี่ว่าตามที่ไต่ถามด้วยหู ที่นี้จะเล่าสิ่งที่ได้เห็น
ด้วยตาตัวเองต่อไป

เมื่อฉันขึ้นไปถึงเมืองชุมพร แต่แรกเจ้าเมืองกรมการ
เขาจะให้พักที่ท่าเทียบบริมजनเจ้าเมือง แต่ฉันเห็นว่าห่างไกลจาก
ธรรมาของฉัน จึงขอไปพักอยู่ที่ท่าเทียบชายทุ่งริมที่ท่าพลับพลารับ
เสด็จ ในค่ำวันนั้น กรมการเขาจัดคนมากองไฟรอบที่พักฉัน
(ซึ่งยังไม่ได้ทำรั้วล้อม) มีผู้คนนั่งอยู่ด้วยกันหลายสิบคน ทั้ง
คนที่ไปด้วยและชาวหัวเมือง พวกคนท่าพลับพลาก็อีกหลายร้อย
คนอยู่ในชายทุ่งนั้นด้วยกัน ในคืนแรกไปอยู่ฉันนอนหลับตลอด
รุ่ง ต่อเช้าฉันจึงได้ทราบว่า เมื่อเที่ยงคืนพวกกองไฟร้องโวยวาย
กันขึ้น พวกที่ไปกับฉันให้ไปสืบถาม ได้ความว่าได้ยินเสียงเสือ
เข้ามาร้องอยู่ที่ริมฝั่งท่าชายทุ่งนั้น เสียงที่ร้องนั้นพวกที่ไปกับฉัน
ได้ยินก็มี แต่คนพวกนั้นไม่เคยได้ยินเสียงเสือ โลเลเสียงเข้าก็เป็น
แต่ว่าได้ยินเสียง แต่จะเป็นเสียงอะไรก็ไม่รู้ ฉันถามกรมการว่า
ในที่เหล่านี้นั้นเสือเคยเข้ามาหรือไม่ เขาบอกว่าเคยเข้ามาอยู่บ้าง
ก็เป็นสงบนกันไป จนค่ำวันที่สอง ฉันนอนกำหลับสนิท สะดุ้ง

พัก โรงนั้นเป็นโรงใหญ่ไม่มีฝาอยู่สองด้าน มีคนนอนอยู่หลาย
คน คนหัวเมืองคนหนึ่งละเมอเสียงโวยวายขึ้น คนหัวเมืองอีก
คนหนึ่งนอนอยู่เคียงกัน ได้ยินเสียงเพื่อนกันโวยวายก็ตกใจลุก
ทะลึ่งขึ้นร้องว่า “เสือ” แล้วก็วิ่งหนีเข้าหาเข้าโจ้วเสือมากต่อ้าย
คนละเมอ ส่วนอ้ายคนละเมอเห็นเข้าวิ่งร้อง “เสือ เสือ” ก็
สำคัญว่าเสือเข้ามา พลอยลุกขึ้นวิ่งร้องว่า “เสือ” ตามเขาไป
อ้ายสองคนนั้น เข้าที่ไหนคนก็ลุกขึ้นร้องโวยวายต่อ ๆ ไปด้วย
กรณไ้ความชั้คอย่างนี้ไ้ไ้แต่หัวเราะกันไป อีกกว่าชั่วโมงจึง
สงบเงียบหลับกันไปอีก นี่แหละฉันไ้เห็นในเรื่องเสือทัวใหญ่นั้น
ทัวตาของฉนั้นเอง แต่มิไ้เห็นตัวเสือใหญ่นั้นดอกนะ (เรื่องที่
ลงหนังสือวรรณานวิเศษหมกเพียงเท่านี้)

หนทางบกที่เดินข้ามกักระ แต่เมืองชุมพรไปจนลำน้ำ
ปากจั่น ณ เมืองกระบี่ ระยะทางเพียง ๑,๐๘๓ เส้น พวกชาว
เมืองที่ไปมาค้าขาย เขาเดินวันเดียวตลอดแต่ขบวนเสด็จผู้คนมาก
ต้องกะให้เดินเป็น ๒ วัน เพราะต้องข้ามเขาบรรทัดเป็นทางกัน-
การไ้ลองนับที่กะต้องขึ้นเขาเลลงข้ามไหล่เขามีถึง ๓๑ แห่ง
ข้ามลำธาร ๕๓ แห่ง ลุยไปตามลำธาร ๒๑ แห่ง พาหนะก็ไ้ไ้

แต่ช้างม้ากับคนดินหาบหาม ขบวนคนมากต้องเดินช้าอยู่เอง
เมื่อฉันทรงหน้าไปตรวจทางครั้งนั้น ได้พบเห็นของประหลาดที่
ไม่เคยรู้เห็นมาแต่ก่อนบางอย่าง จะเล่าไว้ด้วยอย่างหนึ่ง คือ
ต้นไม้ใบมีพิษเรียกว่า “ตะลิ่งตังช้าง” เป็นต้นไม้ขนาดย่อมสูง
ราวห้าหกศอกขึ้นแทรกแซมต้นไม้อื่นอยู่ในป่า ไม่อย่างนี้ที่ใคร
ใบมีพิษเป็นหนามเล็ก ๆ อยู่รอบใบ ถ้าถูกขนนั้นเข้าก็เกิดพิษ
ให้เจ็บปวด เขาว่าพิษร้ายแรงถึงช้างกลัว เห็นต้นก็ไม่เข้าใกล้
เพียงเอาใบตะลิ่งตังช้างให้ถูกตัวช้างก็วิ่งร้องไป จึงเรียกว่า
ตะลิ่งตังช้าง ชาวเมืองชุมพรเล่าต่อไปว่า หาดริมลำธารแห่ง
หนึ่งในทางที่ฉันไปนั้น เรียกกันว่า “หาดพม่าตาย” เพราะ
เมื่อพมามาตีเมืองไทยในรัชกาลที่ ๒ พักนอนค้างที่หาดนั้น พวก
หนึ่งไม่รู้เอาใบตะลิ่งตังช้างมีพิษเอามาปูนอน รุ่งขึ้นก็ตายหมดทั้ง
พวก คนไปเห็นพม่านอนตายอยู่ที่หาด จึงเรียกกันว่า หาด
พม่าตายแต่นั้นมา แต่ฉันฟังเล่าออกจะสงสัยว่าที่จริงเห็นจะเป็น
เมื่อพม่าหนีไทยกลับไป มีพวกที่ถูกบาดเจ็บถึงสาหัสไปตายลงที่
นั้น จึงเรียกว่า หาดพม่าตายมาแต่เดิม เผลอฉันไปเห็นที่แถว
นั้นมีต้นตะลิ่งตังช้าง ผู้ที่ไม่รู้เหตุเดิมจึงสมมติว่าตายเพราะถูก

พิษใบตะลึงตังช้าง ถ้าเอาใบตะลึงตังช้างมาปูนอนคงว่าคงรู้สึก
พิษสงของใบไม้ตั้งแต่แรก พอหนีเข้าตัวรอดได้ โหนจะนอน
ทนพิษอยู่จนขาใจตาย ยังมีบางคนกล่าวต่อไปอีกอย่างหนึ่งว่า
ใบตะลึงตังช้างนั้น ถ้าตัดเอาครีบตรงที่มีขนออกเสียให้หมดแล้ว
ใช้เป็นผักจิ้มน้ำพริกหรือใส่แกงกินอร่อยดี ทุกก็แปลก แต่นั่น
ไม่ได้ทดลองให้ใครกินใบตะลึงตังช้างหรือเอาช้างให้มันดู เป็น
แต่ให้เอามาพิจารณาดู รูปร่างอยู่ในประเภทใบไม้เหลี่ยม เช่น
ใบมะเขือ ขนาดเชื่องกว่าใบพลูสักหน่อยหนึ่ง แต่ที่ครีบบมีขน
เหมือนขลิบรอบทั้งใบ ใบไม้มีพิษพวกนี้ยังมีอีก ๒ อย่าง
เรียกว่า “ตะลึงตังกวาว” อย่างหนึ่ง “สามแก้ว” อย่างหนึ่ง
แต่รูปใบรีปลายมนเป็นไม้ต่างพันธุ์กับตะลึงตังช้าง เป็นแต่ที่ครีบบ
มีขนเช่นเดียวกัน และว่าพิษสงอ่อนไม่ร้ายแรงถึงตะลึงตังช้าง
ได้ยินเขาว่าทางช้างเหนือที่เมืองลำพูน ต้นตะลึงตังกวาวก็มี แต่
ฉันไม่ได้เห็นแก่ตาเหมือนที่แหลมลาย

เมื่อไปถึงตำบล “บกอินทนิล” ในแดนเมืองกระบี่
ซึ่งจัดเป็นที่ประทับร้อน ในวันที่ ๒ ก็เห็นของประหลาดอีก
ฉันได้ยินเสียงสัตว์ร้องอยู่ในป่าที่ต้นเลียบใหญ่ใกล้ ๆ กับที่ประ-

กับ ฟังเหมือนเสียงตุ๊กแก ไปดูก็เห็นตุ๊กแกอยู่ในโพรงต้นไม้
เลียบนั้นหลายตัว ออกประหลาดใจ เพราะเคยสำคัญมาก่อน
ว่า ตุ๊กแกมีแต่ตามบ้านผู้เรือนคน เพิ่งไปรู้เมื่อครั้งนั้นว่าตุ๊กแก
บ้างมี ตอนนั้นมาอีกหลายปี ฉันตามเสด็จไปเมืองชวเมื่อ พ.ศ.
๒๔๓๙ ตอนเสด็จไปทอดพระเนตรภูเขาไฟโบรโม ประทับแรม
อยู่ที่บนเขาโคสวารี ห้องที่ฉันอยู่ในโฮเต็ล ใกล้กับห้องของนัก
ปราชญ์ฝรั่งผู้เชี่ยวชาญวิชาสัตวศาสตร์คนหนึ่ง ซึ่งออกมาเที่ยว
หาสัตว์แปลก ๆ ทางตะวันออกนั้น จะเป็นเยอรมันหรือฮอลันดา
หาทราบไม่ แต่ดูเป็นคนแก่แล้วพูดกันได้ในภาษาอังกฤษจึงชอบ
พูดจาสนทนากัน แลบอกว่าที่ในป่าเมืองชวมีสัตว์ประหลาด
อย่างหนึ่ง เวลาคนเดินทางนอนค้างอยู่ในป่า มันมักลอบมาอม
หัวแม่ตีนลูกเอาเลือดไปกิน คนนอนไม่รู้ตัวเป็นแต่อ่อนเพลียไป
จนถึงตายก็มี ฉันว่าสัตว์อย่างนั้นในเมืองไทยก็มี เรียกว่า
“โป่งค่าง” ฉันเคยได้ยินเขาเล่าว่ามันลอบกัดเลือดคนกินเช่นนั้น
แต่ฉันไม่เคยเห็นรูปร่างของมันว่าเป็นอย่างไร แลบอกว่าเกหา
สัตว์อย่างนั้นได้ที่ในเมืองชวหลายตัว ฉันอยากเห็น แลจึงพา
เข้าไปดูในห้องสำนักงานของแก เห็นเอาใส่ขวดแช่เหล้าไว้เข้า

ไปพิจารณาตุ๊กแกเราเอง จิ้งหวนรำลึกขึ้นทันทีถึงตุ๊กแกใน
โพรงต้นไม้ที่บ่ออินทนิล คงเป็นตุ๊กแกบ้านนั่นเองที่เราเรียก
กันว่า ตัวโป่งค่าง

เมื่อฉันไปพักอยู่ที่เมืองระนอง ก็มีเรื่องแปลกประหลาด
เกิดขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง สมัยนั้นยังไม่มีตำรวจภูธร กรมหมื่นปราบ
ปรบักษ์ ผู้บัญชาการทหารเรือ ทรงจัดให้ทหารเรือหมวดหนึ่ง
มีนายทหารเรือคุมไปสำหรับรักษาที่พักของฉัน ทหารเรือพวก
นั้นจึงไปพักอยู่กับฉันจนถึงเมืองระนอง วันหนึ่งฉันกำลังนั่ง
อยู่กับพระยาระนอง (กอซิมก้อง ซึ่งภายหลังได้เป็นพระยาดำรง
สุจริต ๖ สมุหเทศาภิบาลมณฑลชุมพร) และพระกระบุรี
(กอซิมบี) ซึ่งภายหลังได้เป็นพระยารัษฎานุประดิษฐ์ สมุห-
เทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต) ข้าราชการที่ไปกับฉันก็นั่งอยู่ด้วยหลาย
คน ขณะนั้นนายทหารเรือเข้าไปบอกว่าทหารเรือป่วยไปคนหนึ่ง
อาการเป็นไข้ตัวร้อนและมีเม็ดผดขึ้นตามผิวหนัง คุณเหมือนจะ
ออกฝีดาษ พอพระยาระนองกับพระกระบุรีได้ยินก็ตกใจ ออก
ปากว่าจะเกิดลำบากเสียแล้ว เพราะราษฎรแถวนี้ยังกลัวฝีดาษ
ยิ่งนัก ผิดกับชาวหัวเมืองชั้นใน ถ้ารู้ว่ามีคนออกฝีดาษอยู่ที่นั่น

เห็นจะพากันหลบหนี ไม่มีใครทำการรับเสด็จ ฉันทก็ตกใจถามว่าจะทำอย่างไรดี เจ้าเมืองทั้งสองคนบอกว่า ตามประเพณีของราษฎรทางนั้น ถ้ามีคนออกฝึกดาชที่บ้านไหน พวกชาวบ้านช่วยกันปลุกตีกระท่อมให้คนเจ็บไปอยู่ต่างหาก หายาและข้าวปลาอาหารไปวางไว้ให้ที่กระท่อม แล้วพวกชาวบ้านพากันทั้งบ้านเรือนไปอยู่เสียให้ห่างไกล จนคนไข้หายสนิทจึงกลับมา ถ้าคนไข้ตายก็เผาเสียให้สูญไปด้วยกันกับกระท่อม เขาอยากให้นัสน่งทหารเรือคนที่เจ็บไปไว้ที่เกาะว่างผู้คน กลางลำน้ำปากจั่น เขาจะให้ไปปลุกตีกระท่อมที่อาศัย และจะลองหาคนที่ออกฝึกดาชแล้วไปช่วยอยู่รักษาพยาบาล มิฉะนั้นถ้าคนไข้กลับไปด้วยไปถึงไหน ราษฎรที่ทำงาน อยู่ที่นั่น ก็คงพากัน หลบหนี ไปหมด ฉันทสงสารทหารเรือคนไ้ยังมิรู้ที่จะว่าประการใด พระทิพจักษุฯ หมอที่ไปประจำตัวฉันทลุกขึ้นว่า จะไปตรวจดูเสียให้แน่เสียก่อน แยกไปสักครู่หนึ่งก็เดินกลับมา บอกว่าไม่ต้องทรงพระวิตกแล้ว คนเจ็บเพียงแต่ออกฮิสึกฮิสึกไปฝึกดาช เพราะเม็ตที่ขึ้นห่าง ๆ กัน ไม่เป็นพืดเหมือนเม็ตฝึกดาช พิษไข้ก็ไม่ร้ายแรงเหมือนอย่างออกฝึกดาช รักษาไม่กี่วันก็หาย ได้ฟังดังนั้นก็โล่ง

ใจไปด้วยกันหมด ขากลับจากเมืองระนอง พระทิพจักษ์ ฯ แกรับคนไข้มาในเรือลำเดียวกับแก เมื่อขึ้นเดินบกจนถึงจัดข้างตัวหนึ่งให้คนใช้นอนมาในสัปคับ นำหน้าข้างตัวที่ฉันขี่มาจนถึงเมืองชุมพร รักษาต่อมาไม่กี่วันก็หายเป็นปกติ ต่อเมื่อคนไข้หายสนิทแล้ว พระทิพจักษ์ ฯ จึงกระซิบบอกฉันว่า ที่จริงทหารเรือคนนั้นออกฝืนคานั่นเอง แต่ออกอย่างบางพิขสงไม่ร้ายแรง แกเห็นพอจะพามาได้จึงคิดเอากลับมา ฉันก็มีรู้ที่จะว่าประการใดนอกจากขอบใจ เพราะรอดลำบากมาได้ด้วยมายาของแก

เรื่องเสด็จเลียบหัวเมืองบักซ์ใต้ฝ่ายตะวันตก เมื่อ ร.ศ. ๑๐๙ สมเด็จ พระพุทธเจ้าหลวงได้ทรง พระราช นิพนธ์ ไว้โดยพิสดาร พิมพ์อยู่ในหนังสือ “เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู” แล้ว ฉันจะเล่าแต่เรื่องเสื่อใหญ่ต่อไปเมื่อเสด็จกลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้ว ต่อมาไม่ช้าใน พ.ศ. ๒๔๓๓ นั้นเอง ได้ข่าวว่าเสื่อใหญ่ที่เมืองชุมพรถูกยิงตายแล้ว ฉันอยากรู้อะไรที่ยิงเสื่อตัวนั้น ให้สืบถามไถ่ความว่าชาวเมืองชุมพรคนหนึ่ง มีกิจธุระจะต้องเดินทางไปในป่า เอาปืนติดมือไปด้วย แต่มิได้ตั้งใจจะไปยิงเสื่อ เดินไปในเวลากลางวัน พอเลี้ยวต้นไม้ที่บังอยู่ริมทางแห่งหนึ่งก็เจอ

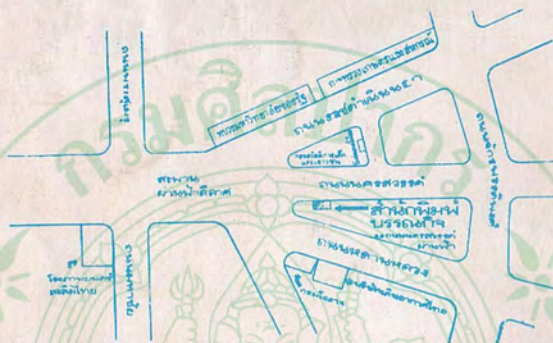
สมเด็จพระยาตำราภานุภาพ

๑๑๕

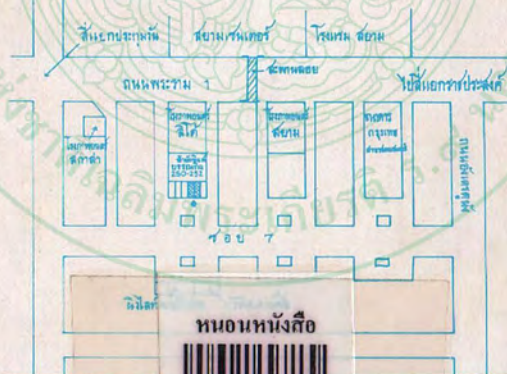
อ้ายเป่เสื่อใหญ่ประชันหน้ากันใกล้ ๆ ชายคนนั้นมีสติเพียงลต
 ป็นลงจากบ้านนกหลับต้ายไปตรงหน้า แล้วก็ทั้งบินวิ่งหนีเอา
 ตัวรอด แต่เป็นเพราะพบเสื่อใกล้ ๆ ข้างฝ่ายเสื่อก็เห็นจะไม่ได้
 คาดว่าจะพบคนคงยืนชงักอยู่ ลูกบินจึงตกที่หัวเสื่อตายอยู่กับที่
 สิ้นชีวิตเสื่อใหญ่เพียงนั้น แต่ยังไม่หมดเรื่อง จนนึกถึงความ
 หลงเกิดอยากได้หนังหรือหัวกะโหลกเสื่อตัวนั้น ให้ไปตามหา
 ได้ความว่า เมื่ออ้ายเป่ถูกยิงตายแล้ว กำนันนายตำบลเอาซาก
 ไปส่งต่อพระยาชุมพร (ยัง) พระยาชุมพรออกเงินให้เป็นบำเหน็จ
 แก่คนยิง แล้วได้ซากเสื่อไว้ มิรู้จะทำอย่างไร มิเจ็กไปขอซื้อ
 ว่าจะเอาไปทำยา พระยาชุมพรก็เลยขายซากให้เจ็กไป จนนให้ลง
 ไปตามหาเข้าไป จึงไม่ได้หนังหรือหัวกะโหลกอ้ายเป่ตั้งประสงค์
 เป็นสิ้นเรื่องเสื่อใหญ่เมืองชุมพรเพียงเท่านั้น. □

แผนที่ ที่ตั้งของสำนักพิมพ์บรรณกิจ ผ่านฟ้า

แผนที่ ที่ตั้งของสำนักพิมพ์บรรณกิจ สยามสแควร์

หนอนหนังสือ

800043